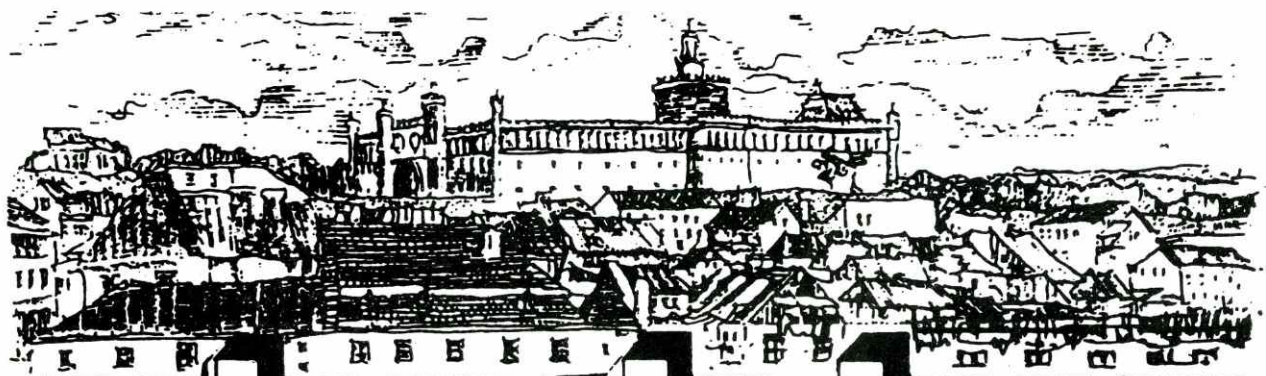
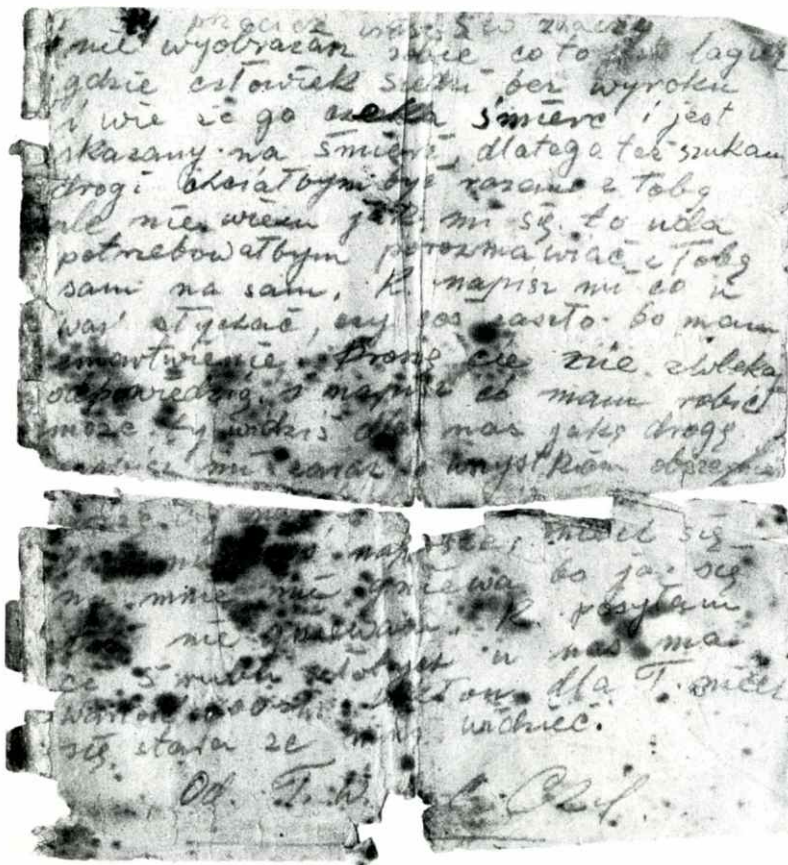

קול לובלין

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלוכלינאים בישראל ובחו"ל * יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 41 • חשון-כסלו תשס"ו • www.lublin.org.il • נאָוועמבער 2005 • נומער 41

יקרה שלי,
- - - את הלוא יודעת מה זה,
ואינך יכולה לתאר לך
איך זה במחנה,
במקום שאדם יושב בו
ללא פסק דין,
ויודע שהמוות מחכה לו,
והוא נידון למוות.
לכן אני מחפש דרך
להיות אתך יחד, אהובתי,
אבל אינני יודע אם אצליח.
הלוואי והייתי יכול לדבר אתך
לבד
ולראות את פניך - - -

מכתב ממחנה פלוגפלאץ (פלאגה-לאשקייביץ), לובלין - 1942.

אל הבנים,

לא נולדנו מן היס.
אבותינו באו משם.

מה זה "שם"?
שם היא לובלין.

מה היה שם,
מה היה בלובלין?

בואו לחפש,
בואו לשאול,
לשמע,
לספר,
לדעת,
לזכור.

הכינוס השנתי של יוצאי לובלין, 24.11.2005

סיום מחזור לימוד "הדף היומי"

בוועידה הראשונה ("הכנסייה הגדולה") של 'אגודת ישראל' בפולין ב-1923 העלה הרב מאיר שפירא מלובלין את חזון ישיבת חכמי לובלין ואת רעיון "הדף היומי". שתי הצעותיו התקבלו בהתלהבות רבה. לימוד הדף היומי החל מיד בראש השנה של אותה השנה.

מטרת "הדף היומי" הייתה ליצור בסיס משותף לכל לומדי התורה בעולם. כולם לומדים בכל יום את אותו דף הגמרא לפי הסדר בתלמוד, וכשהם נפגשים יש להם נושא משותף לשיחה.

מפעל הדף היומי מאזן בין ערך לימוד התורה לבין צורכי הפרנסה.

כיום אפשר למצוא שיעורים מפורשים ללימוד היומי באינטרנט.

מספר דפי התלמוד הבבלי הוא 2711.

מחזור לימוד נמשך כשבע שנים וחצי.

ב-כ' באדר א' השנה, 1 במארכס 2005, הסתיים המחזור ה-11 מאז החל מפעל זה. הוא צוין בכל רחבי העולם היהודי.

שלושת הטקסים הבולטים לציון אירוע זה התקיימו בהיכל הספורט ביד-אליהו, ב"מדיסון סקוור גארדן" בניו-יורק ובעיר לובלין. הטקס בלובלין התקיים לראשונה מאז השואה. הוא אורגן על ידי מרכז רבני אירופה.

מאות אנשים טסו מישראל ללובלין ברכבת אווירית מיד לאחר סיום הטקס באצטדיון יד-אליהו.

התוכן • אינהאלט

- יוסף דקר / פעילות הארגון בשנה החולפת 3
שושנה דיכובסקי / לובלין - "ירושלים דפולין" 6
צשה פישר טרכטנברג / התיאטרון בלובלין 8
בתי ספר בלובלין (השלמות לחוברת הקודמת) 9
בעקבות תמונת כיתה 10
משה אופטובסקי / הילד הזה הוא אני 12
נטע אביר / אנה לנגפוס 16
אננא לאנגפוס 25
הנריקה היינסדורף / קווי-משפחה ורסיסי ילדות, סקיצה 27
נטע אביר / מחנה פלוגפלאץ (פלאגה לשקייביץ') 33
עדות מפלוגפלאץ: יוליה צלינסקה (דורה מינץ) 34
מכתבים מפלוגפלאץ: יחיאל ויצמן כותב לאשתו מלכה 36
בריון פון יחיאל וויצמאן צו זיין פרוי מלכה 37
עדות: יהודים ופולנים באזור ביחאוה 42
צבי רוזנברג / מכפר לכפר, מאיכר לאיכר 45
נטע אביר / שניים מתוך חצי מיליון 50
מרדכי (מוטק) גולדהכט / חיים-יצחק הירשמן - הגיבור שלי 51
אנטוניו סלוינסקי / אליהו לעיירות יהודיות 53
מ. וואלדמאן / מאמע - אמא 54
מ. וואלדמאן / טאטע - אבא 55
יהודית מאיר / המחברת 56
יעקב גרוסמן / קולות השכחה 60
יעקב לייבנד ז"ל / מאיר - מציל חיי? 62
תרומות • באשטייערונגען 65
לזכרם • צום אנדענק • IN MEMORY 67
מ. ראזענבוש / אונדזער רייזע קיין לובלין און בעלזשעץ 78
The Copybook / Judith Maier (12) 85
Chaim-Isaac Hirshman / Motek Goldhekht (9) 88
Belzec / Joseph Dakar (6) 91
My First Visit to Lublin and Belzec / Bonnie Kramer (1) 96

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובחו"ל
המערכת - רעדאקציע: נטע זייטוירסקי-אביר, שמוליק אביר,
יוסף דקר, צשה פישר-טרכטנברג, דוד שטוקפיש

*

כתובת המערכת: אָרעס פון רעדאקציע:

"קול לובלין", תל-אביב שדרות חן 6, טל' 03-6203957

"Kol Lublin", 6 Sderot Chen, Tel-Aviv 64071, Israel

דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 03-6881727

דבר ה'אל-אל - פעילות הארגון בשנה החולפת

ראוי להדגיש כי לאירוע מוזמנים כסאות, כך שכל מי שיבוא ימצא לעצמו מקום ישיבה.

הוצאת קבוצה לפולין

הניסיון להוציא קבוצה לפולין לא עלה יפה. הייתה נכונות של אנשים מהארץ ומארגון-הברית לצאת למסע, אך אז התברר כי יש בעיה של כרטיסי טיסה למועדים המבוקשים ולכן התבטלה הנסיעה. נראה כי יש צורך בהתארגנות מוקדמת יותר למסע, אם אמנם נבקש לצאת לפולין בקיץ הקרוב.

נסיעות ללובלין

במהלך השנה נערכו שתי נסיעות ללובלין - האחת בחודש מארס והשנייה בחודש אוגוסט:

נסיעה ללובלין בחודש מארס

רוברט קובאלק משמש כיום כמנהל המוזיאון במחנה ההשמדה בלז'ץ. הוא פנה אלינו בבקשה להשתתף בטקס שהוא ארגן בבלז'ץ ב-17.3.05, טקס שנועד לציון הטרנספורט הראשון של יהודים מגטו לובלין אשר הגיע לבלז'ץ בתאריך זה.

הגענו ללובלין חמישה אנשים - מוטל רוזנבוש, רעייתו בוני ואסתר מנדלי מארגון-הברית (בינתיים עלתה אסתר לארץ), יעקב גרוסמן ואנוכי מ ישראל.

הפעילות בשנה שחלפה התמקדה בנושאים הבאים:

- שיפור רמת הכינוס השנתי וניסיון להביא לכינוס יותר אנשים

- קיום האזכרה השנתית ביום השואה בבית העלמין שבנחלת-יצחק

- ניסיון להוציא קבוצה לטיול בפולין, טיול שיתמקד בלובלין ויכלול גם אנשים מחו"ל.

הכינוס השנתי

בשנה שחלפה נערך הכינוס השנתי במרכז ברודט שברח' צייטלין בתל-אביב. כל מי שנכח באירוע יוכל להעיד כי מדובר באולם המתאים יותר לצורכינו מאשר אולם "בית יד לבנים".

ההשתתפות הייתה ערה יותר מבבער ונכחו במפגש 110 אנשים.

חשוב שלמפגשים השנתיים יבואו מספר רב ככל האפשר של אנשים. מפגש כזה מחזק את הקשר האנושי בין יוצאי העיר לדורותיהם ומחזק את תחושת ההשתייכות לארגון. אני קורא לחברינו להגיע אף השנה ולהשתתף במפגש השנתי.

האזכרה ביום השואה

באזכרה שנערכה ביום השואה בבית העלמין שבנחלת-יצחק נכחו השנה כ-120 איש.

ארגון יוצאי לובלין בישראל * שד' חן 6, תל-אביב 64071

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי 24.11.2005, כ"ב חשוון תשס"ו, בשעה 18:00
במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין מוריה)
בתוכנית:

תמונות וסרט וידאו
תוכנית אמנותית

חזן - לזכר הנפטרים
הדלקת ששת הנרות
דברי יו"ר הארגון

*חניה ניתן למצוא בחניון בית ויצו ובשאר החניונים בסביבה.

קשישטוף מיכאלקביץ, על היבחרו כחבר בסיים הפולני.

ישיבת חכמי לובלין **נושא הישיבה דורש פירוט מיוחד:**

על פי חוק שנתקבל בסיים עבר כל הרכוש הקהילתי היהודי בפולין לבעלותם של תשעה ארגונים קהילתיים (גמיונות) בפולין. הואיל ולובלין אין גמינה, עבר הרכוש הקהילתי בלובלין לבעלות הגמינה בוורשה.

הגמיונות ככלל אינן משמרות את הרכוש, אלא מוכרות אותו או משכירות אותו. יעד הכספים אינו ברור, וקיים חשש כי הכסף זורם לכיסים פרטיים. קיבלנו מידע ולפיו הגמינה בוורשה מעוניינת להפוך את ישיבת חכמי לובלין לבניין משרדים ולהשכירו. מדובר בסמל החשוב והבולט ביותר של עולם התורה בפולין שלפני המלחמה. היזם מוטי זיסר מישאל מוכן לשפץ את הישיבה ולהכשיר את המבנה לשימוש יהודי ציבורי מתאים, אולם הגמינה מעוניינת לקבל כספים לכיסה ולא לצורך השקעה בישיבה. על כן הם מתחמקים מלהעמיד את הבניין לרשותו של מוטי זיסר.

עם היוודע לי הדבר נקטתי בפעולות רבות שמטרתן הבעת מחאה וניסיון למנוע את רוע הגזרה. בין השאר התייעצתי עם עורכי דין בלובלין, פניתי לגורמים יהודים בארצות-הברית והתראיינתי בנושא בתקשורת הפולנית. מאמץ זה יימשך כל עוד קיים סיכוי לבטל את רוע הגזרה.

מפגשים קבועים של חברי הארגון מתקיימים

אחת לחודש בבית דקר.

המעוניין להשתתף מתבקש להתקשר בשעות

הערב ליוסף דקר טל' 03-6053559

הנכם מוזמנים!

הטקס התנהל בנוכחות כ-200 תלמידי תיכון מלובלין ומבלז'ץ והיה מכובד ומרשים.

עוד קודם לטקס הגענו לעיר ונכחנו בטקס בתיאטר N.N. הטקס התקיים בערב ה-16 במרץ והוקראו בו שמות של נספים מבני הקהילה היהודית (לכל איש יש שם) לציון תחילת האקציה, אקציה שבעקבותיה פונה והושמד הגטו היהודי בלובלין.

בהמשך שהותנו בעיר ערכנו סדרת פגישות עם הארכיבישוף זיצינסקי, עם ראש העיר וסגנו, עם אנשי תיאטר N.N. ועוד רבים וטובים.

נסיעה לפולין בחודש אוגוסט

באמצע אוגוסט נסעתי שוב ללובלין יחד עם בני הגדול, רוני.

המטרה הייתה בעיקר לבחון דרכי התארגנות לסיכול המגמה להפוך את ישיבת חכמי לובלין לבניין משרדים. בנוסף לכך ביקשתי לקדם אפשרות לקיום קונצרט של התזמורת הפילהרמונית של לובלין בניצוחה של דליה אטלס (המוניה על חברי הארגון).

מאסטרו אטלס הציעה לקיים קונצרט בהתנדבות לזכר בני משפחתה והקהילה היהודית בלובלין.

התגובות בלובלין היו מצוינות, אך כנראה יש צורך לפעול בנושא עוד ועוד עד להגשמת הרעיון.

בהקשר לנסיעות חשוב לציין את היחס החם שאנו מקבלים מעיריית לובלין: אוספים אותנו בשדה התעופה ומעמידים לרשותנו מכוניות לנסיעות באזור לובלין. ראש העיר וסגנו נפגשים איתנו בכל ביקור, גם אם זמנם דוחק. הוא הדין ביחס לגופים אחרים בלובלין.

הארכיבישוף זיצינסקי הזמין אותנו בעת ביקורנו במארס לארוחת צהריים על שולחנו.

בהזדמנות זו ראוי לברך את מי שהיה סגן ראש העיר,

עבודות ב'ישיבת חכמי
לובלין'.
מה עושים שם?

יוסף ורוני דקר יחד עם ראש העיר לובלין אנדז'י פרושקובסקי וסגנו קשישטוף מיכאלקביץ'.
בבחירות האחרונות נבחר מיכאלקביץ' לסיים ומונה לשר העבודה ובטחון סוציאלי בממשלה החדשה

"לכל איש יש שם"
ביום הזיכרון ליהודי לובלין פולנים קוראים בפתח "תאטר NN" את שמות הנספים
16 במרס 2005

לובלין - "ירושלים דפולין"

הנערצת של אב המוני בית ישראל לדורו ולדורות, אביה של יהדות פולין החסידית, רבן של כל בני הגולה. "החווה" היה דור עשירי לרבי ישעיהו הלוי הורוביץ - בעל השליה הקדוש שנקרא כך ע"ש המפורסם שבספריו: "שני לוחות הברית", ספר המבוסס על הקבלה (שנת ש"כ-ש"ץ). "החווה" היה עילוי שבדק בחסידות. הוא הספיק לחסות בצלו של המגיד ממזריטש - תלמידו של הבעש"ט. המגיד אף היה זה שהסמיכו להיות צדיק הדור.

"החווה" הוא גדול בעלי רוח הקודש מאז שפסקה נבואה בישראל. יכול היה לראות את המתרחש מסוף העולם ועד סופו. "החווה" סבור היה שהמידה שהביאה אותו לקבלת רוח הקודש הייתה הענווה - "כי מי שדעתו שפלה עליו תפילתו אינה נמאסת ויכול לפעול ניסים ונפלאות לטובת ישראל". מטרת רוח קודשו ומופתיו הייתה לפרסם את אלוותו של ה' יתברך ולחזק את האמונה. ואכן, אלפים ורבבות באו ללובלין לשמוע ממנו תורה ומוסר: גדולי תורה, גדולי החסידות, ראשי העם, פרנסיו והמוניו. כלל צדיקי הדור ראו ב"חווה" את ראשם. כל אלו ראו באותה העת את לובלין כארץ-ישראל, את בית-מדרשו כהר הבית, את חדר הרבי כקודש הקודשים והשכינה מדברת מתוך גרונו. ראייתו חצתה את גבולות המקום והזמן, ואף את טיב נפשות האנשים ומחשבותיהם ידע. ראו בו בעל רוח הקודש בדרגות הנביאים שמואל וישעיהו.

התמזגו בגאון וצדיק זה ענווה ושמחה קדושה, פרישות ויראת שמים מופלאה. גינה מאוד את מידת הכעס ואמר על עצמו: "בדקתי את מעשי ולא מצאתי בי חטא אחד של כעס."

אוהב ישראל גדול היה, וקירב אליו רחוקים כקרובים במגמה להעלותם למדרגות רוחניות גבוהות. ראה את עצמו מחויב לדאוג לפרנסת העם ולטובתו. במשנתו בולטת החשיבות שייחד ללימוד תורה. עקב גישתו זו של החווה הפכה פולין למרכז של תורה וחסידות.

"החווה" אוהב ארץ-ישראל היה, נכסף לעלות אליה ואף עשה הכנות לעלייה. אך לא הסתייע הדבר בידו. דאג ממקומו לשלומם וטובתם של בני ארץ-ישראל. תגן על כולנו זכותו של ה"חווה" זצוק"ל.

יהיו נא הדברים שנכתבו לעילוי נשמתו של אבי-מורי הרה"צ רבי אפרים יוסף בן הרה"צ רבי חיים-אליעזר הרשטיק זצ"ל צאצא השל"ה הקדוש, ולעילוי נשמת אמי מורתי הדסה בת-ציון בת רבי יעקב זצ"ל צאצאי ה"חווה" מלובלין זצוק"ל.

המתבונן כיום בלובלין מתרשם כי היא שקועה ונפולה כתוצאה ממבול השואה ששטף את הכול. בניין האבן של ישיבת חכמי לובלין נותר אמנם על תלו, אך הוא חולל ולא חזר עד כה לתפארתו הרוחנית.

אך היו ימים אחרים, ימים שלובלין שימשה בהם כעיר בירה באימפריה של מלכות התורה. בלובלין התקיים מרכז התורה הגדול ביותר אחרי שפולין פתחה לפני היהודים את שעריה בעקבות גירושם ממדינות אשכנז בראשית המאה ה-16.

עת הוענקה ליהודים ב-1551 הזכות למנות את רבניהם, נהנה גם השיפוט היהודי מאוטונומיה מלאה. שיפוט זה התנהל על פי ההלכה היהודית. בתי הדין בלובלין דנו והכריעו בסכסוכים שנוצרו בעת קיום הירידים, ירידים שזרמו אליהם יהודים מכל רחבי פולין.

הללו היוו את הבסיס להקמתו של "ועד ארבע הארצות". תקנותיו התבססו על ההלכה והקיפו את כל הבעיות שניסרו בחלל העולם היהודי במאות ה-17 וה-18. סמכות הוועד הייתה רבה כלפי העולם היהודי וכלפי שלטונות פולין כאחד. במשך מאה שנים התקיימו כינוסי הוועד בלובלין. הודות לכינוסים אלו הפכה לובלין לא רק למעצבת חיי היהודים בפולין, אלא לבעלת השפעה רבה החורגת הרבה מעבר לגבולותיה.

אישים בעלי שיעור קומה, גדולים בתורה ורבי פעלים, הטביעו את חותמם על קורות הקהילה ועיצבו את דמותה לדורות. רבי שלום שכנא מיזג באישיותו תורה, גדולה ומעשה, והוא אשר הניח את היסודות לישיבת לובלין המפורסמת. בין גדולי התורה ענקי הרוח שעמדו בראשה נמנים: הרמ"א, המהרש"ל, רבי מרדכי יפה "בעל הלבושים", המהר"ם מלובלין והמהרש"א.

הודות לישיבה זו הפכה לובלין "למרכז שאין כמוהו בכל מדינות פולין בתורה" - כלשונו של נתן נטע מהנובר בספרו "יוון המצולה".

ענק רוח שאין דומה לו אשר קבע את משכנו בלובלין היה רבי יעקב יצחק הלוי הורוביץ. הוא מכונה "החווה" בהיותו בבחינת נביא אלוקים.

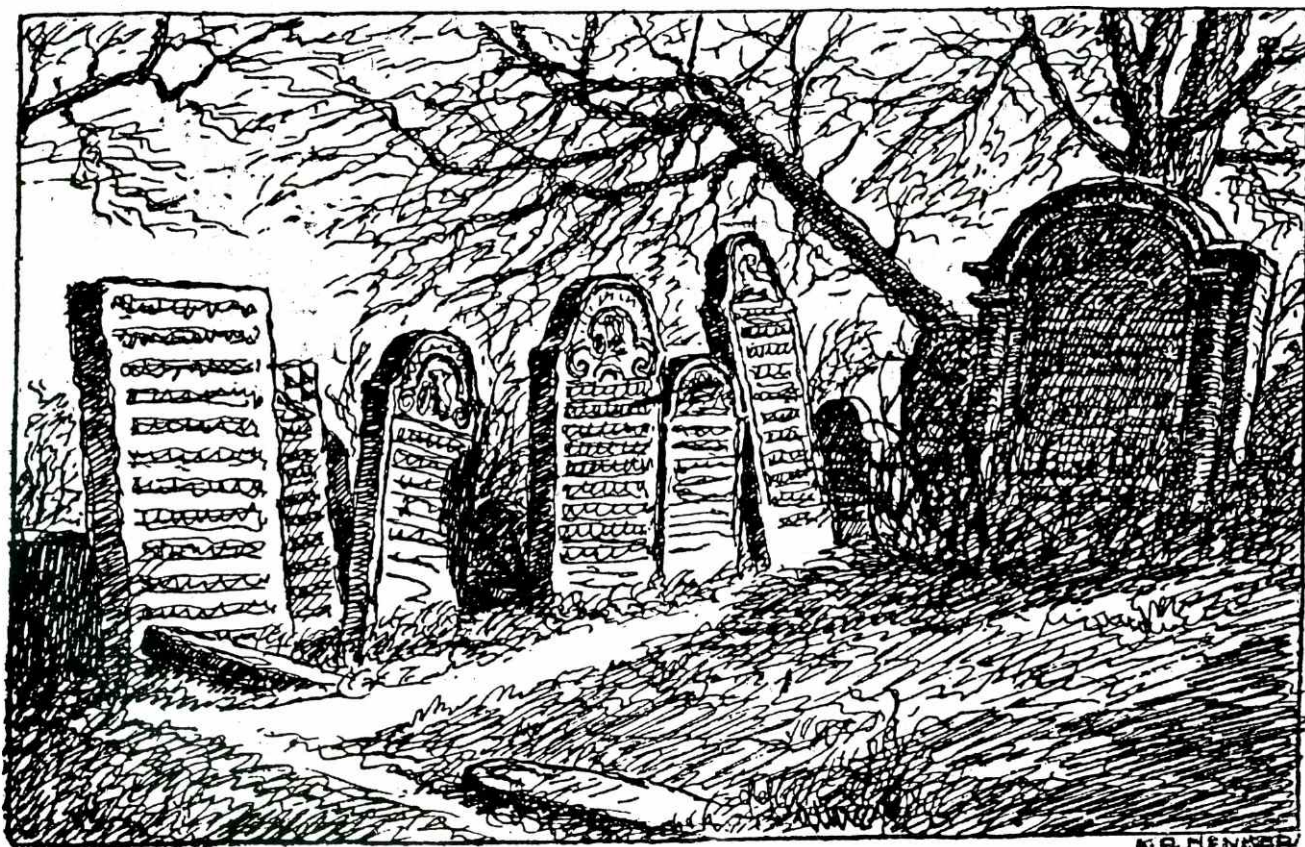
משימה קשה היא לתאר את דמותו הגדולה של קדוש זה אשר בספר "שם הגדולים החדש" כונה "המאור הגדול, אספקלריה מאירה, איש אלוקים גדול וטהור, צדקותו וחסידותו ורוח קודשו היו הפלא ופלא, ולפניו נגלו כל שערי אורה וכל רז, נודע בשערים גדלותו, ומי יבוא אחרי המלך לספר בשבחיו ומי יפאר השמש בצהריים, כי לו דומיה תהילה." נסתפק בציון קווים מרכזיים לדמותו

הכתובת על המצבה:

עדה המצבה הזאת מצבת
קודש קדושת רבינו גאון עוזני
מאור עינינו חמדת לבבינו וכל
בית ישראל יבכו כי חשך אור
בעדינו ביו' שריפת בית אלקינו
הוא יום פטירת איש קדוש המקו'
פאר הדור מו' כבוד הרב החסי'
המפורס' בכל קצוי ארץ מוה
יעקב יצחק בהרב מו' אברהם
אליעזר הלוי הורוויץ זצוק"ל
אשר רבים השיב מעין ורבים
הלכו לאורו ראו ושמחו בני דור'
ושמחה נהפך ליגון ביום המר
ט' אב שנת ארץ ר'ע'ש'ה' לפ"ק
תנצב"ה

מצבת ר' יעקב יצחק הורוויץ
"החווה" (נפטר ב- 1815)

התיאטרון בלובלין

צשה, חברת הוועד הקודם של ארגון יוצאי לובלין וחברת מערכת 'קול לובלין', מספרת על התיאטרון בלובלין

לא רחוק מהקתדרלה הגדולה של לובלין, בפינת הרחובות יוזאיצקה ודומיניקנסקה, עמד אולם התיאטרון העתיק של לובלין - 'קינו פנתיאון'. הוא נקרא גם **תיאטרון מקובסקי** על-שם בעליו הפולנים. למשפחה שלנו היו קשרים טובים עם הפולני מקובסקי. דודי סומר היה שוכר ממנו את האולם ומביא אליו הצגות באידיש.

ללהקות האידיש שהופיעו ב'פנתיאון' היה קהל נאמן - אנשים לא עשירים שבכל הזדמנות רצו לתיאטרון. קהל עממי. כזה שמפצח גרעינים בחוץ.

המהנדס אלכסנדר שריפט ז"ל, היושב-ראש הקודם של ארגון יוצאי לובלין, סיפר: "בשנות העשרים והשלושים היה בלובלין אימפרסריו בשם איתמר טרכטנברג, והתיאטרון היה נשמת אפו. אנחנו, בני הנוער, עמדנו ליד הקופה ולא היה לנו כסף לקנות כרטיסים. אחרי תחילת ההצגה, אם האולם לא היה מלא, היה טרכטנברג מכניס אותנו לאולם בחינם."

אחיו הגדול של אבי, משה, היה מנהל חשבונות במקצועו, אבל בזמנו הפנוי היה כותב מחזות וקטעים קצרים לתיאטרון.

אבי שמואל היה אמרגן של תיאטרון פולני. היו לו קשרים טובים עם המנהל של התיאטרון הפולני, **גרודניצקי**.

הבניין המפואר של התיאטרון הפולני העירוני ניצב ברחוב נאורוטוביצה. היה זה תיאטרון בעל אמצעים, והוא העלה מחזות ברמה גבוהה. חובבי התיאטרון הפולני כיבדו את ההצגות לבושים במיטב מחלצותיהם.

בני משפחת טרכטנברג לא רצו לעשות שום דבר חוץ מתיאטרון.

איפה הם היום?

כעלי שלכת נשרו כולם.

בעבר הייתה לובלין מרכז רוחני חשוב. העיר נקראה "אוקספורד השנייה".

הגרמנים הפכו את הישיבה הגדולה לאורוות סוסים. אני באה ממשפחה של אנשי תיאטרון, ולכן אספר בקיצור על התיאטרון בלובלין.

לא היה תיאטרון יהודי קבוע בלובלין. אמרגנים מקומיים הביאו ללובלין להקות שחקנים בתנאים צנועים.

הציגו דרמות וטרגדיות מחיי היהודים, אופרטות עממיות נחמדות. דקלמו שירים.

לעתים באו שחקנים ידועי שם מהערים הגדולות ורשה, לודז' ווילנה: אסתר-רחל קמינסקה, בעלה מלמן ובתה אידה, יוסף בולוף, זיגמונט טורקוב, מורבסקי, דזיגן ושומכר, דורה קלינובנה, דינה הלפרן, מוריס שוורץ.

הציגו את "הדיבוק" - מחזה אקטואלי עד היום, "חתונה רומנטית".

אחרי התלאות שעברתי במלחמה קשה לי לזכור את כל השמות, אבל תמיד בזיכרוני אני חוזרת אל הזמנים ההם כשדמעות בעיניי.

באתי ממשפחה בוהמית.

כל חיינו סבבו סביב התיאטרון. תיאטרון באידיש ובפולנית.

סבי, **בנו טרכטנברג**, היה יהודי אמיד. אהבתו לתיאטרון עברה לשלושת בניו: **משה, סומר ואבי שמואל**.

סומר (איתמר) היה המנהל של תיאטרון האידיש.

כל מה שהרוויחה אשתו איטה במלאכתה היה משקיע בתיאטרון.

הכל.

יותר מהכל.

זאת הייתה אהבה.

יותר מאהבה.

אוגוסט 2005

בעקבות תמונת כיתה

כיתה ב', 1934
בית-ספר "תרבות" בלובלין

1933. כיתה א' בבית-ספר 'תרבות' בלובלין

בשנה שעברה פרסמנו תמונת כיתה מבית-ספר 'תרבות' בלובלין.

אבל התמונה הייתה אילמות.

שאלנו: מי מכיר, מי יודע?

ומשה אופטובסקי ענה: זאת הייתה הכיתה שלי ב-1934, והילד הזה הוא אני. ויש לי תמונה קודמת של אותה כיתה מ-1933. אותם תלמידים. אותם מורים.

מי אבד ומי שרד?

לא שרדה **דינה שפירא**, הילדה היפה היושבת שנייה מימין בשורה השנייה.

גם האחרים - רובם לא שרדו.

שרד ועלה ארצה **שמעון קוה**. הצטרף לאצ"ל, היה איש לחי"י. הוא נהרג בפעולת פיצוץ רכבת שעשה הלח"י בפרדס-חנה.

חברי **ישראל ברקוביץ'** מקרית אתא עזב את פולין ב-1936 ועלה ארצה. אני הייתי ביערות פולין בזמן המלחמה, וכשעליתי ארצה - נפגשנו בצבא, במחנה סרפנד

(צריפין).

היה לי חבר, **ירוחם ארליכמן**, הראשון מלמעלה בתמונה מ-1933. הוא זכר יותר ממני, אבל כבר נפטר והוא חסר לי מאד.

חברי הטוב **משה הנדלסמן** מראשון לציון איננו מופיע בתמונה, כי הצטרף לכיתתנו מאוחר יותר - לאחר שנסגר בית הספר הדתי 'יבנה' של תנועת 'המזרחי'.
חברים אחרים בתמונה: **וכולדר, ויסמן, שלחטמן, בונגימן, הדסה גולדהר**.

בעולם שאיבד את צלמו אבדה גם התמונה הזאת.

בשנת 1951, בהיותי עדיין בצבא, נסעתי עם ישראל ברקוביץ' לעין-חרוד כדי להיפגש עם המורה שלנו, חיה שליטי"א.

המורה חיה נתנה לנו את תמונת הכיתה, תמונת ילדותנו. צילמנו שני עותקים: אחד לישראל ואחד לי.

נ.א.

הילד הזה הוא אני וזאת הייתה הכיתה שלי

1945. משה אופטובסקי בן 19

הזכרונות התעוררו בעקבות פרסום תמונת הכיתה מבית הספר 'תרבות' שבעירנו לובלין, תמונה שצורפה לרשימה של זמיר שליט"א על הוריו "חיה וישראל שליט"א - מחנכים של פעם" והופיעה בגיליון מס' 40 של 'קול לובלין'. ההתבוננות בתמונה בעת השיחה שקיימנו החזירה אליו בחדות שמות, מראות, אירועים וזכרונות.

ללכת לבית הכנסת בשבתות ובחגים. הילד משה התלווה אליו, והעביר את זמנו בספירת הזכוכיות הצבעוניות ששובצו בוויטראזים המפוארים של בית הכנסת. תחילה ניסה הסבא, מאיר שפירא, לשלוח את נכדו משה בן החמש ל"חדר". החדר היה באזור מגורי היהודים, בין שני השערים - "בראמה קרקובסקיה" ושער היציאה לארמון, "בראמה גרודצקה". סבא לקח את נכדו בכרכרה לאותו החדר. את פניהם קיבל הרב המלמד, לבוש בבגדים מסורתיים. אז לא היו מים זורמים לשטיפת הידיים, אלא מים עומדים בחבית. משה הינוקא אמר לסבא: "אני רוצה הביתה!" וכך היה. סבא נאלץ להחזיר אותו הביתה. לאחר ניסיון כושל נוסף ב"חדר" אחר באותו האזור, הוחלט שהילד ילמד בבית-ספר עברי מודרני. אחיותיו של משה, הלנה וקרולה, נשלחו ללמוד בבית-ספר כללי לא יהודי.

מוצאה של משפחת אופטובסקי הוא מהעיר אופטוב, כ-200 קילומטרים מלובלין. "אבי", מספר משה אופטובסקי, "דיבר תמיד על מוצא משפחתנו, ועל העובדה שאבי השושלת היה היהודי הראשון שהגיע לאופטוב במאה ה-17. השני", הוא מגחד, "היה רבינוביץ'".

אביו של משה, אברהם יוסף בן יצחק אופטובסקי, היה בעל אדמות. לימים הוא הפך לבנקאי אמיד. לצורך עסקיו הרשמיים, כמו למשל קניית מטבע חוץ עבור הממשלה, נאלץ להיכנס בשותפות עם גוי נטול ממון אך בעל יכולת ייצוג נאותה (בשל אי יהדותו).

סבו מצד אמו, מאיר שפירא, היה בעל טחנת קמח בקרשניק. הוא נפטר בשנות התשעים לחייו, והותיר נינים ובני נינים רבים.

המשפחה ניהלה אורח חיים יהודי מסורתי. אביו נהג

המורים שליט"א. "הכול היה הודות להם." המורה לתנ"ך אהב לצייר בגירים צבעוניים דמויות מרשימות מסיפורי התנ"ך - כמו למשל את שלמה המלך יושב על כיסא מלכות.

יש למשה גם זכרונות ברורים של הדרך שהיו עושים ברגל מבית הספר הביתה. הוא זוכר כי "הייתה הוראה לדבר עברית ברחוב. וכך ברחוב קרקובסקיה פשדמישצ'ה, ליד אש התמיד לזכר החייל האלמוני, הלכנו חבורה של ילדים דוברי עברית. שתי נזירות קתוליות חלפו על פנינו, והאחת אמרה לשנייה: 'אלה ילדים ישראלים', ולא אמרה 'יזידים'."

הגביר הקטן, משה, נסע בכרכרה אל חברים שגרו רחוק מבית הוריו - למשל אל ירוחם ארליכמן שהיה גר בקצה השני של העיר, בסוף רחוב לוברטובסקה, לא הרחק מבית הקברות היהודי.

ב'תרבות' למד משה שש שנים, עד לפרוץ המלחמה. אז נרשם לתיכון היהודי-עברי 'הומניסטיקה'. לפי צו של הגרמנים לא נפתח בית-ספר זה.

הילדים התפזרו בין תנועות הנוער הציוניות. בדרך כלל הבחירה נעשתה לפי נטיית ההורים. בעיר פעלו תנועות

סבי מאיר שפירא

בית הספר 'תרבות' היהודי, בית-ספר חילוני ונאור, היה תחת פיקוח ממשלתי. בלשון ימינו - תחת חוק חינוך חובה. שכר הלימוד היה פרוגרסיבי, בהתאם למצבו הכלכלי של כל תלמיד. שכר הלימוד הגבוה ששילמו בעלי היכולת היה אמור לממן את אלה שלא יכלו לשלם תשלום ריאלי.

יתרון נוסף היה לכסף של אבא. משה זוכר כי בשנה מסוימת גילחו למשעי את ראשי הבנים מנימוקי היגיינה. "היחיד שלא קירחו הייתי אני", אמר. "אם מגלחים לי את הראש, אני לא הולך לבית הספר." משה זוכר את הסצנה הזאת ואת תוצאתה - הוא לא הפסיד אפילו יום לימודים אחד...

לתלמידי 'תרבות' הייתה תלבושת אחידה בצבע כחול כהה, חולצה בעלת צווארון זקוף וז'קט תואם. בבית הספר לימדו תנ"ך ולא תפילות, כיאה לבית-ספר חילוני. למרבה הפלא, חשבון לימדו בעברית; "עד היום אני סופר אוטומטית בשתי השפות", אומר משה. לימדו שפה פולנית והיסטוריה פולנית, טבע, התעמלות. בכיתות למדו יחדיו בנות ובנים, ובחגים היהודיים היו נוסעים לטיולים בחיק הטבע. בל"ג בעומר היו יוצאים לשדות ומדליקים מדורות. הטיולים כללו לינה בלילה בעיירה פולאוה הסמוכה ללובלין; היו לנים במתבן של יהודי מקומי.

ב'תרבות', שלא כמו ב'חדר', לא הכו את התלמידים. שיטת הענישה הייתה העמדתו של המפריע בפניה או מאחורי הדלת. "לי היה מנוי על המקומות האלה", נזכר משה ומשבח את התנהגותם ההומנית והמתקדמת של זוג

1936. אבי אברהם-יוסף ברוך קרקובסקיה-פשדמישצ'ה

צילום משפחתי בדירתנו ברח' שופינה 12

בין השנים 1942 ו-1944 הוא הסתתר ביערות ובמקומות מחבוא שונים. לאחר שחרור האזור ע"י הצבא האדום פגש באביו, וזאת לאחר שלא ראה אותו מאז 1939.

מ-1944 ועד למאוס 1945 היה בלובלין. אחר כך התגלגל בדרכי אירופה עם עלייה ב'. הוא עלה באניה "נתן א' ", שהפליגה מנמל בארי באיטליה. ב-4 בספטמבר 1945 הגיע לארץ-ישראל. האנייה " נתן א' " הייתה האנייה השנייה שהצליחה להגיע לחופי הארץ באופן בלתי חוקי עם פליטי המחנות.

מ-1948 היה חבר בקיבוץ נירים, והיה בין מגיני המקום. המשיך לשרת בצה"ל גם אחרי מלחמת השחרור. ב-1951 התחתן עם יוליה הבינגר מלבוב, ונולדו להם בת ובן. רוב שנותיהם חיו בקרית ביאליק, ועתה הם גרים בסביון - בקרבת ילדיהם וארבעת הנכדים.

שוחחה עם משה **שרה ארנון-שפירא**

ספטמבר, 2005

'גורדוניה', 'השומר הצעיר' והתנועה הרוויזיוניסטית. שליחי התנועות השונות מארץ-ישראל היו מגיעים אל בית הספר 'תרבות'.

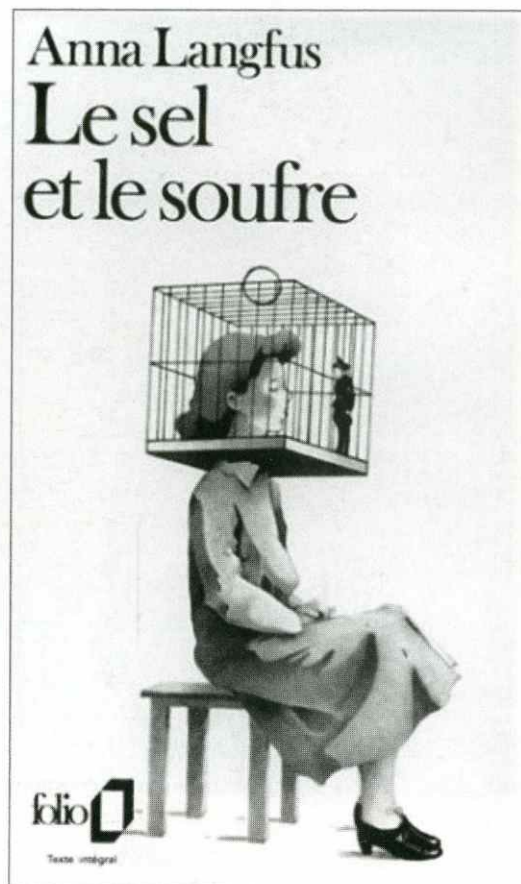
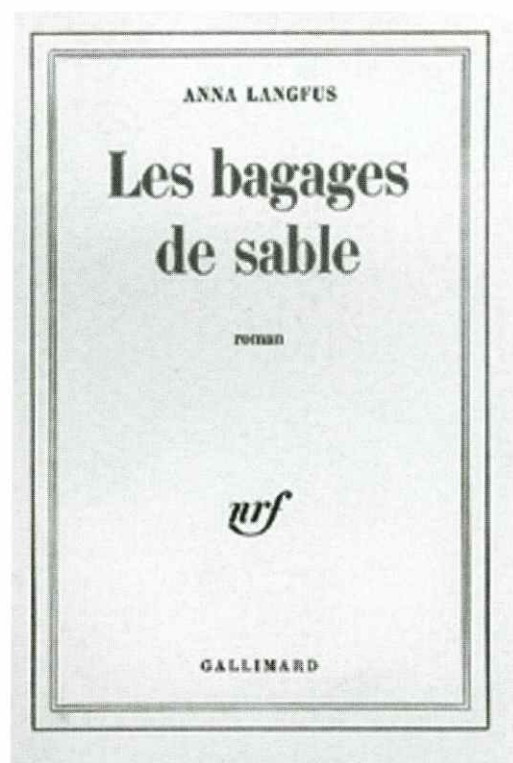
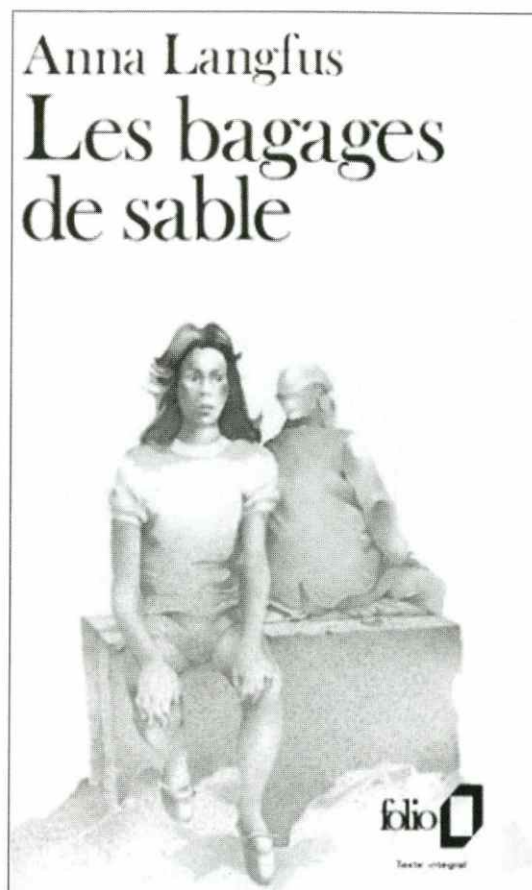
בימי המלחמה נשלח משה אופטובסקי למחנה עבודה בשם סְטָאב, שהיה במרחק של שבעה ק"מ מסוביבור. תנאי החיים במחנה העבודה היו מחפירים. האסירים היהודים שוכנו בתוך טחנת קמח ישנה. משעות הבוקר עד שקיעת החמה חפרו כבול לניקוז המים. בימים היו נשרפים בשמש, ובלילות קופאים בקור. משה נבחר מבין היהודים שבמחנה להיות שרתם של ה"מישלינגים" (בני תערובת, גרמנים ממוצא יהודי) ששמרו על המחנה; הוא גר אתם מחוץ לגדר, ניקה את חדריהם, סידר את המיטות וקנה מצרכי מזון. אחר כך נודע לו כי מעבירים את היהודים לסוביבור.

באחד מימי ראשון יצא לקנות מזון אצל איכרים בסביבה והחליט לברוח. "לבשתי את מדי בית הספר שנראו דומים לבגדי יום א' חגיגים, וצעדתי ברגל אל הדודות שלי שגרו בחלם."

לאחר השחרור בסוף יוני 1944 יצאו מהיער ארבעה בחורים. הראשון משמאל - משה אופטובסקי

ספרים של אנה לנגפוס

בת לובלין - כלת פרס גונקור לספרות, 1962

אנה לנגפוס

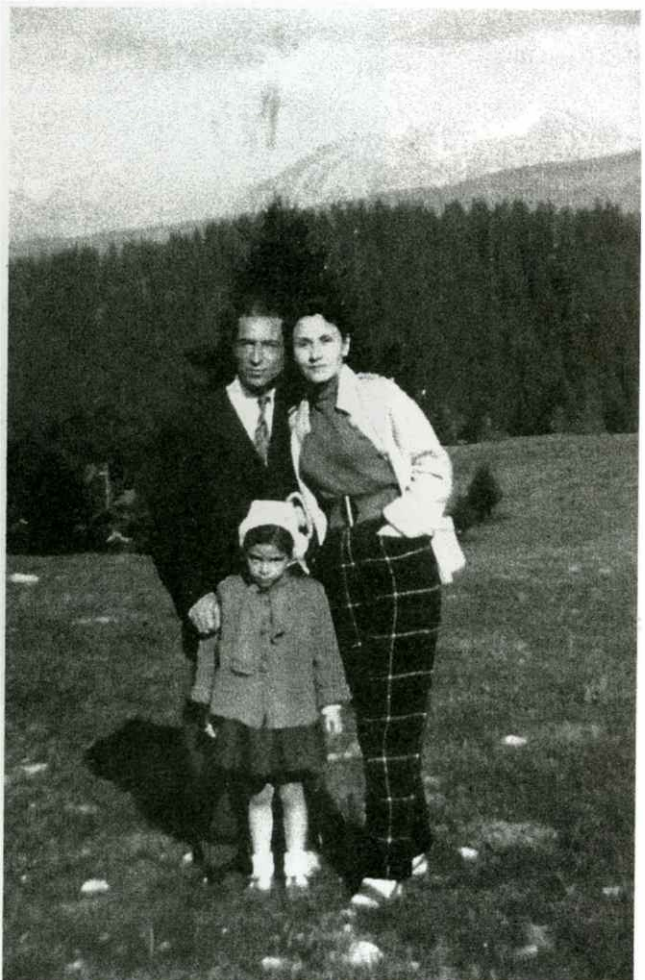
תולדות חייה

רייס. כאשר פרצה המלחמה בספטמבר 1939 היו השניים בחופשת קיץ בלובלין. עד לכיבוש לובלין בידי הגרמנים לא עניינה את אנה עובדת היותה יהודיה. היא צמחה על ברכי התרבות והשפה הפולנית. הכיבוש הנאצי בדרכו הנוראה החזיר אותה אל יהדותה.

נולדה בלובלין ב-1920 בשם **אנה רגינה שטרנפינקל**. משפחתה האמידה גרה ברח' ברוורנה 2. מגיל צעיר התחילה אנה לכתוב. בהיותה בת 15 כבר התפרסמו סיפורים קצרים שלה בשבועונים פולניים. בגיל 17, לאחר בחינות הבגרות בליצאום 'אוניה לובלסקה', נסעה לבלגיה ללמוד בפוליטכניון בעיר וורווייר. היא נישאה לסטודנט לובלינאי צעיר ושמו **יעקב**

בריאיון עמה מ-1962, לאחר שזכתה בפרס גונקור, אמרה אנה: "הימים הטהורים והיפים ביותר בחיי היו ימי הילדות. את יתר חיי גולה ממני המלחמה. נדמה לי, שאדם שעבר את אשר עברתי אני - לא ידע מנות לעולמים. יש אנשים היודעים לשכוח את העבר, והם חיים ופעילים. אפילו יהודים. לא אני. כשפרצה המלחמה הייתי כל כך צעירה, ספונטנית, נמרצת, מלאת תשוקות - - - לכן הלם המלחמה הכה בי כה חזק."

על חייה במלחמה כתבה אנה ברומן האוטוביוגרפי "גפרית ומלח". הספר מתחיל בתיאור ההפצה האווירית על לובלין בידי הגרמנים ב-17 בספטמבר 1939 ומסתיים בשיבתה של אנה ללובלין אחרי השחרור. בזמן המלחמה הוצא להורג בעלה יעקב, וכל בני משפחתה נספו.

אהרון ואנה עם בתם מריה

אהרון לנגפוס

כשחזרה אנה ללובלין אחרי המלחמה, מצאה עיר ריקה מיהודים ובית תפוס בידי זרים.

ללובלין ההרוסה חזר גם המהנדס **אהרון (ארנולד) לנגפוס**, ושם נפגשו שניהם.

משפחת לנגפוס הייתה אחת המשפחות הוותיקות והמכובדות בלובלין. אביו של אהרון, **דוד לנגפוס**, היה רואה חשבון ידוע ומבוסס בעיר; ממנהיגי מפלגת 'פועלי ציון', חבר עירייה שעסק בפעילות ציבורית ובגמילות חסד עד שנספה במיידנק ב-1943. הבן אהרון ידע תלאות רבות בתקופת המלחמה. הוא ברח מגטאות וממחנות, ושרד בעזרת אחותו מינה ושוטר פולני שהציל אותו.

אהרון לנגפוס התאהב באנה, וכאשר החליטה אנה לנסוע לצרפת - נסע גם הוא אחריה.

השניים נישאו, השתקעו בעיר **סרסל** ונולדה להם בת ושמה **מריה**.

זוג ניצולים. כל אחד נושא אתו את צללי העבר.

הייתה מועקה בבית.

אהרון עבד. אנה כתבה.

אישה יפה מאוד, רגישה ולא בריאה.

היא הייתה אמנית. סופרת. אהבה ספרות ותיאטרון.

לא יכלה שלא לכתוב. זיכרונות המלחמה לא הניחו לה.

ב-1952 כתבה את המחזה הראשון שלה בצרפתית,

"המצורעים". המחזה עוסק בדיכוי וברצח של יהודי פולין

ב-1941. מחזה זה הועלה על הבמה ב-1956 בתיאטרון

"אליאנס פרנסה". כתיבתה העמידה את הצופים מול

אמת ודאית וכואבת מאוד. רבים מהם לא יכלו לשאת

אמת אכזרית זו ועזבו את האולם.

ב-1960 יצא לאור בהוצאת 'גלימרי' הרומן הראשון שלה,

"גפרית ומלח". זוהי אחת האוטוביוגרפיות הראשונות

בנושא השואה שהודפסו בצרפת. מבין הספרים שכתבו

סופרי "דור אושוויץ" זהו הספר היחידי שנכתב בידי

אישה. עם הופעתו זכה הספר בפרס שארל ויון, הפרס

הספרותי הגבוה של שווייץ.

הרומן השני שלה, "מטען החול", יצא לאור ב-1962. אנה

סיפרה כי הפעם רצתה לכתוב ספר מסחרי וקל על נושא

אחר, נושא שלא יהיה לו קשר לשואה. אבל לא הצליחה.

השואה לא עזבה אותה. גם בספר זה כתבה על השואה

ובעצמה גדולה עוד יותר. הספר זכה בפרס גונקור - הפרס

הספרותי החשוב ביותר בצרפת ומהחשובים ביותר בעולם.

אנה אמרה: "לא חיכיתי לפרס. לא הייתי בבית

כשהתקבלה החלטת חבר השופטים. וכשסיפרו לי

והתחילו לברך אותי, לא הציפה אותי הרגשה של

אושר. החיים שלי היו קשים מכדי להרגיש מאושרת.

זיכרון העבר חזק מכל. האושר הגדול ביותר שלי יהיה

אם ישתרר שקט בנפשי פנימה - אבל לזה כנראה לא

אוכל להגיע לעולם."

אנה נפטרה ארבע שנים לאחר שקיבלה את פרס גונקור

ולאחר שכתבה רומן שלישי ושמו "קפצי ברברה", רומן

שעסק אף הוא בנושא ניצולי השואה. היא נפטרה בת 46

בביתה בגונס שליד סרסל.

בתה של אנה, מריה לנגפוס, ילדה בת וקראה לה בשם

אמה אנה לנגפוס.

לאחר מותו של אהרון לנגפוס בגיל 84 עזבו מריה ובתה

אנה את הבית, וניתקו כל קשר עם עברם של ההורים.

תרגום מצרפתית: חניתה נובינסקי

מידע ותרגום מפולנית: הנריקה היינסדורף

איסוף מקורות ועריכה: נטע ז'יטומירסקי-אבידור

כמו בתוך איזו שלפוחית התלויה בחלל, הרחק מן האדמה,

המשכנו לשחק בפוקר, מבלי לתת את דעתנו

מה פרוז ומעורער מקלט זה שלנו.

באותו זמן כבר התקרבה המפלצת ללא רחמים,

צועדת באלפי רגליה,

זוללת באלפי פיותיה,

ונושאת את המוות בתוך אלפי זרועותיה.

בלילה, בשקט, חדרה אל העיר

והשתקעה בתוך שנתם של האנשים.

(מתוך הספר "גפרית ומלח")

קריאה בספר "גפרית ומלח"

שם הספר לפי הפסוק מספר דברים כ"ט, 22:

"גִּפְרִית וּמֶלַח שֶׁרָפָה כָּל-אֲרָצָה".

הנברשת המתנפצת - איך התחילה המלחמה בלובלין

יושבים בני המשפחה על המרפסת בחברת השכן הפולני. נינוחים אחרי ארוחת הצהריים. השכן צוחק. יש משהו לא נעים בצחוקו, כאילו הוא מבשר "על איזה רצח איום העומד להתרחש"... כך מתחיל הסיפור. אידיליה פסטורלית תכולה בצהרי יום חם כשהתנועה כמעט נעצרת. כמו סרט בהילוך אטי.

"לא השגחנו בבואם."

של מי?

"וכאשר הבחנו בהם, היו הם כבר מעל לראשינו, והצטיירו על הרקע הכחול האחיד של השמים."

מי? עדיין איננו מבינים דבר.

"עוד מטוסים נוספים צצו, כאילו עלו מתוך התכלת." רגע, מה זאת אומרת "עוד"? מתי צצו המטוסים הראשונים? מתי הבחינה בהם החבורה על המרפסת? מתי הם זוהו?

יש דברים שהיא לא אומרת.

בין ראייה לתובנה מפרידה השתיקה.

"אבי מזג לו את ספל התה השלישי וחיך בטוב-לב. עצי הגן התעוררו כשהם מנוענעים על ידי איזה זעזוע פתאומי, מבלי שתנשב רוח כלשהי. הפצצה השנייה נפלה מעבר לגדר אשר אותה תיקנו שני הפועלים."

למה כתבה אנה רק על הפצצה השנייה? למה לא שמענו על הפצצה הראשונה? על הפצצה הראשונה אנה לא כתבה. הפצצה הראשונה רק נרמזה. הפצצה הראשונה הייתה זו שזעזעה את עלי העצים. הפצצה שהפרידה בין שלום ומלחמה, אותה פצצה ראשונה שקרעה לנצח את שלוות העולם הישן, ניכרה רק ברעד של עלי עצים בגן.

תנודות עלים על עץ - כך מציינת אנה את ראשיתה של הסערה האיומה המתרגשת לבוא.

ברצף של סיפור העלילה אנה פוערת חללים. כמו לב שמחסיר פעימה. הקורא צריך להבין בעצמו את מה שהיא בחרה להבליע.

עדיין קיוו שאלה מטוסים "שלנו", עדיין סברו

שהפצצות נפלו בטעות -

"התפוצצותה של הפצצה השלישית התערבבה ברעש של

נורת-הבדולח שלנו אשר נפלה על אמצע השולחן - - -

"ואז התחילה ההפצצה האמיתית, וזו שעברה עלינו

קודם לא הייתה אלא הקדמה זוטא. הפצצות נפלו בלי

הפסקה כמעט, והן התפוצצו פעם במרחק, פעם על

ידינו. לבנו הלם בהתאם להן, בצורה שאין אתה יכול

לחוש אותה מראש. שברי הבדולח על השולחן התחילו

פתאום להתנווד - - -

"שמענו את זעזועי השמשות בחדר אחד. אלה עפו

ונשברו לרסיסים - - -

"בעזרת זי"אק התחילה אמי לאסוף את שברי הנורה

שנפצו בכל חדר האוכל. עשתה זאת בשקט ושלווה,

ובהבעה רצינית האומרת שזהו הדבר ההגיוני היחיד

שיש לעשותו כרגע: להכניס סדר באי-הסדר."

האם העומדת עם המטאטא ביד מנסה להכניס סדר

במפץ חייה שנופצו לעולמים.

זה לא מפץ הנברשת. זה מפץ חייה. מפץ העולם ששבריו

שוב לא יתאחו לעד. מפץ שלא היה כמוהו בתולדות עם

ישראל ובתולדות העולם כולו.

הכאב

במהלך המלחמה, תחת זהות פולנית בדויה, נחשדה

אנה בריגול לטובת הרוסים ונכלאה. בחדר החקירות

הוכתה קשות על גבה החשוף במקל דק וארוך, מקל

מעץ גמיש המוקף טבעות מתכת.

"המקל נושך בגבי", היא מתארת. "הסבל נאחז בכל

רמ"ח אבריי, בסיב הקטן ביותר שבגופי."

פצועה, גבה צועק מכאב, היא מוחזרת לתא.

לא לבדה היא בתא.

הכאב אֵתה.

הכאב ישות עצמאית. יצור חי.

הכאב נצמד אל גבה, נועץ בה שיניים וציפורניים.

כמו חיה. כך מתארת אנה את הכאב.

הכאב הוא כמו חיית פרא שקפצה עליה ואינה מרפה.

היא נאבקת בו, מתחננת לפניו, משדלת אותו, משוחחת
אתו - אפילו מתיידדת אתו לבסוף - - -
כי מה נותר לה עוד מלבד הכאב?

" - - - תן לי להירדם, אומרת אני לכאב, לו אשר לא
ינום ולא יישן. אך, אחרי הכל, אולי מוטב שהוא יהיה
כאן, ויעסיק אותי? ולמחשבות אין פנאי להווצר. הכאב
דוהר, כשצרפניו ושיניו תקועות בגבי, דומה למכשפה
עם מבט שגעוני - - -

" - - - הכאב מצעק, מיילל, ואני מגדפת אותו. אני
בוחרת במלים הגסות ביותר ששמעתי אי-פעם. בן-
זוננים, אומרת אני לו לכאב, ערמת צואה, נוד מסריח,
תיפח רוחך, גועל נפש...

" - - - ובן-רגע אני קמה. אך הוא אינו מרפה ממני.
להיפך, הוא נתקע בי עוד יותר, חובק בזעם את
צלעותי. וצרפניו חודרות, מחטטות, קורעות. אני
מצייתת לו, ושוכבת שוב על הבטן. ואז מרפה הכאב
במקצת את חבוקיו. ואחר כך מוציא הכאב מתוכי כמה
מצפרניו. יתכן שגם הוא עייף מן המאבק. אני נושמת
מתוך הקלה ונרדמת."

" - - - אני מתיישבת ומתחילה לאכול. המרק חם וטוב.
אני מרגישה היטב שהכאב טרם עזב אותי לגמרי. הוא
ניצב מאחורי, משגיח עלי. אני מבינה שהוא מתנהג
עתה בהכנעה, ופתאום מרגישה אני איזה חיבה
אידיוטית לגבי בן לווייה בודד זה שלאדם. דמעות
עולות בעיני: אני מרחמת עליו, כדי שלא להודות
לעצמי, כי זה עלי נכמרו רחמי - - -

" - - - מתחילים להתרגל זה לזה - אני והכאב."

המרצפת החסרה - השיבה ללובלין אחרי המלחמה

המלחמה תמה. המדינה שוחררה.
רבים נספו. מעטים מאד נותרו.
לאן ילכו אלה שנותרו בחיים?

"בערב אנו מגיעים ללובלין. הוא שואלני:
- היכן רצונך לרדת?

- כאן, אני משיבה מבלי להסתכל.
הוא משהה את כפי בכפו.

- אני מברכך עם שובך הביתה. עלי והצליחי. הוא
מחייך אלי ברוך.

אני סוקרת את המכונית המתרחקת, ולפתע הנני

נתפסת לפחד, שהוא רימני, נטשני בעיר זרה, בדומה
לאותן ערים רבות אחרות - אדישות או עוינות -
שאליהן הגעתי עם ערב. אני מתאוה לרוץ אחרי,
לקרוא לו כי יעצור, כי יקיים את הבטחתו לקחתני
לביתי. אין לו כל זכות להשאירני כאן, בודדה, באמצע
רחוב אלמוני זה השוקע באפלת הלילה - - -
"ביתי."

אני נכנסת לחצר.

המדרגות מוליכות אותי אל הדלת שלי. אני מבחינה
בכך שהפעמון נעלם. ידי עדיין מגששת אחריו בתמהון.
אחר אני מקישה. איני חושבת כלל כיצד הגעתי לכאן.
יודעת אני רק דבר אחד: דלת זו חייבת להיפתח. אני
מקישה שוב. נשמע דישדוש צעדים. מלבן האור
מתרחב, ראש עטור שער שיבה מציץ מבעד לדלת.

- מה העניין? שואלת האשה.

- אני... גרה כאן.

- כאן גרה אנוכי.

אני מתאמצת לדחוף את הדלת. אבל האשה מחזיקה
בה בחוזקה ואנו נאבקות בדממה - - -

"מישהו מזדקר מאחורי האשה. זרוע דוחפת אותי
אחורה והדלת נטרקת - - -

"אני יורדת ומונה את המדרגות. חמש קומות. מלמטה
אני רואה את שמי החורף של ילדותי, שהציצו אלי
בינות לריבוע הכתלים. הכוכבים קורצים אלי על רקע
הלילה, אותו לילה שחיכה לי כאן תמיד, המחכה לי
משך מאות בשנים מאז ומעולם. כאן לא נשתנה דבר.
פחדי הילדות הישנים מוסיפים להסתתר בחסות
החשכה ורגלי מכירה את המרצפת החסרה. ערים ייבנו
וייחרבו בעולם לפני שיחליפו מרצפת זו. לפני שהאפלה
תתרוקן מפחדי הילדות."

אדם חוזר הביתה אחרי ימים רבים.

נדמה לו כי טעה.

עירו זרה לו ובביתו יושבים זרים.

הזרים מגרשים אותו: לך לך!

אבל כף רגלו זוכרת את המקום הריק של המרצפת
החסרה.

והמרצפת החסרה תעיד: כאן היה ביתו.

סיפור שהתחיל בסעודה משפחתית בצהרי יום
מסתיים בטריקת דלת בפניו של השריד הבודד בלילה
אפל.

אנה לאנגפוס גפרית ומלח

מצרפתית: אלה אמונתן • ערוך בידי ד"ר יו"ט לוינסקי

חלק ראשון • מכיל 60 עמודי ספר

ANNA LANGFUS

LE SEL ET LE SOUFRE

roman

כצאת פרס
„גאוקאר“ 1962

החלק הראשון
מכיל 9 אלתון
כשי כל תפס

ספר מוכר
בהוצאה מאת
בת 2 חלקים

אחיר החלק השני

(250 עמודי ספר)

80 אגורות באבז

(אחיר הספר באגזית)

9 י"י

זה מתאר באופן סובייקטיבי גורל אדם
הנו ללא ספק, תעודה נפלאה על
זאדם ועם זה—ספר גדול

אנה לאנגפוס נולדה בלובלין, פולין, בשנת
1946, נסעה לצרפת, והתחתנה שם. הרומן
שלה „גפרית ומלח“ זכה בפרס ספרותי
„שארל וויזן“ 1961 והרומן השני „מטען
החול“ — בפרס גונקור 1962 — הפרס
הספרותי הגבוה ביותר של צרפת.

גפרית ומלח, שרפה כל-ארצה
(דברים, כ"ט, 22)

הוצאת ספרים, מור
כל הזכויות שמורות

איפה הם ספריה של אנה לנגפוס?

אנה לנגפוס

ספריה של אנה לנגפוס

Le Sel Et Le Soufre, Gallimard, Paris 1960.

תרגום לעברית: אלה אמיתן, "גפרית ומלח",
ד"ר י' לוינסקי (עורך), 'מורי' תשכ"ג.

תרגום לאידיש: בארווין-פרענקעל, זאלץ און שוועבל,
י.ל.פרץ' תשכ"ט.

Les Bagages De Sable, Gallimard, Paris 1962.

תרגום לאנגלית:

Peter Wiles, The Lost Shore, Collins, London 1963.

Saute Barbara, Gallimard, Paris 1965.

אנה לנגפוס לא הייתה צרפתייה.
צרפתייה לא הייתה שפת האם שלה.
הנושא שכתבה עליו לא היה שייך לצרפתים.
ובכל זאת -

הפליטה היהודיה רדופת השואה זכתה בפרס הספרות
הגבוה ביותר בצרפת - פרס גונקור.
כאן בישראל - אף אחד לא מכיר אותה.

שנתיים לפניו זכה בפרס גונקור הסופר היהודי **אנדרה שוורץ-בארט** על ספרו "אחרון הצדיקים". אגדה יהודית מספרת כי העולם קיים בזכותם של ל"ו צדיקים נסתרים החיים בכל דור. ספרו של אנדרה שוורץ-בארט מסתיים במותו של הצדיק האחרון בתא הגזים. ספר זה תורגם לעברית לפני שנים רבות ומצוי בספריות ציבוריות בארצנו.

ספריו של היהודי האיטלקי **פרימו לוי**, ניצול אושוויץ -
זוכים להדפסות של תרגומים חדשים ומהדורות רבות.

ספריה של אנה לנגפוס - איה הם?

למה לא תורגמו לעברית?

למה לא נדפסו?

למה אי אפשר למצוא את שמה בקטלוגים של הספריות
בארץ?

בקושי מצאתי דרך האינטרנט, באתר למכירת ספרים משומשים, עותק בודד בעברית של ספרה "גפרית ומלח". הייתה זו חוברת לא כרוכה, מודפסת על נייר עיתון מצהיב וקרוע. מתברר שלפני ארבעים שנה היא צורפה כמוסף לעיתון 'ידיעות אחרונות'. מה נשאר היום מחוברת דלה זו? - שום דבר.

הספר "מטען החול", ספר שזכה בפרס גונקור, כלל לא תורגם לעברית!

**מי היא הוצאת הספרים העברית
שתיענה לאתגר - לתת פרסום ראוי
לספריה של אנה לנגפוס?**

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

אַננאָ לאַנגפּוס

זאַלען און שוועבל

ראָמאַן

יידיש : באַרווין-פרענקעל

פאַרלאַג
י.ל. פֿרעד
ישראל

תשכ"ט — 1969

אננא לאנגפוס

וועגן איר לעבן בעת דער מלחמה, האט אננא פארעפענטלעכט איר אוטאָביאָגראַפֿישן ראָמאַן "זאַלץ און שוועבל". דער בוך הייבט זיך און מיט דעם באמבארדירונג אין לובלין דעם 17-טן סעפטעמבער 1939 און ענדיקט זיך מיט איר צוריקקער קיין לובלין נאך דער באַפֿרייאונג. איר מאן און איר גאנצע פאמיליע זענען אומגעקומען.

ווען אננא איז צוריק געקומען קיין לובלין נאך דער מלחמה, האט זי דארט געטראפן א שטאדט אָן יידן. פרעמדע מענטשן האבן געווינט אין איר שטוב. אויך דער אינזשינער אהרון (ארנולד) לאנגפוס איז צוריק געקומען און דארט האבן זיך ביידע געטראפן. די פאמיליע לאנגפוס איז געווען איינע פון די אנגעזעענסטע אין לאנג-יעריקע משפחות אין לובלין. דער פאָטער זינער דוד לאנגפוס איז געווען א זעער באווסטער רואה חשבון, געווען עקאנאמיש גוט באזירט אויך א מיטגליד אין דעם שטאדט-ראט און ער האט זיך באשעפטיקט מיט געזעלשאפטלעכע ארבעט איבעראויפט מיט גמילת-חסדים קאסע, און צו דעם אלעמען איז ער אויך געווען איינער פון די פירער פון דער פועלי ציון פארטיי אין לובלין. ער איז אומגעקומען אין מיידאנעק אין יאר 1943.

זיין וון אהרון געהאט א גהנומ'דיקע תקופה אין דער מלחמה-צייט. עס האט אים געלונגען צו אנטלויפן פון דעם געטא און לאגערס אין ער האט געבליבן ביים לעבן א דאנק זיין שוועסטער מינא און א פוילישע פאָליציסט האט אים געראטעוועט.

אהרון לאנגפוס האט זיך פארליבט אין אננא, און ווען זי האט באשלאסן פארן קיין פראנקרייך - האט אהרון אויך געפארן נאך איר. זיי האבן חתונה געהאט און זיך באזעצט אין די שטאדט סרסל, דארט איז געבוירן געווארן זייער טעכטערל מאריא.

אננא לאנגפוס איז געבוירן געווארן אין דער שטאדט לובלין אין יאר 1920, מיט דעם נאמען אננא רעגינא שטערנפינקל. איר רייכע פאמיליע האט געווינט אויף דער גאס בראווארנא 2.

נאך אין אירע יונגע יארן האט זי ארויסגעוויזן א טאלאנט צום שרייבן. אלט זייענדיך 15 יאר האט זי שוין פארעפענטלעכט קורצע דערציילונגען אין פוילישע זשורנאלן. צו 17 יאר האט זי געענדיקט דעם ליצעאום 'אוניה לובלסקה' אירע עקזאמענס און געפארן לערנען אין בעלגיע אין פאליטעכניקום. דארט האט זי געהייראטעט מיט א לובלינער סטודענט מיטן נאמן יעקב רייס. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה אין סעפטעמבער 1939 זענען ביידע געווען אויף וואקאציעס אין לובלין.

אננא האט זיך דערצויגן אויפן שוים פון דער פוילישער קולטור. ביז דער מלחמה האט זי זיך נישט אינטערעסירט מיט איר יידנטום. די נאצישע אקופאציע האט איר צוריק געקערט צום יידנטום.

אויף א אינטערוויו אין יאר 1962, נאכדעם ווי זי איז באלוינט געווארן מיט דעם גאנקאר-פרייז, האט אננא געזאגט: "די שענסטע יארן פון מיין לעבן זענען געווען מיינע קינדער-יארן. די רעסט פון מיין לעבן האט מיר די מלחמה אוועקגענומען. ס'דוכט זיך מיר אז א מענטש וועלכער האט איבערגעלעבט אזוי פיל ווי איך, וועט קיינמאל קיין רו נישט אָבן. ס'זענען פאראן מענטשן וועלכע האבן א נייגונג צו פארגעסן די פארגאנגענהייט, זיי זענען וויטער טעטיק אן לעבן, אבער נישט איך. ווען די מלחמה האט אויסגעבראכן, בין איך נאך געווען אזוי יונג, פול מיט ענערגיע און לוסט צום לעבן. אבער דער שאַק בעת די מלחמה האט אין מיר געלאזן זעער ביטערע שפורן."

א געראטעוועט פאָרל און יעדער איינער טראָגט מיט זיך א שווערן שאטן פון די פארגאנגענהייט. אהרון האט געארבעט און אננא האט געשריבן. זי איז געווען זייער א שינע פרוי א פילבארע אבער נישט ביים גוטן געזונט.

אננא איז געווען א קונסטלערין און א טאלאנטפולע שרייבערין, האט ליב געהאט ליטעראטור און טעאטר. זי האט נישט געקאנט פארציכטן אויף איר שוואכקייט נישט צו שרייבן, בפרט אירע מלחמה זכרונות.

אין יאר 1952 האט זי געשריבן איר ערשטע פיעסע אין דער פראנצויזישער שפראך "די קרעציקע". די פיעסע דערציילט וועגן די אונטערדריקונג און דערמאָרדונג פון די פוילישע יידן אין יאר 1941. אויף דער בינע האט די פיעסע דערשינען אין יאר 1956 אין טעאטר 'אליאנס פראנסה'. דאס פובליקום האט דאס ערשטע מאל געזען די שרעקלעכע בילדער און פיל פון זיי האבן נישט געקאנט פארנעמען די אכזריותדיקע בילדער און פארלאזט דעם זאל.

און יאר 1960 האט ערשינען אין פארלאג 'גאָלימאָר' איר ערשטער ראָמאן "זאלץ און שוועבל". דאס איז די ערשטע אוטאביאגראפיע וועגן דער שואה וועלכע איז געדרוקט געווארן אין פראנקרייך. זי איז געווען די איינציקע פרוי פון די דור אושוויץ שרייבער און זי איז אויך באלוינט געווארן מיט דער שארל וויאן פרייז, דער העכסטער פרייז פאר ליטעראטור אין שווייץ. דער רומאן איז איבערגעזעצט געווארן אויף יידיש אין ישראל.

דער צווייטער ראָמאן "פעקלעך זאמד" האט דערשינען אין יאר 1962. אננא דערציילט אז אין דעם פאל האט זי געוואלט שרייבן אויף א לייכטן טעמאט וועלכער האט נישט קיין געמיינזאמעס מיט דער שואה, אבער

דאס האט איר נישט געלונגען. אויך פאר דעם בוך וועלכער דערציילט וועגן דער שואה און מיט א שטארקערע קראפט האט זי באקומען דעם גאָנקאר-פרייז, דער גרעסטער פרייז פאר ליטעראטור אין פראנקרייך און פון די וויכטיקסטע אין דער גאָרער וועלט.

אננא זאגט: "איך האב נישט געווארט אויף דעם פרייז. דער באשלוס פון דער רעזשי איז געווען אָן מיין אנוועזנהייט, אבער ווען מ'האט מיר דאס דערציילט און אויך באגריסט מיר, בין איך נישט געווען אזוי גליקלעך. מיין לעבן איז צו שווער געווען כדי צו זיין גליקלעך. מיינע זכרונות קאן איך נישט פארגעסן און זיי לעבן נאך אין מיר. מיין גרעסטער גליק אין מיר וועט זיין אז איך וועל זיך באפרייען פון זיי - אבער צו דעם וועל איך ווי ס'זעט נישט דערגיין."

אננא איז אוועק אין דער אייביקייט 4 יאר נאכדעם ווי זי האט בעקומען דעם גאנקאר-פרייז, נאכדעם ווי זי האט פארעפענטלעכט איר דריטן ראמאן מיטן נאמען "שפרינג בארברא". אויך דער ראמאן דערציילט וועגן די שואה געראטעוועטע. זי האט נפטר געווארן אלט זייענדיק 46 יאר.

איר טאכטער מאריא לאנגפוס האט געבוירן א טעכטערל מיטן נאמען אננא לאנגפוס.

נאך אהרון לאנגפוס טויט אלט זייענדיק 84 יאר, האבן מאריא און איר טעכטערל אננא פארלאזן סרסל און איבער געריסן דעם פארבינדונג מיט די פארגאנגענהייט פון די עלטערן.

תרגום ליידיש: יהודית מאיר

עריכה: יוסף בן-יעקב

הנריקה היינסדורף קווי-משפחה ורסיסי ילדות, סקיצה

1946. הנריקה היינסדורף בילדותה.
לצווארה המחרוזת שקיבלה בגטו ליום הולדתה.
המחרוזת הוחבאה ע"י האם במשך המלחמה
ושמורה אצל הנריקה עד היום

למנקה-רחובות בגטו לובלין - עד שמצא שם את מותו. ממשפחת וולמן נשארה לי מזכרת אחת: בהיותי בת ארבע, ב-7 בדצמבר 1941, חגגו לי יום הולדת בגטו. אני זוכרת את הבלונים הצבעוניים בדירה הצפופה, ואת בת-דודי, הניה וולמן, ניגשת אליי ושמה בידיי המושטות לקראתה מחרוזת של חרוזי קורל כתומים. חרוזים אלה מלווים אותי במשך כל ימי חיי, עד היום.

לסבי מצד אמי, דוד לנגפוס, היה משרד גדול לראיית

כשנתיים לפני פרוץ המלחמה נולדתי בלובלין, בת לשתי משפחות ותיקות, מכובדות וידועות בעיר: משפחת לנגפוס ומשפחת וולמן.

משפחת וולמן הייתה בעלת בית החרושת הגדול ביותר לברזל בלובלין. לאחר שנולדתי נהגו לומר כי אביה העשיר של סבתי (מצד אבי), שמואל וולמן, יוריש לי ירושה גדולה. אולם הגורל רצה אחרת: עם פרוץ המלחמה הוחרם בית-החרושת, וסבי הגדול שמואל, יהודי בן 83, אדמוני וחסון בגופו, היה

פברואר 1944. חצי שנה לפני פרוץ המרד הפולני. על אבן בגן הציבורי של ורשה ישבה הילדה הנריקה.

Proszę zeb. p. Janek
był jutro w sobotę
ok. 12.30 na
rogu ul. Wilnej
i Maszarskiej
po stronie pa-
raj. Jak nie
przyjdzie to
możemy re-
stytuować toż-
ność

1944
Luty

"שלום אדון יאנק..."

הילדה בגן החזיקה תמונה זו.

הצד האחורי של התמונה שימש את האם מינה לקביעת פגישה עם השוטרי הפולני יאן קוביצקי

אתו פעולה בהצלת יהודים. מדי פעם התאכסנתי בביתם.

באותם ימים, זכו יהודים מעטים לקבל מסמכים מזהים של פולנים שנפטרו. לאמי היו מסמכים כאלה, והיא הייתה אפוא חופשית להסתובב בעיר. בסכנת נפשות, ותוך שהיא מלווה על ידי, חיזרה אמי על פתחי-חניות, בעצם ימי המלחמה, ושיווקה להן מוצרי-קוסמטיקה. כספי הפדיון הדלים הוקדשו לכלכלתם של שניים מבני-משפחתנו, שחסו בצל קורתה של אישה פולנייה.

לא פעם חשדו בה, באמי, ובלכתנו ברחוב רדפו אחרינו אוקראינים וגרמנים שהכירו אותנו. לעתים נאלצנו להחליף חשמלית לכיוון אחר כדי להתחמק מרודפינו, שהובטח להם פרס על תפיסתנו.

אני הייתי "ילדה להשאלה". בוורשה, בשנות המלחמה, ילדה קטנה בלונדינית הייתה נכס.

בשנות המלחמה הסתתרו בוורשה אנשים תחת זהויות בדויות. עיניים חשדניות ארבו ליהודים שהלכו ברחוב, עיניים שחיפשו לגלות אותם כדי לסחוט אותם או כדי להסגירם.

פעוטה בלונדינית חמודה מסירה חשדות מהאישה המטיילת יחד אֶתָה.

כך הייתה אימא משאילה אותי כ"תעודת ביטוח" לחברותיה אווה פוטרמן, שרה רואר ואחרות.

במשך שעות "עבדתי" כך, לפעמים עד לאפיסת כוחות.

אחרי המלחמה חזרתי עם אמי ללובלין, ושם נפגשנו עם אלה מבני המשפחה שהצליחו לשרוד.

דודי אהרון לנגפוס היה אתנו זמן מה. אחרי שהכיר את אנה עוז לפריז, נשא אותה לאישה ונולדה להם בת - מריה.

על-שמו של השוטר הפולני, יאן קוביצקי, שתלנו עץ בשדרת חסידי אומות העולם שבירושלים.

שוחחה עם הנריקה

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

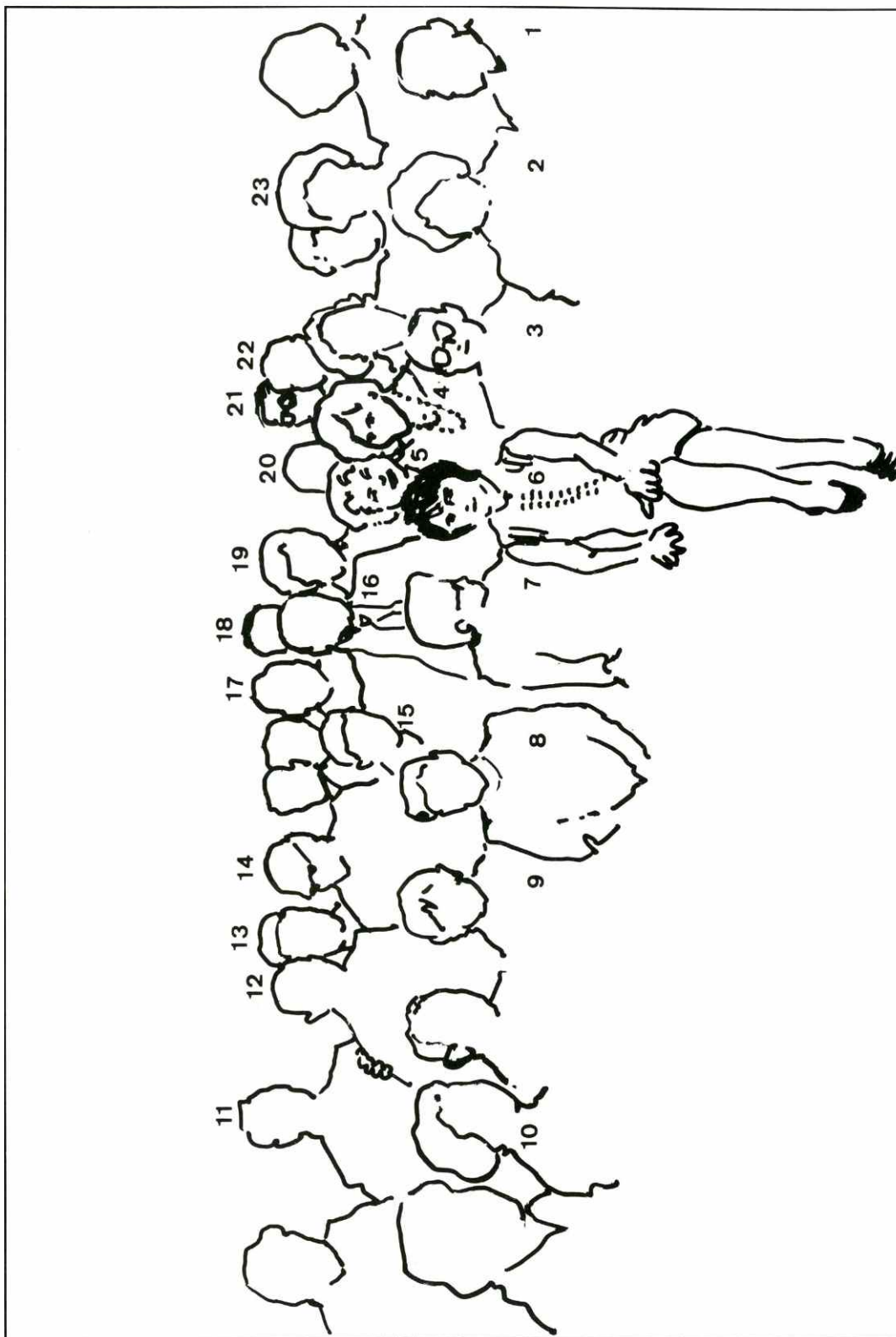

אמי, מינה היינסדורף (לנגפוס)

1942-43

חשבון ברחוב קרקובסקיה פשדמייסציה. בנו הבכור שמעון לאור עלה ארצה עוד לפני המלחמה, והיה חבר בקיבוץ עין שמר. בתו מינה היינסדורף, אמי, הייתה מורה לביוולוגיה ולגיאוגרפיה בגימנסיה ההומנית שבלובלין. בנו הצעיר אהרון (ארנולד) היה לימים בעלה של הסופרת אנה לנגפוס.

במשך המלחמה היה אהרון לנגפוס בסכנה. הוא הצליח לברוח מהגטו בוורשה ומבית הסוהר בעיר (Pawiak) בעזרת שוטר פולני, יאן קוביצקי (Jan Kubicki). שוטר זה היה נכנס לגטו ורשה, מעביר יהודים לצד הארי ומוסר אותם לפולנים כדי שיסתירו אותם. גם אשתו זופיה (Zofia) שיתפה

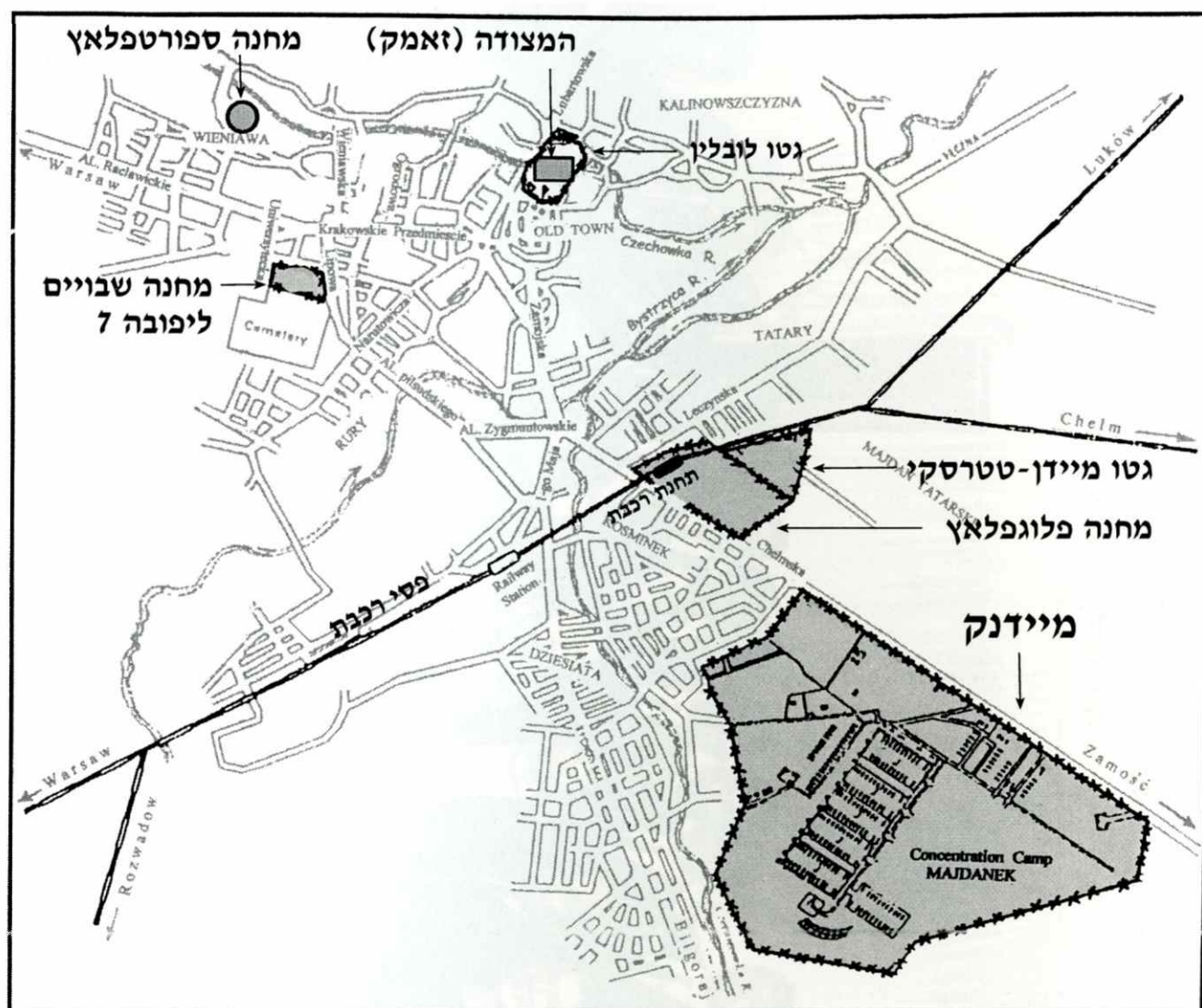

1. יוסף כספי (סרברניק) 2. בתיה פלד (פטרמן) 3. ד"ר שלקמן - יו"ר ארגון יוצאי לובלין 4. יוכבד פלומנקר 5. מינה היינסדורף (לגופוס) - גיסתה של אנה
6. אנה לגופוס 7. מרים זינגמן 8. שרה-זרה רפפורט 9. רינה אפצ'יק (רובינשטיין) 10. אסתר אידלסון (זינגר) 11. עובדיה פלד 12. פנחס אפצ'יק 13. שטרנפינקל 14. גולדברג
15. צופיה הורוביץ 16. אלחנן הורוביץ 17. הונינגמן 18. צבי פלומנקר 19. צלינה בורשטיין טמקין 20. שמעון לאור 21. רוזן 22. ע"ד פלדי 23. הלה הלברסברג (זינגר)

קבלת פנים של יוצאי לובלין בישראל לבת-עירם אנה לוגפוס בלת פרס גונקור
בביתה של גב' אסתר אידלסון (זינגר)

מחנות בלובלין שלוחות של מיידנק

פ ל ג פ ל א ן

[פלאגה-לשקייביץ]

מחנה עבודה - שלוחה של מיידנק בעיר לובלין

אידה גליקשטיין ממיידן-טרסקי ראתה דרך הגדר את עבודת האסירים והיא מספרת: "אנשי מיידאנק עבדו מן הבוקר עד הערב בשטח בית החרושת למטוסים. הם התעסקו במיון ערימות של מלבושים. ליד חומות בית החרושת נערמו מכתבים ומיני סידקית: מראות, מסגרות-תצלומים, סיכות מעוקמות, אבזמים, משקפים, מנעולים וכו'".

בספרו "מלכות הגזע והרשע" כותב החוקר יוסף טננבוים: "השלל העצום של נכסים יהודיים מילא מחסנים ענקיים. ממקום ההחסנה המרכזי בלובלין התפתלו רכבות מלאות "סחורות" של גלובוצ'ניק אל ליבה של גרמניה, למקומות שנקבעו על ידי רשויות ס.ס, מתוך הסכם עם המיניסטריונים המתאימים של הרייך. בתחום זה הייתה התחרות רבה, ורשויות שונות ניסו להתגנב לשדה מכניס הרווחים של גלובוצ'ניק. אבל גלובוצ'ניק שהיה מובטח בתמיכתו של הימלר, משל בכיפה בניהול לובלין ועמד בפני כל התערבות".

זהב, כסף, מטבעות זרים, תכשיטים, אבני חן, חפצי ערך שנמצאו בין חפצי הנרצחים - כל אלה נשלחו לבית ברחוב שופינה שבלובלין, ואחר כך הועברו לגרמניה. ועל השחיתות שהייתה כרוכה בנושא זה - צריך לכתוב בנפרד.

בסתיו 1942, עם חיסול גיטו מיידן טרסקי, הוקם בפלוגפלאץ מחנה ריכוז לנשים יהודיות כחלק נפרד של מחנה מיידנק.

בפברואר 1943 התחילה לפעול במחנה חברת Osti (Ostindustrie), שהעסיקה רבים מהאסירים. ב-3 בנובמבר 1943 הובלו כל האסירים והאסירות היהודים ממחנה פלוגפלאץ למיידנק ונורו שם בו ביום.

נטע ז'יטומירסקי-אבידור

מקורות

Josef Marszalek, Majdanek: The Subcamps, Warsaw 1986.
יוסף טננבוים, "מלכות הגזע והרשע", ה' י"ד: מחנות כסדנאות, ירושלים תשכ"א, עמ' 171.
אידה רפפורט-גליקשטיין, "גיטאות לובלין ומיידן-טרסקי", אנציקלופדיה של גלויות: לובלין, ירושלים תשי"ז, עמ' 677.

העבר משתמר בשמות הרחובות. מדרום מזרח למסילת הברזל של לובלין, בניצב לכביש המוביל למיידנק, נמצא רחוב Lotnicza ("תעופה") והמשכו הצפוני - רחוב Plagego i Laskewicza. רחוב זה נחצה על ידי שני רחובות קטנים: רחוב מיידן-טרסקי ורחוב מיידנק.

בעבר, עוד לפני המלחמה, היה בפאתי העיר לובלין שדה תעופה ומפעל של חיל האוויר הפולני. המקום נקרא פלאגה-לשקייביץ' (Plage-Laskiewicz).

בזמן המלחמה, בקיץ של 1941, גודר המקום בפקודת גלובוצ'ניק והחל לשמש כמחנה עבודה, שלוחה של מיידנק. למחנה ניתן השם הגרמני פלוגפלאץ (שדה תעופה).

הענף הלובלינאי של מפעלי DAW (מפעל הצידוד הגרמני - Deutsche Ausrüstungswerke) חולק בין שלושה מפעלים: מחנה ליפובה, פלוגפלאץ ופולאווי (שם הוקמה מנסרה). בסתיו 1943 היו אסירים בכל אחד משני המפעלים הראשונים וכ-500 אסירים במפעל השלישי. מפעלי BKW (מפעלי ההלבשה של האס אס - SS Bekleidungswerke) היו השלוחה הלובלינאית הגדולה השנייה של מחנה מיידנק. הם הוקמו לפי הוראתו של גלובוצ'ניק בקיץ 1941 בשטח שדה התעופה.

בתחילה עבדו במחנה פלוגפלאץ אסירות פולניות מהמחצודה ואומנים יהודים מגטו לובלין. תפוקת המפעלים הייתה גדולה, ובמחסני האס אס אוכסנו הסחורות.

ממארס 1942 ואילך נועדו המפעלים למיין, לחטא ולשלוח לרייך את רכוש היהודים הנרצחים.

כחלק מהארגון מחדש, וכדי להסתיר את אופיין האמיתי של הסדנאות, מונה למפקד המחנה קצין האס אס יוזף אוברמאייר - יד ימינו של גלובוצ'ניק. משימתו הייתה להגביר את תפוקת מפעלי ההלבשה ולהגדיל את מספר צריפי האסירים. בצריפים החדשים שוכנו אסירים ואסירות יהודים. הם החליפו את הנשים הפולניות אשר גורשו לרוונסברוק.

גדר הפרידה בין מחנה העבודה פלוגפלאץ לבין גטו מיידן-טרסקי.

עדות ממחנה פלוגפלאץ

קטעים מעדותה של יוליה צלינסקה [דורה מינץ]

ב"ד ושם, 1964

דורה בת יצחק גולדגראבר נולדה בזמושץ' בשנת 1912.

עברה לגור בלובלין אחרי נישואיה לישראל מינץ.

בעלה הראשון נהרג ב-1943 יחד עם שבויי מחנה ליפובה.

בעלה השני היה המהנדס שלום צוקרמן (סטניסלב צלינסקי).

ב-1945 העידה בפולין נגד הפושעים הנאצים קאליך, שטורם, פוקס, הופמן וורטהוף.

עלתה ארצה בשנת 1961.

או חנות. נשים אלה מונו להיות "קאפו" או מנהלות עבודה. אני לא נרשמתי. הלכנו בקבוצות לעבוד בשדה שהיו בו החפצים אשר נלקחו מהיהודים. תפקידנו היה לסדר בחבילות חפצים מאותו סוג - למשל שמיכות.

- - - שמרו עלינו שנשלים מכסה מסוימת של עבודה. מי שלא מילאה את המכסה - נלקחה ממנה מנת האוכל, "המרק המלוכלך", וחולקה בין האחרות. כעבור כמה שבועות בחרו כ-500 נשים והפנו אותנו למקום עבודה אחר מחוץ למחנה מיידנק - מחנה פלוגפלאץ.

גם כאן עסקנו במיון והכנת חבילות, והיה לנו תפקיד נוסף: היה עלינו למצוא תכשיטים שנתפרו בכיסי הבגדים. תכשיטים אלה היינו מעבירות לתיבה מיוחדת שעמדה בצד. אני השתייכתי לאלה שנתנו בהן אמון והעסיקו אותן בסידור התכשיטים. - - -

- - - על גדר התיל, מצידה החיצוני, שמרו אוקראינים. הרבה פעמים היינו זורקות להם דברי

- - - בנובמבר 1942 הגענו מגטו מיידן-טרסקי למיידנק. מיד הייתה סלקציה. בשדה של המחנה הפרידו בין זקנים, צעירים וילדים. שלוש נשים לא רצו למסור את הילדים. אחת מאלה הייתה אשתו של בעלי הנוכחי פלה צוקרמן, בנה היה בן ארבע; השניה הייתה דורה ברומברג, בנה היה בן שש; והשלישית הייתה אשתו של פרוון מלובלין עם ילד בן שש. שלוש הנשים נלקחו הצידה והוכו עד מוות לעיני כל. הילדים הוצאו מהן בכוח וצורפו אל שאר הילדים לחלוק עמם את גורלם. הזקנים נשארו בשדה. אנחנו הצעירים הופנינו לעבודה. הזקנים נהרגו בו ביום.

למחרת הראתה לנו אשת ס.ס. קבוצה של ילדים מוקפים באנשי ס.ס. ובכלבים, ואמרה לנו: "תסתכלו, הילדים הולכים לגן-ילדים." כל הילדים האלה הוצאו להורג באותו יום.

אשה, שהגיעה למיידנק מגטו מיידן-טרסקי לאחר "ניקוי" הגטו, סיפרה לי שבעלי נשלח למחנה שבויים ברח' ליפובה. - - -

- - - במסדר הראשון שאלו איזה נשים ניהלו מפעל

ערך, ותמורתם היו נותנים לנו פרוסת לחם. לעתים קרובות הצילה אותנו פרוסה זו מרעב.

- - - העבירו אותי לקבוצה אחרת. יצאתי עם קבוצה של כ-20 נשים לעבודה בחלק אחר של מחנה פלוגפלאץ. במקום זה היו הרים של תרופות, סירים, צינורות גומי, מערכות מכשירים של רופאי שיניים ורופאים. מקום זה היה קרוב למסילת הרכבת, ועל המסילה תמיד חנו קרונות. תפקידנו היה להעמיס חבילות על הקרונות. במשך שלוש שעות היה עלינו למלא קרון. מכיוון שמילוי הקרון במשך זמן זה היה משימה בלתי אפשרית, החלטנו לסדר את החבילות רק בצידי הקרון כמו קירות שנשענו על דפנות הקרון, וחלל הקרון נשאר ריק. כך נסעו הקרונות חצי ריקים.

מהקבוצה שלנו, שמנתה 20 נשים, ברחו יום אחד אשה לובלינאית צעירה בשם **וולברג**. היא דיברה עם איש רכבת שעזר לה לברוח בעת העמסת החבילות. במחנה, במסדר, הודענו לקאפי, שהיא הסתבכה בין סמרטוטים בוערים ונחנקה. וולברג הצליחה להגיע לוורשה ולהשאר בחיים עד תום המלחמה.

- - - לקחו עשרים נשים מהקבוצה שלנו לקרמטוריום ואחרי כמה ימים הביאו עשרים נשים חדשות. נשים אלה לא ידעו שבעת העמסת הקרון אנו משאירות את תוכו ריק. היה צריך לסדר את החבילות בזהירות, בלי למוטט את הקירות בצדדים. הנשים החדשות שלא ידעו את שיטתנו, גרמו לנפילת הקירות וכך התגלתה השיטה שלנו. קראו לכל הקבוצה וכולנו הוכינו מכות רצח. מאז העמסנו את הקרונות בצורה "נורמלית". בהתחלה חשבנו שזאת משימה בלתי אפשרית, אבל אחרי המכות הבנו שאם לא נעמוד במשימה - יהרגו אותנו. - - -

- - - כל טרנספורט שהגיע למחנה היה עובר סלקציה. זקנים וילדים נשלחו למוות, האנשים הצעירים נשלחו לעבודה.

חוץ מזה הייתה נערכת סלקציה גם בתוך שטח המחנה.

בתוך הצריף הצטוו אנשים להתפשט בנוכחות **מפקד הקרמטוריום פאול הופמן**, רופא המחנה והקאפו של הצריף. מול צוות זה עברו האסירים בזה אחר זה. הופמן היה מחליט על גורלם. לא כל יום הפעילו את התנור. הפעלת התנור הייתה יקרה. הופמן קבע את מספר הנידונים למוות. ביום הפעלת התנור היו לוקחים גם את כל החולים כדי למלא את המכסה שקבע הופמן. אם לא היו מספיק אנשים פנו גם לאנשי ס.ס. שיתנו אנשים חלשים מקבוצתם.

יום אחד, בגלל כאבים ראומטיים חזקים שכבתי, ולא ידעתי שבאותו יום מתקיימת סלקציה במחנה. הגיעה אלי בריצה אחות לובלינאית בשם הוניגמן, וצוותה עלי לעזוב מייד את הדרגש. התנגדתי אבל לבסוף חזרתי לצריף. באותו יום הרגו את כל החולים שעמדו במסדר. ראינו איך הובילו את כולם למוות. אשה אחת, שמה **רוטרובין**, צעקה אלינו: **"אם תשארו בחיים - ספרו הכל!"**

תרגמה מפולנית: **ד"ר דיאנה בך**

הערה:

חלקים מעדותה של יוליה צלינסקה (דורה מינץ) מתארים מעשי זוועה כל כך אימים שעשו הנאצים במיידנק ובפלוגפלאץ, עד שלא הייתי מסוגלת להדפיס אותם. השמטתי תאורים אלה. עדותה המלאה, עדות שצילמתי בארכיון י"ד ושם, נמצאת אצלי ותימסר לכל מי שירצה לקרוא ולדעת.

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

טל. 09-8824390

מכתבים ממחנה פלוגפלאץ [פלאגה-לשקייביץ']

יחיאל ויצמן כותב מכתבים לאשתו מלכה
לובלין 1942

יחיאל ויצמן

מלכה ויצמן (אקרמן)

"לעולמים" נמשך זמן קצר מאוד. אסירי פלוגפלאץ הוצאו להורג בנובמבר 1943. יחיאל ויצמן לא שרד. אשתו מלכה נצרה את פיסות אהבתו המיוסרת כל ימי חייה. בתה יהודית מאיר הביאה למערכת "קול לובלין" את המכתבים האלה עם הסיפור שכתבה בעקבותיהם, "המחברת" (ראה עמ' 56).

ג. א.

1945. טאדק ומינדל

פלוגפלאץ היה מחנה עבודה שגבל מצדו הצפוני בגטו מיידן-טטרסקי, ומצדו המערבי היה צמוד למסילת הרכבת של לובלין. האסירים היהודים הועסקו בו במיון הרכוש היהודי השדוד ושליחתו לגרמניה. בין עובדי הכפייה במחנה היה יחיאל ויצמן. חילק. חיל. אשתו הצעירה מלכה לבית אקרמן הסתתרה באותו זמן יחד עם חברתה מינדל בלובלין, ברחוב קלינובשצ'יז'נה, בעליית הגג של פולני ושמו טדק ז'ימקה. טדק העביר מכתבים ממלכה ליחיאל באמצעות עגלון פולני שהיה מביא אספקה למחנה. באותה דרך שיגרו יחיאל ושתי אחיותיה של מינדל ידיעות לטדק. לפעמים שלחו גם מטבעות או תכשיט, שמצאו תפורים בתוך בטנה או מכפלת של מעיל. לא הכול הגיע. ממחנה פלוגפלאץ כתב יחיאל מכתבים אל מלכה אשתו. שניים הגיעו. המכתבים נכתבו על פיסות נייר תלושות מכל הבא ליד. יש כאן דף שנקרע מרומן צרפתי, ודף אחר שנראות בו בבירור המילים מפרשת השבוע - "לך לך". "אוהב אותך לעולמים" - כך היה חותם על הניירות הקרועים ששיגר אליה.

בריוו פון דעם לאגער פלאגע-לאשקעוויץ (פלוגפלאץ)

בריוו פון יחיאל ווייצמאן צו זיין פרוי מלכה

לובלין 1942

די בריוו צו מלכה'ן זענען געשריבן געווארן אויף שטיקלעך פאפיר וועלכע חיליק האט געפינען אין דעם לאגער: א שטיקל צעריסענע זייט פון א פראנצויזישן ראָמאן, און אויף אנדערעם שטיקל פאפיר קען מען זען די פרשת השבוע ווערטער "לך לך"...

"דיין מאן וואס האט דיר אייביק ליב", אזוי האט ער זיך אונטערגעשריבן. די אייביקייט האט זיך געענדיקט זעער קורץ. די פלוגפלאץ געפאנגענע זענען אומגעבראכט געווארן אין נאוועמבער 1943 צווישן זיי אויך יחיאל.

זיין פרוי מלכה האט געהיטן איר גאנץ לעבן די בריוו ער האָט איר געשריבן מיט זיינע אָנגעווייטיקטע ליבע.

איר טאכטער יהודית מאיר האט געברענגט אין דער רעדאקציע פון "קול לובלין" די בריוו מיט איר דערציילונג "המחברת" - "דער העפט" זי האט אונגעשריבן. די דערציילונג "המחברת" ערשיינט אויף דער זייט 56.

תרגום ליידיש: יהודית מאיר
עריכה: יוסף בן-יעקב

פלוגפלאץ איז געווען א' ארבעטס-לאגער, וועלכער האט זיך געגרענעצט מיטן געטא מיידן-טאטארסקי פון צפון-זייט און פון מערב-זייט מיט די באן-רעלסן פון לובלין. די יידישע געפאנגענע האבן דארט סאָרטירט און איינגעפאקט דעם בארוביטן יידישן פארמעגן כדי אים אפשיקן קיין דויטשלאנד און אויך דאָס בעקליידונג און שייך פראָדוצירטע ביי די געפאנגענע אין דעם לאגער.

צווישן די צוואנגס-ארבעטער אין דעם לאגער איז אויך געווען יחיאל ווייצמאן. חיליק, חיל.

זיין יונגע פרוי מלכה פון די אקערמאנס האט זיך אויסבעהאלטן אין דער צייט צוזאמען מיט איר חבר'טע מינדל אויף א בוידעם אויף די וואַלע אין לובלין ביי א פאָלאַק טאדעק זיעמבא.

טאדעק האט איבערגעוויזן די בריוו פון מלכה'ן פאר חילן דורך א פוילישן בעל-עגלה וועלכער האט אריינגעבראכט פראָדוקטן פאר דעם לאגער. דורך דעם זעלבן וועג האבן חיל און די צוויי שוועסטער פון מינדל איבערגעוויזן ידיעות פאר טאדעקן.

א פאָר מאָל אויך בריוו מיט פאר גאָלדענע מטבעות וועלכע זיי האבן געפינען איינגענייט אין א זאַקעט אָדער א מאַנטל. אבער נישט אלץ איז אנגעקומען, ס'איז פארשווינדן געווארן אין די הענט פון די פוילישע בעלי-עגלות.

"מיין טייערע,

- - - ווי איך האב דיר שוין געשריבן: מיר לעבן אין א גהינום.

יעדער איבערגעלעבטער טאג איז ווי א יאר.

דאס לעבן איז שוין פארמיאוסט געווארן

און ס'איז נישטאָ דאָ קיין חשק צו לעבן.

און דערצו איך בענק זעער צו דיר.

איך וויל איבערלעבן נאָר כדי דו זען - - -

- - - די קענסט זיך נישט פאַרשטעלן

ווי אזוי ס'איז דאָ אין דעם לאגער,

ווי אַ מענטש זיצט אָן אַ אורטייל,

און ווייסט אז דער טויט וואָרט אויף אים.

דערפאר, זיך איך דעם וועג צו זיין צוזאמען מיט דיר, מיין טייערע,

אַבער איך ווייס נישט אויב עס וועט מיר געלונגען.

הלוואי וואלט איך געקאנט רעדן מיט דיר און זען דיין פנים - - -

מכתב על דף תלוש מרומן צרפתי:

Te ciż cemo ineb ten tyłko szrowe
 Hto ciż stracił. D.M. dos prostem Bogu
 aby nas nie roztarcono, zawsze gady
 obejmowatam i po prostu twoje wiecne
 cieple miysiatam i tem tees ci inas nie
 dawatam me m... in... etc...
 cis i... tyłko, alwili aby...
 mugl jesiore z to... sz...
 do co ci jense...

K.M. Trjmas sz jak mowem szty sz jak
 mowem jak w tyłko, me opuszcza sz
 a Bog nam jak z kaidziej stej sytuacji
 pomuze, to nam...

R. M. opise mi do ktorej glazmy szacy
 chosz i w... szty...
 to... me zawsze moge przyjsi, gady
 przesiadki do...

desobéissances, par la violence de votre caractère, par
 des scènes blessantes, par votre refus d'accomplir vos
 devoirs conjugaux?
 — C'est assez! dit sèchement Francine.
 Mme Le Haze se leva :
 — Je vois que votre parti est pris. Je n'ai plus rien
 à faire ici. Puissiez-vous n'avoir pas à vous repentir...
 Puis, se ravisant au moment de sortir :
 — Je voudrais bien embrasser Josette; depuis trois
 semaines je ne l'ai pas revue, ma petite chérie...
 Mme Favié fit un mouvement en son cœur de
 grand-mère, elle ne se reconnaissait pas le droit...
 Mais Francine, qui, méconnue, venait de trop souffrir,
 voulut affirmer son autorité. Elle déclara, presque à
 voix basse, tant l'émotion la suffoquait :
 « Je m'en souviens, et je m'en souviendrai... »

יָקָרָה שְׁלִי, כְּתַבִּי לִי עַד אִיזֹה שְׁעָה מוֹתֵר לְפּוֹלְנִים לִשְׁהוֹת בַּחוּץ
(שְׁעַת הָעוֹצֵר).

אנא, עני לי מיד.

דרישת שלום למינבדלה. מסרי לה שאמא שלה הייתה חולה והחלימה.

ד"ש חמה לטדק. כתבי מיד.

מבעלך האוהב אותך לעולמים -
ח' ל.

כמו שכתב מיצקביץ: "להעריך אותך ידע רק זה שאותך איבד".

יקרה שלי, כל כך ביקשתי מאלוהים שלא יפרידו בינינו.

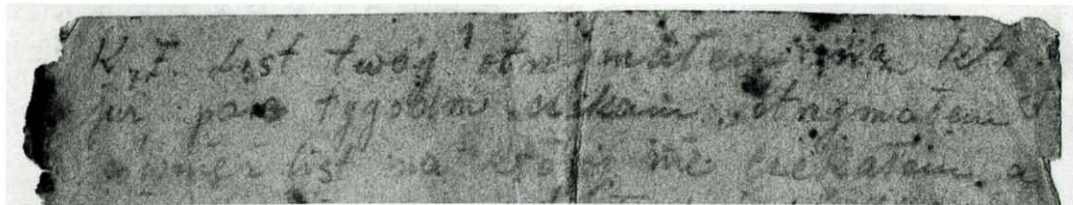
תמיד כשחיבקתי אותך והרגשתי את חום גופך הנאמן - רק על זה חשבתי.

חשבותי, אך לא אמרתי לך. אנא, אל תזקפי זאת לחובתי.

אהבתי אותך, עדיין אוהב, ומחכה רק לרגע שאוכל לשמוח אתך
ביחד, ולומר לך את אשר לא אמרתי.

יקרה שלי, החזיקי מעמד ככל שתוכלי. הצילי את עצמך ככל האפשר. המשיכי לקוות, וכשם שעד עכשיו עזר לנו אלוהים בכל צרה - כך ימשיך לעזור לנו.

מכתב על דף שהמילים "לך לך" מודפסות עליו:

אשתי היקרה,

את מכתבך קיבלתי. שבועות חיכיתי לו - - -

- - - מה ששלחתי עם גונשאק היה מיועד לשתיכן. אלמלא מעל באמוני ולקח את המשלוח לעצמו, זה היה יכול להספיק לכן לשלושה חודשי כלכלה.

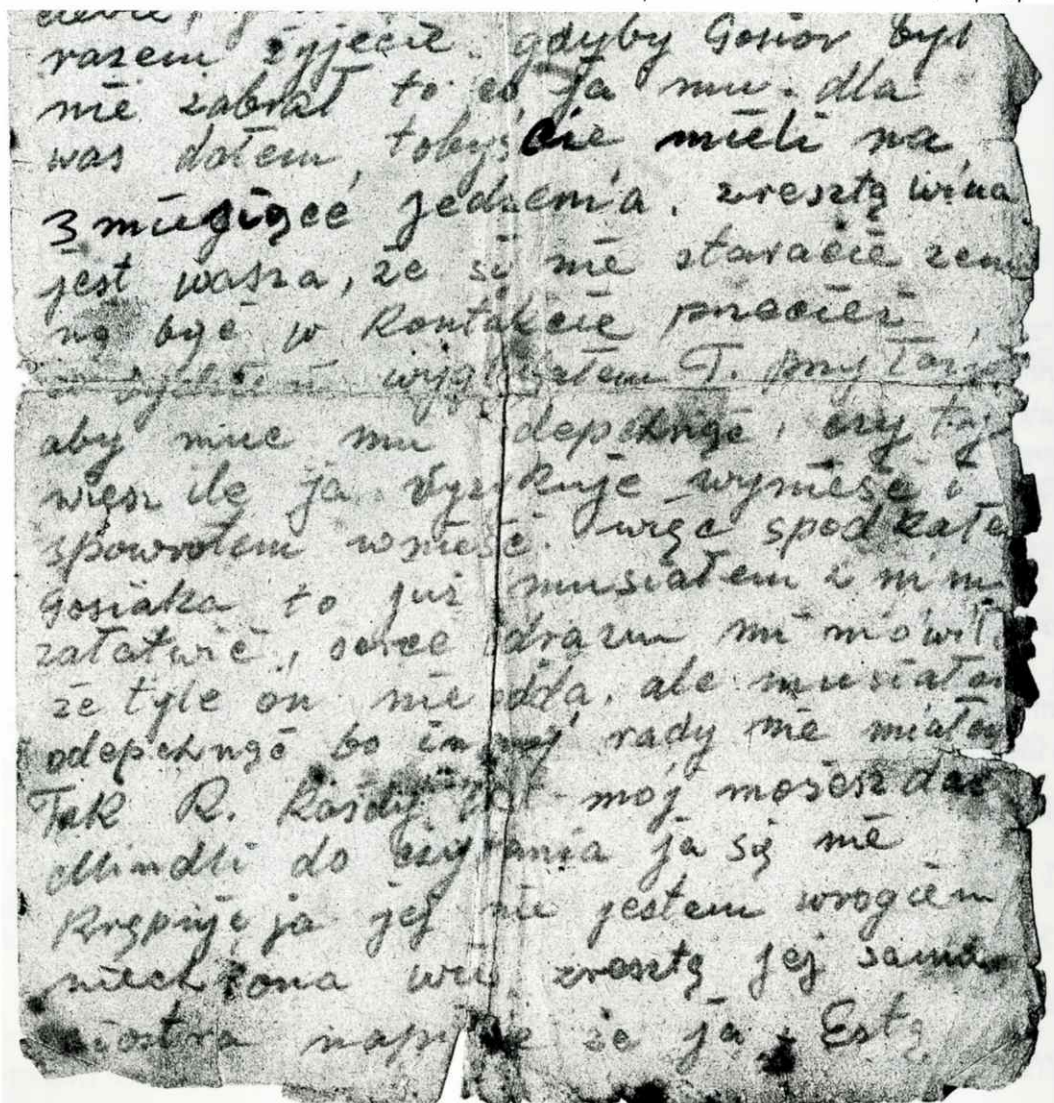
חבל שאין בינינו קשר טוב יותר, ואז אולי ט. יכול היה לפגוש אותי ליד בית המרחץ.

יצאתי והסתכלתי כל הזמן כדי לדחוף לו את המשלוח.

האם את מתארת לך איזה סיכון לקחתי על עצמי כדי להוציא את זה ואחר כך להכניס בחזרה.

ואז פגשתי את גונשאק, והייתי חייב לסדר זאת איתו. ליבי אמר לי מיד שהוא לא ימסור לכם את המשלוח, אבל לא הייתה לי ברירה והייתי חייב לדחוף את זה לידיו.

כן, יקרה, את יכולה לתת למינדלה לקרוא את מכתבי. - - -

יקרה שלי, שמרי היטב על חייך בתקופה קשה זו שלא תמשך עוד הרבה זמן. לימדו מאתנו כיצד לחיות יחד. אני, אסתר וחייקה מוכנים לתת את חיינו זה למען זה.

יקרה שלי,

כבר כתבתי לך:

אנו חיים בגיהנום.

כל יום שאנחנו שורדים נמשך שנה.

החיים כבר נמאסו עלינו

ואין חשק לחיות.

בנוסף לכך, אני כל כך מתגעגע,

כל כך רוצה לראות אותך.

אני רוצה לחיות

כדי להביט בך.

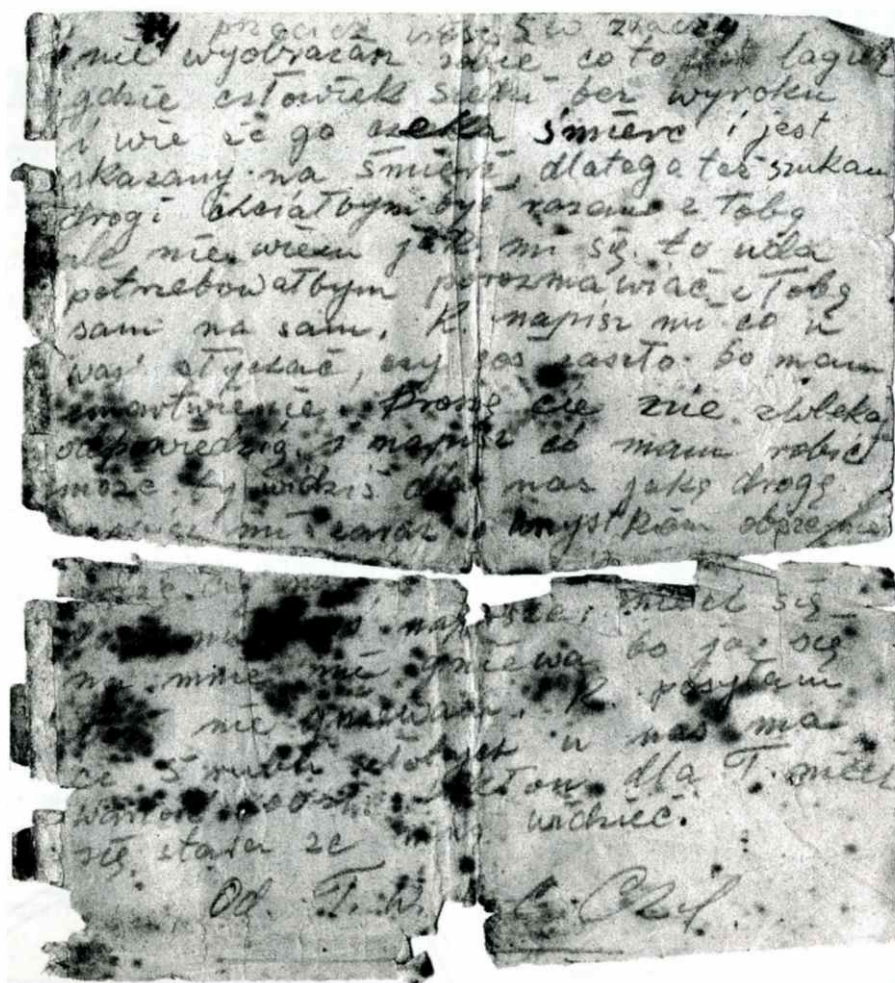
... żyję... ona. a może myśli że mi dała
tyle pieniędzy to jest w wielkim
studen... ona jej sains...
tem napier...
... ja jest wymawiając jej daję
... wie że ona
... ma miata
... od niej pner...
... jako siostra...
... wykawata wtedy wkładę...
... podane...
... Kawa...
... wykawata...
... me datam jej...
... myśli że miatem...
... wykawatem me...
... jest...
... jeden z drugiego...
... a gdy mi...
... data...
... takiej...
... do...
... ja...
... ma...
... Chaska

... tak wierzę... ona dla nas
jest to tna... w świecie...
... żyję razem...
... wszystkim...
... Este...
... jest...
... jest...
... żyję...
... jest...

העונש עבור מסירת חתיכת לחם הוא מוות, ואני הסתכנתי בלי לומר מלה, ועשיתי כל מה שיכולתי ולא נתתי לאחותה של מינדל למות מרעב. אמרי למינדל שלא תחשוב, שהסתכנתי כדי לקבל תמורה כלשהי. לא. עשיתי זאת כי הרגשתי כמו אח שלה. כי אצלנו חיים מרגע לרגע, ואחד עושה הכל עבור חברו.

אם מדי פעם היא נתנה לי משהו זה הספיק לנו רק לכמה ימים ונשארו רעבים. ביוקר השורר כאן לחם עולה 1000 זלוטי. - - -

- - - אין בכל העולם חברה כל כך נאמנה לנו יותר מאסתר (אחותה של מינדל). היא נמצאת אתי במחנה ואנו מתחלקים בכל.

- - - את הלוא יודעת מה זה,

ואינך יכולה לתאר לך

איך זה במחנה,

במקום שאדם יושב בו

ללא פסק דין,

ויודע שהמוות מחכה לו,

והוא נידון למוות.

לכן אני מחפש דרך

להיות אתך יחד, אהובתי,

אבל אינני יודע אם אצליח.

הלוואי והייתי יכול לדבר אתך לבד

ולראות את פניך.

יקרה שלי, כתבי לי מה נשמע אצלכם, כי אני דואג פן קרה
משהו. אני מבקש ממך, אל תעצרי את תשובתך וכתבי לי
מה עלי לעשות. האם את רואה איזה מוצא בשבילנו? אני
מבקש ממך, כתבי לי מייד על הכל בהרחבה.

יקרה שלי, אני שולח לך 5 רובל זהב. אצלנו ערכם 100
זלוטי.

דרישת שלום לט. (טדק). אמרי לו, שיעשה מאמץ לראות
אותי.

מבעלך האוהב אותך לעולמים -
ח י ל .

תרגמה מפרלנית: יהודית מאיר,
בתה של מלכה (אקרמן-ויצמן) זיסקינד

עזירות וכפרים סביב לובלין

יהודים ופולנים באזור ביחאוה לפני המלחמה ובמהלכה

עדות על שואת היהודים מפיו של הפולני פרנצ'ישק מרקייביץ' מביסצ'יצה שליד לובלין.
נכתב על ידי בת משפחה, ברברה פיוטרקובסקה, תלמידת בית הספר התיכון בביחאוה.
מארכ, 1998

לפני מלחמת העולם השנייה

לפני מלחמת העולם השנייה לא היה כפר באזור **ביחאוה** (Bychawa), **ניידז'ביצה הגדולה** (Niedzwica Duza) ו**ניידז'ביצה קושצ'ילנה** (Niedzwica Koscielna) שלא גרה בו לפחות משפחה יהודית אחת, והיה שגרו בכפר מספר משפחות. היהודים עסקו במסחר, במלאכה וברכישת תוצרת חקלאית מהאיכרים. הכול חוץ מבשר חזיר. רק בערים גרו רופאים ועורכי דין יהודים.

הכי הרבה יהודים חיו בביחאוה ומעט בניידז'ביצה הכנסייתית (קושצ'ילנה), למרות שלא אהבו אותם שם.

בחנויות היהודיות מכרו בעיקר זוטות.

היהודים בכפרים לא היו אמידים. באוסמוליצה היה יהודי גרינברג שהיה אמיד. הוא היה היהודי האמיד ביותר ביישוב. **באוסמוליצה** (Osmolice) הייתה שכונה שלמה מיושבת ביהודים המקומיים וקראו להם "זיידים". כיום שטח זה נתפס על ידי קואופרטיב מקומי.

גם **בביסצ'יצה החדשה** (Byszczycy) גרו מספר משפחות יהודיות. בין היתר חיים, שהיה סוחר לא אמיד.

גר שם גם אברם ארליך, זה שעם בתו התחתן נטע, יהודי לא אמיד מביסצ'יצה.

היה גם שלמה ומשפחתו. היחסים אִתָּם היו רגילים (נורמליים) כמו בין שכנים בכפר.

נטע עם משפחתו גרו בבית קטן, יותר בקתה מאשר בית. זבישלק, בעל הבית שלו מביסצ'יצה, רצה להתפטר ממנו על מנת לקחת את האדמה והצית את הבקתה. למזלם, לנטע ומשפחתו לא קרה דבר ויוזף מרקייביץ', מי שהיה בעל הבית העשיר ביותר בכפר והיו לו מספר משקים עם בניינים ישנים, נתן לנטע את אחד מבתי.

בביסצ'יצה גרה משפחה של אברם הסנדלר.

הייתה לו בת מבוגרת, דינה.

בהשוואה לילדים פולנים היא הייתה משכילה, כיוון שרוב הילדים הפולנים למדו בבתי-ספר של 3 או 4 כיתות ודינה סיימה בית-ספר של 7 כיתות בניידז'ביצה.

אחר כך נולדו לו שני בנים - תאומים. אברם היה כל כך שבור שעלה על גג ביתו וקונן איך יוכל לפרנס את כל משפחתו.

באופן כללי היהודים היו יותר משכילים מהפולנים, מכיוון שהלכו לבתי-ספר של 7 כיתות בעיירות הסמוכות. מספר משפחות יהודיות גרו בניידז'ביצה הגדולה.

היה שם אחד, ארליכמן, ששחר בתבואה ושם היחסים עם היהודים היו קורקטיים, אבל בניידז'ביצה קושצ'ילנה השכנה הייתה לתושבים גישה אנטישמית. הפולנים סירבו למכור, להחכיר ולהשכיר אדמות ודירות ליהודים, מכיוון שלא רצו שיהיו חנויות יהודיות. את התחרות עם היהודים ניהל "ספול" (שותפות). אחר כך הקימו ארגון "SN" (סיעה לאומית) ו"סמואוברונה" (הגנה עצמית) אשר פעלה בכל אזור לובלין. הכי פעילים היו אלה שבאו מפוזן. הם היו אלה שארגנו פה את "ההגנה העצמית".

בביחאוה פעלה גם תנועה אנטי יהודית.

לבציניסקי, נגן האורגן לשעבר, פתח חנות נעליים. החנות הייתה שונה מהחנויות היהודיות. המחירים היו קבועים והנעליים מאיכות טובה. באו אליו אנשים שהיו רגילים לעמוד על המקח אצל היהודים, והתמקחו עם לבציניסקי על מחיר הנעליים.

ברוב המקרים לפני המלחמה היהודים והפולנים בכפרים חיו ביחד, והמחלוקות היו טיפוסיות למחלוקות בין שכנים.

היה גם כפר **דמבינה** (Debina). שם גרו מספר משפחות יהודיות שעסקו בחקלאות, וזו הייתה תופעה מיוחדת במינה.

בזמן המלחמה

בתחילה המשיכו היהודים לחיות כרגיל בכפרים, ואחר כך כשהתחיל חיסול היהודים באה פקודה גרמנית שהיהודים צריכים להתרכז ב**בלז'יצה** (Belzyce)**. כל משפחה יהודית קיבלה את הצו באופן שמי. בכפרים הסמוכים חלק מהיהודים צייתו לצו - למשל אברם מביסצ'יצה החדשה, לא הסנדלר אשר דיברתי עליו קודם. אברם הלך לבלז'יצה לבדו, אך שני בניו התחבאו ושרדו את המלחמה.

את המלחמה שרד גם שלמה עם אשתו ושני בניו. כל הזמן הם שינו את מקום מחבואם ושרדו. אשתו עם הילדים והבנים של אברם כנראה נסעו לישראל אחרי המלחמה. לפני שהלך אברם לבלז'יצה השאיר אצל מרקייביץ'

גלילים של בדים. בניו היו באים בערבים, חותכים חתיכות בד ומוכרים, וכך היה להם כסף למזון. הם שרדו כי היה להם מה למכור.

כנראה מכר קצת גם חיים הבן של לייזר, שלא הלך בלזיצה והתחבא בקייטנובקה אצל נייגודה. הוא התחבא קצת גם בביסציצה החדשה.

לעומת זאת יהודים מאוסמוליצה ארגנו קבוצה שלמה בנוביני. זו הייתה קבוצה פרטיזנית. הם ישבו ביער, וקרו מקרים שכאשר משהו לא רצה לתת להם מזון - הם לקחו בכוח. הרבה אנשים מזכירים אותם שלא בחיוב. מהיהודים של אוסמוליצה שרדו ארבעת בניו של גרינברג. אחד מהם היה מאוחר יותר תובע בלובלין. האם הוא עדיין שם? לא ידוע. השני החליף שם משפחה ואחרי המלחמה נסע לגדנסק, ושני האחרים נסעו לישראל. כך לפחות אמרו האנשים.

לעומת זאת, בדמבינה לא התחבאו יהודים. אצל רדומסקי ברפת התחבאו 13 יהודים עשירים מביחאוואה***. רדומסקי חפר להם בונקר ברפת, וכולם ידעו שהוא התעשר מהם מאוד כי קילף אותם מכספם. בדמבינה פעלה גם תנועת NSZ**** (כוחות לאומניים מזוינים). הייתה זו קבוצה של אנשים שהתושבים לא הייתה להם דעה טובה עליהם - שיכורים שהתחזו לפרטיזנים כדי להשיג מהאנשים מזון בכוח. קבוצה זו חיסלה יהודים אשר התחבאו אצל רדומסקי. מובן שעשו זאת בהסכמתו. כך זה היה:

בדמבין גרה אישה שגורשה **מווילקופולסקה** (Wielkopolska). היא ניהלה בביתה מאורה של שיכורים. בנוסף לכך חשדו בה שהיא סוכנת גרמנית. לפיכך אני - פרנצישק מרקייביץ' - וגורק החלטנו לשרוף את ביתה. באותו הלילה רצחו את היהודים אצל רדומסקי. שותי לב שהבית של אישה זו עולה בלהבות. אנשים מכל הכפר רצו אל השרפה. חשבתי שגורק הצית אותה בלעדיי. אך מיד פגשתי אותו והוא בירך אותי על הצלחתי במבצע המוצלח, למרות שלא הייתי שם. כאשר אנשים כיבו את השרפה, שמענו מרחוק יריות עמומות. בבוקר התברר שהיהודים אצל רדומסקי נרצחו ע"י קבוצת NSZ, והבית של האישה הוצת על ידם כדי למשוך את תשומת הלב של התושבים למקום אחר.

רדומסקי עצמו היה באותה העת ליד השרפה כדי שלא יואשם בשיתוף פעולה, למרות שכולם ידעו שהוא שיתף פעולה וכל המבצע תוכנן יחד אתו. זה היה ב-1943 או 1944.

פולני בשם בוזיכובסקי הלשין גם על דינה, הבת של הסנדלר אברם.

הלשין עליה יחד עם הילדים, אחר כך ליווה אותה באופן אישי לתחנת הזינדרמריה הגרמנית בנידז'ביצה הגדולה, ושם ירו בה למוות יחד עם הילדים.

אנשים סיפרו שבוזיכובסקי התנקס בה על זה שלפני המלחמה הוא חיזר אחריה, והיא לא רצתה אותו.

בנידז'ביצה הגדולה הייתה תחנה של זינדרמריה גרמנית, היכן שהרגו את היהודים המקומיים. בעיקר התפרסם בזה גרמני, טומקה, אשר באופן אישי הרג את היהודים מנידז'ביצה.

תחנה שנייה כזו הייתה בבית הספר בביסציצה הישנה. הזינדרמרים ירו ביהודים במקום. בית הספר לא פעל, ובכפר התנהלו לימודים חשאיים על ידי הזוג רוז'ביץ'. השיעורים התקיימו אצלם בבית. מקום אחר בסביבה שירו ביהודים היה במקום שקראו לו ה"מטווח", ליד היער **בפיוטרוביצה** (Piotrowica). היום במקום זה עומד צלב.

בכל זאת יהודים אחרים מהסביבה הוחבאו. לדוגמה, **בשידוביצה** (Strzyzewica) התחבא אבוס מטחנת הקמח (שהחכיר). הוא התחבא יחד עם בתו ובנו. היה להם כסף, והודות לכך שרדו.

אנשים עזרו בעיקר לשכנים, אך פחדו להחביא יהודים זרים אשר ברחו מבלז'ץ. פחדו מזרים כי היו הרבה מקרים שיהודים זרים הראו על אלה אשר עזרו להם, וזה כבר היה איום במוות. יותר קל היה לתת להם אוכל מאשר להחביאם. לפעמים קרה גם שיהודים זרים ידעו להתנקם ולאיים על אלה שסירבו לעזור להם.*****

* יוזף מרקייביץ' היה הסבא רבא של התלמידה המראיית, ברברה פיוטרובסקה.

** זה יהיה באוקטובר 1942. בלזיצה הייתה צריך לשמש מקום ריכוז לכל היהודים בחלק הדרומי של מחוז לובלין. משם לקחו אותם למחנות ההשמדה בבלז'ץ ובמיינדק. הרבה יהודים שגרו בכפרים ידעו כבר מה קרה בגטו בלובלין והתחילו לחפש מקומות מחבוא. *** לפי מידע אחר התחבאו אצל רדומסקי כ-50 יהודים, אך נראה שזה לא נכון.

**** NSZ - כוחות לאומניים מזוינים. תנועה של פרטיזנים לאומניים בפולין בזמן מלחמת העולם השנייה. ידועה גם במתקפות על יהודים שהתחבאו.

המקור לכל התוספות המסומנות בכוכביות הוא העורך רוברט קובאלק, בהיותו מורה להיסטוריה בבית הספר התיכון בביחאוואה.
לפי הוראתו והנחייתו כתבה התלמידה את העדות הזאת מפי קרוב משפחתה.

שלחה למערכת: **זהבה ליכטנברג**
תרגמה מפולנית: **יהודית מאיר**

מכפר לכפר, מאיכר לאיכר

נער-כפר בהיר-שיער וכחול-עיניים מתרוצץ לו בשדות וביערות עם בני האיכרים - מי יכול היה לחשוד בו שהוא יהודי?

צבי רוזנברג בן 16
אחרי המלחמה

התגוררנו בסביבה פולנית. בכל האזור חיו רק עוד ארבע משפחות של יהודים. בבית הספר העממי למדתי לצד תלמידים פולנים. בית הספר נמצא בצומת דרכים בשם **קונופניצה (Konopnica)**. פעמיים בשבוע היה בא לביתנו מלמד, והוא לימד אותנו תפילות ולשון קודש. לאחר שגדלתי, שלחו אותי הוריי ללמוד בעיירה אחרת - **מרקושוב (Markuszow)**. זו הייתה עיירה יהודית, והשפה השלטת בה הייתה יידיש.

ב-1939 פלשו הגרמנים לפולין. על היהודים הוטלו חוקים מפלים וגזירות שונות. אחת הגזירות חייבה את היהודים לתרום למאמץ המלחמתי יום בשבוע ולעבוד בכבישים באותו היום. גם אבי אולץ לצאת לעבודה. באחד הימים הוא הוכה

נולדתי בשנת 1928 **במוטיץ (Motycz)** שבפולין. מוטיץ הייתה תחנת רכבת בפאתי לובלין, על המסילה בדרך מלובלין לוורשה.

ליד התחנה, בלב אזור פסטורלי המוקף במטעים של עצי פרי ובדירות קיץ, היה מרכז מסחרי קטן בבעלות יהודי עשיר מהסביבה. שם גרנו בבית-עץ גדול, בשכנות לשני בתים של משפחות פולניות ולמחסן של תבואה לייצוא.

הייתי הבן השני במשפחה בת חמישה בנים ושלוש בנות. אבי היה סוחר בהמות ואימי - עקרת בית. כדי לעזור בפרנסת המשפחה ייצרה אימי גבינות וחמאה במחלבה קטנה, ואת תוצרתה היינו משווקים בעיר לובלין.

משפחתי הייתה משפחה דתית, חסידית, אבל

בחוזקה ונפטר זמן קצר אחר-כך.

בגלל ההתנכלויות ליהודים התקשינו לקבור אותו בקבורה יהודית. שילמתי כסף לאיכר, ונסעתי אתו לקבור את אבי בבית הקברות היהודי בבלז'יצה (Belzyce).

נותרתי בבית עם אמא ועם אחיי הקטנים. עקב המצב הקשה נאלצנו לסגור את המחלבה הקטנה שעזרה לקיומנו, ובכך נסתם מקור פרנסתנו. לזכותם של השכנים הפולנים ייאמר כי הם עזרו לנו והביאו לנו עוגות, אבל היה עלינו למצוא דרכים להתפרנס. אמא ואני היינו הולכים לכפר, קונים מזון ומבריחים אותו לגטו לובלין. כך התקיימנו. אחיי ואני היינו ילדים בלונדיניים, כחולי-עיניים ודוברי פולנית. הסתובבנו בחופשיות במרחבים שבין הכפרים, ולא עוררנו כל חשד. אבל המצב החמיר ונהיה מסוכן.

גרנו ליד תחנת הרכבת. מדי יום היו עוצרות ליד ביתנו רכבות עמוסות ביהודים מגורשים מכל רחבי אירופה. הפולנים סיפרו על הרג יהודים ועל שרפת גופותיהם. אני זוכר את עצמי מתרוצץ בין הרכבות ומגלה לאומללים ההם מה צפוי להם. אבל מה יכלו לעשות?

היה ברור כי זה עניין של זמן עד שהגזירה הרעה תגיע גם אל משפחתנו. שוחחתי עם אמא על אודות הדרכים האפשריות לשרוד. הצעתי לה למסור את האחים הקטנים לכנסיות בסביבה, או לידי משפחות פולניות, כדי להציל את חייהם. "איך אוכל להיפרד מילדיי?" שאלה אמא. ליבה נקרע. היא לא יכלה להחליט. לבסוף סיכמנו כי אני אלך לגטו לובלין כדי לשאול בעצת הרב, וננהג לפי פסיקתו.

נכנסתי לגטו לובלין והגעתי אל הרב בבית הכנסת הגדול של המהרש"ל. סיפרתי לרב על אודות משפחתי, על הקשיים ועל הצעתי. "מה אתה רוצה?" שאל הרב, "שהילדים יאכלו חזיר? שהאחים שלך יהיו גויים? חטאנו. עלינו לשלם על חטאינו. לא נותר לנו עתה אלא לומר 'שמע ישראל!'"

חזרתי הביתה. "זהו זה", קיבלה אמא את פסיקת הרב. "אין מה לעשות". אבל אני לא הסכמתי. באישורה של אמא החלטתי לברוח ולנסות להינצל. הייתי אז בן 14 בלבד.

גטו לובלין חוסל בחג הפסח של שנת 1942.

המשכנו לגור בביתנו במוטיץ. ב-25 בספטמבר 1942 פרסמו הגרמנים צו המורה לכל היהודים באזור להתייצב בעיירה בלז'יצה.

עזרתי לאמא להתארגן עם האחים הקטנים, ויצאנו ברגל לעיירה. בלז'יצה שכנה במרחק של עשרה קילומטרים מביתנו. התיישבנו במרכז העיירה בצמוד לקיר בית הכנסת, ללא אוכל וללא קורת-גג. עזרתי לאמא למצוא מקום ללינה, נפרדתי ממשפחתי וברחתי ליער.

אבל הדאגה לגורלם הציקה לי: מה יאכלו? חזרתי למקום מגוריי וקניתי מצרכי מזון. למחרת יצאתי אל העיירה, אל הכיכר המרכזית, כדי להביא להם אוכל. בדרכי אליהם שמעתי מכוונות ירייה. שאלתי את איכרי הסביבה: "מה קורה שם?" "מחסלים את יהודי העיירה" הייתה התשובה.

כך נורו אימי ואחיי עם יהודי בלז'יצה. שפכו עליהם כלור וקברו אותם מחוץ לעיר.

עם הזמן נודע לי כי מגורל זה ניצל אחי הצעיר ממני בשנה וחצי, אברהם רוזנברג. לאחר שהתחילו לירות עליהם, הוא הצליח להימלט אל בית הכנסת הקרוב ולהתחבא בתוך ארון הקודש. מאוחר יותר הגיעו פולנים כדי לבזוז את בית הכנסת. הם העמיסו את ארון הקודש, עם אחי המסתתר בקרבו, על עגלה רתומה לסוסים. בדרך פתח אחי את דלתות הארון וברח ליער הסמוך. משפחה פולנית שהכירה אותו, הסתירה אותו באורוות סוסים ונתנה לו אוכל. שנתיים הוא נשאר אצל המשפחה הזו, עד לשחרור בידי הרוסים.

לדברי ההיסטוריון רוברט קובאלק ריכזו הגרמנים בגטו בלז'יצה את יהודי הסביבה. הגיעו לשם יהודי ביחאוה ויהודים מעיירות נוספות. באוקטובר הובאה לבלז'יצה קבוצת יהודים מגרמניה.

קבוצת יהודים, רובם נשים וילדים, גורשה מבלז'יצה ליעד לא ידוע - אולי לסוביבור. בזמן הגירוש נורו רבים. קבוצה קטנה נשלחה מבלז'יצה למחנה בודזין. בשניים בנובמבר 1942 נערכה בבלז'יצה הוצאה להורג. חלק מהיהודים שנותרו מהגירוש רוכזו בבניין של מכבי-האש, נלקחו לבית הקברות היהודי ונורו שם.

הגטו בבלז'יצה התקיים עד לאפריל 1943.

ברחתי ליער. הסתתרתי בין ערימות עלים ששימשו לבידוד הבתים בחורף, ואכלתי את האוכל שהיה לי. לאחר כמה ימים יצאתי מהמסתור והלכתי לכיוון העיר לובלין כדי לחפש אחר אנשים מוכרים. לא מצאתי איש. נודע לי כי מול מחנה מיינדק יש מחנה עבודה של יהודים, אשר עובדים עבור הצבא הגרמני. שם המחנה הזה היה מיינדן-טרסקי. הלכתי לשם ופגשתי שני בני-דודים שלי. הם הסכימו להחביא אותי אצלם. בימים עבדנו בסלילה ובתיקון כבישים, ובשעות הלילה חזרנו למחנה. יום אחד נערכה סלקציה ונשלחתי עם קבוצת יהודים ליעד לא ידוע. בעת הצעידה ביער היו כאלה שניסו לברוח, והם נורו במקום בידי הגרמנים. הגענו למחנה מגודר. ראיתי כי אף אחד לא הסתכל עליי, קפצתי מעל גדר התיל והתחלתי לרוץ. שני שומרים גרמנים עצרו אותי מחוץ למחנה, ושאלו אותי מי אני ומה אני עושה כאן. עניתי להם: "אני בדרך לכפר, כדי לעזור לדוד שלי לחלוב את הפרות..."

שוב ברחתי ליער שנמצא בסביבות ביתי הישן. חייתי מנדבות אוכל של איכרים פולנים שהכרתי קודם. פעם אחת נסעתי בעגלה של איכר. הוא חשב כי אני ילד פולני והציע לי עבודה בחווה שלו תמורת כלכלה ולינה. בביתו, ליד שולחן המשפחה, נאלצתי לאכול חזיר בפעם הראשונה בחיי. האיכר שלח אותי בעגלה אל לובלין, והיה עליי לעבור מול הבית שלי. מול ביתי היה מחסום רכבת, ופחדתי פן השכנים הפולנים יזהו אותי. הם אכן זיהו אותי, אך לא הסגירוני.

באחד הימים של ראשית החורף חציתי את המסילה בעגלה עמוסה, והסוסים החלו להחליק על הכביש הקפוא. שכנים פולנים התאספו וניסו לעזור לי לחלץ את העגלה והסוסים. איכר פולני הכיר אותי, רתם את הסוסים שלו לעגלתי ועזר לי להמשיך בדרכי. תוך כדי כך אמר לי: "ברח מהר, לפני שיתפסו ויהרגו אותך".

בחג המולד בשנת 1942, ליד שולחן ארוחת החג, הצביע עליי לפתע אחד האורחים ושאל בנוכחות כולם: "מה עושה כאן היהודי הזה?"

נאלצתי לעזוב את המקום ההוא ומצאתי עבודה בביתו של איכר אחר. איכר זה היה מפקד המחתרת הפולנית

הסוציאליסטית באזור. לא פעם הצטרפתי לפעולות המחתרת. היינו יוצאים בלילות לפגוע בשיירות צבא גרמניות ולקחת מהן שלל - נשק ותחמושת. באחת הפשיטות הללו הרגנו קצין גרמני חשוב. הנאצים אספו מאתיים פולנים והוציאום להורג כנקמה. אני ברחתי לשדה והסתתרתי בו במשך יום וחצי.

באזור זה, בתוך היער, היה מחנה עבודה ללא גדרות. במחנה זה עבדו מדענים יהודים עבור הגרמנים. בלילות היינו מתגנבים למחנה ומוכרים לאסירים אוכל. באחד הימים הגענו למחנה כמנהגנו, וגילינו כי ביום הקודם אספו את כולם והוציאום להורג ביריות.

ההיסטוריון רוברט קובאלק שמע כי היו מחנות עבודה קטנים של כמאתיים איש ליד נלנצוב (Nalenczow) וליד אנופול (Annopol). כל המחנות הקטנים חוסלו במבצע "ארנטפסט" בשלושה בנובמבר, 1943.

בימי ראשון, היום החופשי מעבודה, הייתי משחק עם ילדי הפולנים. יום אחד הצטרפתי למשחק שלא הכרתי. הם שיחקו בתופסת, ומהילד שנתפס היו פושטים את המכנסיים ושופכים עליו מים. כאשר נתפסתי והופשטתי, גילו הילדים כי אני יהודי. הם מיהרו אל המעסיק שלי וסיפרו לו על כך. הוא לא הסגיר אותי ושלח אותי לקרוב משפחה שלו בכפר אחר.

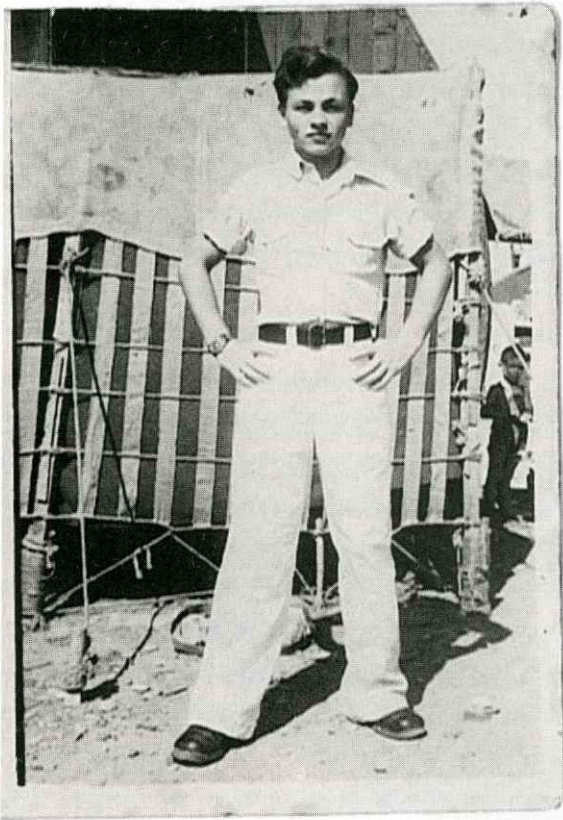
לבעל הבית החדש שלי הייתה נפחייה. אצלו למדתי את היסודות למקצוע שליווה אותי כל חיי - מסגרות. כדי לא לשלם מיסים גידל האיכר חזירים בסתר. הוא היה מכין מהם נקניקים ונוסע למכור אותם בלובלין. תפקידי היה לשמור על העגלה עם הסחורה. כאשר עברו פולנים שהכרתי, הייתי מסובב את ראשי. חששתי כי יזהו אותי.

בלובלין ראיתי קבוצות של אסירים ממיינדק, לבושים בבגדי פסים. האסירים הגיעו לעיר רתומים לעגלות במקום סוסים, עגלות אשר נועדו להוביל מצרכי מזון למחנה.

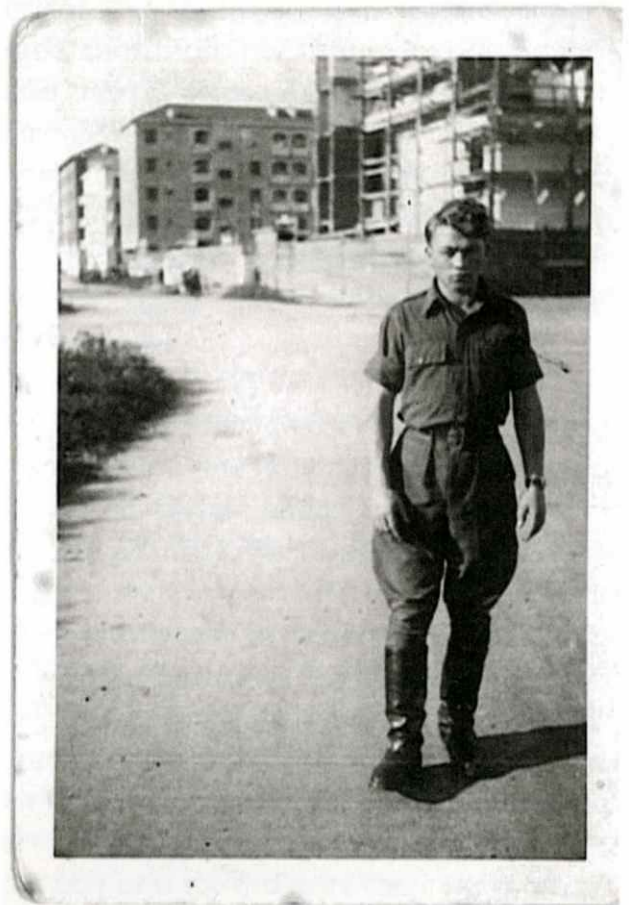
לעתים קיבלתי רשות מבעל הבית שלי לרכב על סוס. אז הייתי יוצא לבקר את אחי במקום המסתור שלו.

בקיץ 1944 נשמעו בלובלין רעמי התותחים הסובייטים. מטוסים רוסים הגיחו לטיסות הפצצה.

אחרי המלחמה
נדודים באירופה
בדרך לארץ-ישראל

בקפריסין, לפני עלייתו ארצה

בעיר מילאנו באיטליה

עם סגירת החוברת הגיעה אלינו הידיעה
העצובה על פטירתו

של **צבי רוזנברג** ז"ל.

רצונו האחרון היה למסור לדורות הבאים
את עדותו על המלחמה.
לו תהי כתבה זו יד לזכרו.

ערב יום הזיכרון 2005. צבי לאחר הרצאה בפני תלמידי בית-ספר "יחדיו" בנאר-שבע

אנשי הבריגדה שיכנו אותנו ברייכנבאך שבאוסטריה, מקום אשר שימש לפני כן כמקום מגורים לקצינים נאצים. שם אימנו אותנו בשימוש בנשק ובלוחמה כללית. מאוסטריה העבירו אותנו לאיטליה. בעיירה קטנה ליד רומא המשיכו לאמן אותנו אימונים צבאיים.

במרץ 1947 עלינו על האנייה 'שבתאי לוז'ינסקי' והפלגנו ארצה מנמל בארי.

בשעת לילה, בים סוער, ירדנו לחוף ניצנים. אנשי הפלמ"ח וחברי קיבוצים העלו אותנו למשאיות והתחילו לפזר את המעפילים ברחבי הארץ. אני וחלק מהחברים נתפסנו בידי הבריטים ונשלחנו לקפריסין. לאחר קום המדינה, במאי 1948, עליתי ארצה עם עליית הנוער, התגייסתי לפלמ"ח והשתתפתי כלוחם במלחמת השחרור.

בשנותיי הראשונות בארץ רציתי להתנתק מעברי ומזיכרונותיי המרים. רציתי להיות ישראלי.

אבל נשאתי עמי הבטחה שהבטחתי לאימי: אם אשרוד, אספר לדורות הבאים.

ובאו ילדיי שבגרו וביקשו: "אבא, ספר..."

כיום אני מחפש אחר כל דרך אפשרית להיפגש עם בני-נוער, לספר להם את סיפורי ולומר להם: "זכרו"!

שוחחו עם צבי

יוסף דקר ונטע ז'יטומירסקי-אבידר

שיירות של משתפי פעולה עם הגרמנים ברחו מערבה בעגלות וברגל.

פגשתי בשני גששים של הרוסים, רכובים על סוסי פוני. לאחר יומיים שחרר הצבא האדום את האזור. עזבתי את האוכר שעבדתי אצלו וחזרתי ללובלין. ביקשתי את עזרת החיילים הסובייטים בהוצאת אחי ממחבואו. הוא היה בסכנה, כי הפולנים היו הורגים את היהודים שהתגלו. כיתת חיילים סובייטים הביאה את אחי ללובלין. נפגשנו ושכרנו דירה. המיליציה הפולנית נתנה לנו נשק להגנה עצמית. התפרנסנו ממכירת סחורה, סחורה שלקחנו מהמחסנים הגרמנים הפרוצים.

בלובלין החלו להתקבץ אז יהודים אשר שרדו את המלחמה וחיפשו אחר קרוביהם. הצטרפתי לצעירים נוספים, והתארגנו לקבוצה אשר התכוננה לעלות לארץ ישראל.

עברנו גבולות באופן בלתי חוקי, בדרך חתחתים. בעזרת שליחים מארץ ישראל חצינו את הגבול מפולין לציכיה, ומציכיה עברנו לאוסטריה. באוסטריה פגשו אותנו אנשי הבריגדה היהודית.

הבריגדה הייתה חטיבה צבאית יהודית אשר פעלה במסגרת הצבא הבריטי בעת מלחמת העולם השנייה. בתום המלחמה חנו יחידות הבריגדה בגבולות איטליה, יוגוסלביה ואוסטריה ובמקומות אחרים. אנשי הבריגדה נפגשו עם הניצולים היהודים, ומילאו תפקיד חשוב בארגון בריחתם מאירופה והעפלתם לארץ ישראל.

שניים מתוך חצי מיליון

במחנה ההשמדה בלז'ץ הומתו כ-500,000 יהודים.
אי אפשר היה לברוח מבלז'ץ.
יהודי אחד בלבד ברח, שרד והעיד: רודולף רדר.
והיה עוד אחד שברח, שרד-לא-שרד והעיד-לא-העיד: חיים הירשמן.

רודולף רדר מהעיר לבוב סיפר כיצד ברח:

"בסוף חודש נובמבר הלכו ונסתיימו ארבעה חודשים לשהותי במקום ההריגה בלז'ץ. הרוצח אירמאן הודיע לי בוקר אחד, שלמחנה דרוש פח, הרבה פח... נסעתי במכונית בלוויית ארבעה אנשי אס אס ושוטר. בלבוב, לאחר יום עבודה בהטענת פח, נשארתי במכונית, שמור בידי רוצח אחד; האחרים הלכו לבלות את הזמן. ישבתי שעות אחדות ללא ענין וללא תנועה. ראיתי במקרה, שהשומר שלי נרדם, והוא נותר. בתנועה ספונטאנית, בלי שחשבתי על כך אף לרגע, גלשתי מהמכונית; הרוצח ישן. עליתי על המדרכה, עשיתי את עצמי רגע, כאילו אני מחטט במשהו על-יד הפח; לאט לאט יצאתי לרחוב לגיונוב, שם הייתה תנועה מרובה. כיסיתי את פני בכובעי, ברחובות הייתה האפלה, אף אחד לא ראה אותי. זכרתי איפה גרה פולניה, בעלת הבית שלי, הלכתי אליה. הסתירה אותי..."

מיד לאחר שחרור לבוב על ידי הצבא האדום ביולי 1944, העיד רדר בפני התובע הרוסי שכיהן כנשיא הוועדה המיוחדת לחקר פשעי הנאצים. הוא העיד בפני פורומים נוספים: משפטיים, היסטוריים ועיתונאיים.
עדותו התפרסמה בפולנית ובאנגלית בספר "בלז'ץ".

השני שברח וניצל מבלז'ץ היה **חיים הירשמן**.

על בריחתו כתב יצחק ארד בספרו "מבצע ריינהארד":

"הירשמן נמלט מן הרכבת האחרונה שיצאה את בלז'ץ לאחר פירוק המחנה. היהודים האחרונים שנשארו במחנה, נלקחו ביולי 1943 לסוביבור כדי לחסלם. הירשמן, ועמו עוד שני אסירים, גמרו אומר לברוח מן הרכבת על-ידי הסרת קורה מרצפת הקרון. הוא קפץ הראשון, ואחריו התעתדו לקפוץ שני האחרים. הירשמן הצליח לברוח, ולימים הצטרף לשורות הפרטיזנים. אם קפצו גם השניים האחרים ומה עלה בגורלם לא ידוע. הירשמן ניצל מן המלחמה, אך נהרג בידי אנטישמים פולנים ב-1946."

ב-1946 זומן חיים הירשמן להעיד בפני הוועדה לחקר פשעי הנאצים.

בתום היום הראשון לעדותו הלך לביתו.

בערב נורה ונהרג בפתח ביתו.

למחרת בבוקר התייצבה אשתו במקומו

בבית המשפט והמשיכה את עדותו, ככל

שידעה אותה מפיו.

מקורות:

1. Rudolf Reder, Belzec, Judaica Foundation Auschwitz-Birkenau State Museum, Krakow 1999. (ISBN 83-907715-3-5)
2. יצחק ארד, מבצע ריינהארד, תל-אביב תשמ"ה.
3. ההיסטוריון רוברט קובאלק.

חיים-יצחק הירשמן - הגיבור שלי

למשפחה שהוטלה מקרעי משפחות: אח ואחות קטנים שהוריהם חוסלו, אני בן ה-17 והאם היהודייה הטובה, הניה'לה זילברמן, אשר שלושת בניה נורו בידי פרטיזנים פולנים.

איך התקיימנו?

היינו גונבים תפוחי-אדמה בכפרים.

באחד הימים הזהיר אותי איכר: "מוטק, מסתובב כאן ביער משהו לבוש יפה במדי-צבא, והוא טוען שהוא יהודי. אל תאמינו לו. תברחו מפה". ברחנו למסתור אחר ביער, ושוב הזהיר אותי גוי אחר מפני הזר המסתובב ביער. לא היו לנו אוכל ומים, ונאלצתי לצאת מהמחבוא. פתאום ראיתי איש במדי ס.ס. רציתי לברוח, אבל הזר צעק לעומתי: "אל תפחד, אני יהודי". הוא זיהה את עצמו **כחיים-יצחק**, בן הפחח מיאנוב-לובלסק. הניה'לה הכירה את אביו.

חיים-יצחק סיפר לנו כי גורש מיאנוב-לובלסק לבלוץ עם יהודי העיר זקליקוב. כאשר הובילו אותו הגרמנים **ממחנה ההשמדה בלוץ (Belzec)** אל מחנה ההשמדה **סוביבור (Sobibor)** קפץ בדרך מהרכבת, חזר לעירו, אך נאלץ להימלט בגלל הלשנת הפולנים אשר ניסו למסור אותו לידי הגרמנים.

חיים-יצחק התעניין כיצד אנו מתקיימים. בשומעו כי אנו מסתכנים וגונבים, פתח לרווחה את מעילו והראה לנו כי הבטנה מלאה במטבעות-זהב התפורים אליה. גם במגפיו הוחבא זהב. הוא הביע שאיפה עזה להשיג נשק.

שבוע ימים היה איתנו ביער חיים-יצחק הירשמן. הוא היה איש צבא, חייל בצבא הפולני, ולימד אותנו איך לחיות ביער.

"תחיו על גבעה", הורה לנו, "כדי שתהיה לכם נקודת תצפית טובה. אל תדליקו אש בלילה."

"נשק!"

איך אפשר לחיות בלי נשק?!

לחיים יש מחיר!"

"תפסיק לגנוב! לך לכפר, מוטליה, וקנה נשק בכל מחיר! כמה שירצו! תן הרבה כסף לאיכר כדי שיביא הנה אוכל."

הניה התחננה בפניו: "אם מוטל לך לכפר ויצייע כסף

ב-1941 כיסו בניירות את גופות היהודים ברחובות גטו ורשה. אבי, חסיד גור, כינס אז את המשפחה ואמר: "אלוהים עזב אותנו. לא נוכל לקוות עוד לעזרתו. אתה, מוט'לה" - פנה אליי - "אתה חייב לברוח מהגיהנום הזה".

הייתי בן 15, בוגר בית-ספר יסודי, חניך תנועת 'הצופים'. ידעתי פולנית. ברחתי דרומה לכיוון אזור לובלין. חציתי את נהר הוויסלה וירדתי מהמעבורת בעיירה **אנופול (Annopol)**. היה זה יום שבת, ולהפתעתי קיימו עדיין בעיירה זו שבת כהלכתה: יהודים בטליתות היו בבית הכנסת, ועקרות הבית הגישו חמין לשולחן. לעומת יהודי ורשה הגוועים - כאן עדיין נמשכו החיים.

נדדתי באזור זה והגעתי לכפר **גודזישוב (Godziszow)**, כפר המרוחק שמונה קילומטרים מהעיר **יאנוב-לובלסק (Janow-Lubelski)**. בכפר זה קיבלה אותי לביתה האם הטובה, **הניה זילברמן ז"ל**.

ביום של שמחת תורה ב-1942 רעיתי פרות באחו. והנה, ראיתי המון משפחות יהודיות מתרוצצות לכל הכיוונים על מיטלטליהן. שאלתי מה קרה. הם ענו שקיבלו פקודה להתיצב תוך 8 שעות בתחנת הרכבת. גרשו את היהודים מהערים באזור **זקליקוב (Zaklikow)**. תוך כדי גירוש מבתיהם ירו עליהם. הם היו מפוחדים מאד, ניסו לברוח ולא ידעו לאן.

הגרמנים הודיעו כי פולני שישתיר יהודי - יומת, ולכן האיכר לא יכול היה להעסיק אותי עוד. חשבתי שאני היהודי האחרון, ורציתי למסור את עצמי לידי הגרמנים. גויה שהכירה אותי ביקשה כי לא אתמסר לגרמנים. "יש יהודים ביער. בוא, אוביל אותך לשם", אמרה. הלכתי אחריה. היא נעצרה ואמרה: "מכאן שמעתי קולות מדברים באידיש". בלילה ראיתי מדורות ביער. נכנסתי ליער ומצאתי משפחה יהודית מהכפר גודזישוב. כל הגברים שהיו ביער חוסלו בידי כיתת-ירי פולנית. רק במקרה לא הייתי באזור החיסול.

בסוף חורף 1942 נערך מצוד של הגרמנים על שוכני היער שנותרו. כל המשפחות חוסלו. אני הצלחתי לברוח מכיתת הירי.

למחרת, מצאתי שני ילדים יתומים ואם שכולה. הפכנו

לאיכר - יחסלו את כולנו. אנא, חיים-יצחק, קח את כל כסףך, תקבור אותו ותישאר איתנו. יחד נעבור את הגיהנום הזה".

באותו לילה נערך מצוד עלינו. האיכרים, כנראה, דיברו בכפר על הזר המסתובב ביער. יחידת פרטיזנים פולנית של A.K. (Armia Krajowa = המחתרת הפולנית) חיסלה את כל המשפחות היהודיות. הצלחנו לברוח ולהסתתר ביער אחר. חיים-יצחק אמר: "מוטליה, כך אי אפשר לחיות. אני לא עכבר ולא כלב משוטט. אני חייב להצטרף לפרטיזנים. האישה והילדים הם אבודים, אבל אתה - בוא אתי!" הניה והילדים בכו: "מי יעזור לנו? איך נחיה?"

לא יכולתי להשאיר אותם לגורלם.

התנשקנו, בכינו וחיים-יצחק עזב אותנו.

לפני לכתו השאיר לי חמישה דולרים-זהב ואת צוואת החיים שלו: "אנחנו לא עכברים. צריך נשק. חובה להילחם! לחיים שלנו יש מחיר!"

המשכנו את חיינו בלעדיו ביערות.

ידענו שהוא יצטרף לפרטיזנים.

אחרי כל קרב בין הפרטיזנים לגרמנים הלכתי לראות האם הוא בין המתים.

לובלין שוחררה ביולי 1944.

עם תום הקרבות באזור חששה הניה כי ברגעי השחרור יחסלו אותנו האיכרים - איכרים אשר ידענו שהלשינו על יהודים. עם יחידה קדמית של הצבא האדום הגענו אל העיירה **קרשניק (Krasnik)**, עיירה אשר שימשה כמרכז ליהודים שניצלו.

עבדתי כסנדלר בקומה הראשונה של בית-מגורים, ליד משאבת המים בעיר.

פתאום שמעתי מישהו שואל ברחוב: "אולי אתם יודעים על משפחה של אם, שני ילדים ובחור בשם מוטק?" הבטתי למטה וראיתי קצין פולני חמוש עומד ומדבר אידיש. קראתי: "הניה'לה, האין זה חיים-יצחק?" "כן, זה חיים!" התחבקנו והתנשקנו. לא היה גבול לשמחתנו.

התברר לנו כי אחרי שעזב אותנו הוא אכן הצטרף ליחידת פרטיזנים, הצטיין בקרבות ואף זכה לאות-גבורה.

בנעוריו היה קומוניסט, ובצבא הפולני העממי (במשטר הקומוניסטי) היה קצין בשירותי הביטחון "או-בֶּה" (U.B.) - פוליטרוק קומוניסט. חיים-יצחק סיפר לנו כי

הוא עוסק בפעולות נקם. זה הטעם לחייו ולקיומו. מדי יום, תוך כדי סיכון אישי, הוא מגיע עם עוד שני לוחמים יהודים אל הכפרים, מאתר את הפולנים אשר סייעו לגרמנים, ואל המלשינים אשר הלשינו על יהודים, ומוציא אותם להורג בירייה. חודשים רבים עסק במבצעי נקם.

חיים-יצחק נותר יחיד מכל משפחתו.

הוא בישר לנו כי התאהב באישה צעירה מבית **קמינר** שנותרה בחיים. משפחת קמינר הייתה מהמשפחות העשירות ביאנוב-לובלסק. אלמלא המלחמה לא היה לחיים-יצחק, פחח בן פחח, כל סיכוי להינשא לבת קמינר העשירה.

בשבתות היה אוכל אצלנו.

הניה שאלה אותו: "ומה הלאה? עד מתי תמשיך כך? נשארת יחיד בעולם, הגיע הזמן שתבנה לך בית ומשפחה."

אבל חיים-יצחק הירשמן ענה: "עוד לא רווייתי נקם. עדיין אי אפשר לעבור לסדר היום. מוטלת עליי חובה יהודית-מוסרית להמשיך במלאכת הנקמה."

אנשי האגף האנטישמי A.K. (ארמיה קראיובה) חיפשו אותו כדי לחסלו.

ב-19 במרץ 1946 הגיעו לביתו בלובלין אנשי קבוצה פשיסטית פולנית ונקשו על דלתו. הוא פתח את הדלת. שאלו אותו לשמו והוא ענה. ירו בו למוות במקום.

כאשר נרצח הייתה אשתו בהריון.

ידוע לי שהיא היגרה לארצות-הברית, נישאה לאחר אשר היה איש מפורסם בלוס-אנג'לס, וילדה שם את בנו של חיים-יצחק הירשמן ז"ל. בבגרותו זכה הבן להימנות עם אנשי רפואה בכירים.

לימים הגיעו אליה, אל גב' קמינר, אנשי יאנוב-לובלסק, והיא התחננה בפניהם שלא לגלות לבנה מי היה אביו: "תעשו זאת לאחר מותי".

אני זוכר אותו באהבה ובהערצה כבן יאנוב-לובלסק, כדמות מופת של יהודי גאה, לוחם ונוקם. חיים יצחק הירשמן הוא הגיבור שלי. לעד אזכור את מלותיו:

"נשק."

צריך נשק.

לחיים יש מחיר."

שוחחו עם מוטק גולדהכט: **נטע ושמוליק אבידר**

פברואר 2005

אלגיה לעיירות יהודיות

ELEGIA MIASTECZEK ŻYDOWSKICH

Nie masz już, nie masz w Polsce żydowskich miasteczek,
W Hrubieszowie, Karczewie, Brodach, Falenicy
Próżno byś szukał w oknach zapalonych świeczek
I śpiewu nasłuchiwał z drewnianej bóżnicy.

Znikły resztki ostatnie, żydowskie łachmany,
Krew piaskiem przysypano, ślady uprzątnięto
I wapnem sinym czysto wybielono ściany,
Jak po zarazie jakiejś lub na wielkie święto.

Błyszczysz tu księżyc jeden, chłodny, blady, obcy,
Już za miastem na szosie, gdy noc się rozpala,
Krewni moi żydowscy, poetyczni chłopcy,
Nie odnajdą dwu złotych książyców Chagalla.

Te księżyc nad inną już chodzą planetą,
Odfuły spłoszone milczeniem ponurym.
Już nie ma tych miasteczek, gdzie szewc był poetą,
Zegarmistrz filozofem, fryzjer trubadurem.

Nie ma już tych miasteczek, gdzie biblijne pieśni
Wiatr łączył z polską piosnką i słowiańskim żalem,
Gdzie starzy Żydzi w sadach pod cieniem czereśni
Opłakiwali święte mury Jeruzalem.

Nie ma już tych misteczek, przemieły cieniem
I cień ten kłaść się będzie między nasze słowa,
Nim się zbliżą bratersko i złączą od nowa
Dwa narody tym samym karmione cierpieniem.

המשורר:

אנטוני סלוניםקי (1895-1976)

סבו חיים-זליג סלוניםקי היה המייסד והעורך של
'הצפירה', העיתון העברי היומי הראשון בפולין.
אביו המיר את דתו לדת הפרבוסלבית.
אנטוני היה משורר, סופר ומבקר. דמות בולטת בחיי
הספרות והתרבות בפולין. על אף שהתחנך כנוצרי הייתה
בו הערכה רגשית עמוקה לעם היהודי.

שלח את השיר למערכת: ראובן פרידמן

שיר זה הוא אחד משני שירים ששלח אלינו מניו-יורק
הלובלינאי ראובן פרידמן.
וכך כתב:

"דער מחבר פון די צוויי לידער איז געווען שוין א
געבוירינער קריסט, אן אייניקעל פון א.ז. סלאנימסקי
מחבר פון 'הצפירה'. ער איז געווען א גרויסער יידען
פריינד ער איז ווערט זיינע לידער צי דרוקן."

עיירות יהודיות בפולין אינן, כבר אינן.

קהלות חרובישוב, קרצ'יב, ברודאד, פאלניצה אינן!

לשונא תחפש בחלונות נר אורה,

מבקטות בתי-כנסת לא עולה קול שירה.

מבליי היהודים לא נותרו שירי סחבות,

את הדם בחול כסו, מחו העקבות.

את הקירות סידו לבן ממשד עד גג

כמו טהור ממגפה, או הכנה לקראת החג.

ירח חור, זר וקר כאן מבריק,

בפרווי הכרך את הלילה מדליק.

קרובי היהודים, בחורים אהבי שיר

את שני הירחים של שאגאל לא ימצאו כבר בעיר.

שני הירחים מאירים בפלנטה אחרת,

נסחפו הם אליה בדומיה מצמרת.

סנדלר היה פיתן בעירות שאינן,

פילוסוף היה שער והספר – נגן.

בעירות שכבר אינן – הרוח חברה

את הצער הסלאבי עם שירי המקרא.

בן יהודים זקנים בצל דבדבן

בכו על ירושלים, ספדו לחרבן.

העיירות אינן, כבר אינן. כצל עובר חלפו בלן.

בין צלילי מלותינו נח צל אבדן.

מה יאכך עוד הזמן לפני תום האבל,

עד תשכן שוב אחנה בין עמים יודעי סבל.

תרגום מפולנית: יהודית מאיר

עריכה: נטע זייטומיסקי-אבידן

מ. וואלדמאן

א מ א

מ א מ ע

בַּמָּקוֹם בּוֹ נַחֲוֹת עֲצֻמוֹתַי, הָאֲדָמָה דּוֹמֶמֶת.
הִלָּנְאִי וְיָדַעְתִּי הֵיכָן הוּא קִבְּרִי.
כָּל יוֹם אֶת תְּפִלּוֹתַי הָיִית שָׁם שׁוֹמֶמֶת
עִם רֶעֶד גּוּפִי בַּחוּנְנִי עֲפָרְךָ.

וּ עַס רוּעַן דֵּינֵנע בֵּינַנער אַיז טרויעריק די ערד,
ווען אַיך זאל כאטש וויסן וו ס'געפֿינט זיך דין קבר –
וואלסט יעדן טאג דארט מיין תפילה געהערט
צוזאמען מיט דעם ציטער פון מיין יעדן אבר.

בְּכָל הַדְּרָכִים בְּעוֹלָם כְּבֶר חִפְּשִׁתִּי,
לֹא רַק אָבֵן אַחַת תִּסְפֹּר לִי אֵיךְ.
אֵךְ בְּכָל חִפּוּשֵׁי דְבָר לֹא מָצָאתִי,
אֵלֶם הוּא הַסּוּד כְּמִנְעוּל עַל דְּלֶתְךָ.
אָמֵא.

כִּיהֵאב אויסגעהערט שוין אלע וועגן,
אפשר וועט א שטיין דערציילן פון דיר,
נאר כִּיקֶען זיך אין ערגעץ גארנישט דערפרעגן –
דער סוד איז שטום, ווי דער שלאס אויף דין טיר.
מ א מ ע .

משה וואלדמאן - משורר אידי

משה וואלדמאן נולד ב-1911 באזרקוב שבפולין. למד
בחדר ובבית-ספר פולני.
בשנים 1927-1931 חי בלודז', ואחר כך בפריז
ובבריסל.
ב-1933 חזר לפולין והיה פעיל בתנועת 'פועלי ציון'.
ב-1939 ברח לביאליסטוק ונשלח לקאמי שבברית-
המועצות.
ב-1946 חזר ללודז'.
ב-1949 נסע לפריז.
היה פעיל בארגון לספרות אידיש ובמועדון תרבות
'קולטור קלוב' בפריז.
ביקר לעתים קרובות בישראל. בערוב ימיו רכש דירה
בארץ.
מאמריו ושיריו פורסמו בכתבי עת באידיש בכל
העולם.
הוא יסד וערך כתב עת בפריז. הוציא ספרים רבים,
גם בארץ.
נפטר בארץ ב-1991.

יהודית מאיר (זיסקינד) הביאה את השירים למערכת.

וכך כתבה לנו:

את השירים "אמא" ו"אבא" גזרה מעיתון אמי מלכה
זיסקינד, עליה השלום, והדביקה אותם על קרטון.
בגבו של הקרטון תפרה תמיכה ("רגל") מקרטון.
שירים אלה עמדו על השידה שלייד מיטתה במשך
עשרות שנים, עד ליום מותה. אתם הלכה לישון
ואתם קמה בכל בוקר. היא לעולם לא שכחה את
הוריה ואת משפחתה שנכחדה, כפי שאני איני
שוכחת.

את המידע על המשורר ולדמן קיבלתי מד"ר מרדכי
יושקובסקי, מרצה לשפה, ספרות ופולקלור אידיש
ברשות הלאומית לתרבות אידיש.

ט א ט ע

א ב א

ס'האט עמעץ פון געטא דיין נאמען דערמאנט,
צאפלט דאס הארץ מיינס אין אומגליק דערקאנט;
דיין גאנג – זאגט יענער – צום טויט אפילו,
געווען איז ריין! אזוי ווי דיין תפילה
אין פריע פארטאגן, אין שעהן שטילע.

א בראנדיקע זון געברענט האט דאס ארט,
בלוט האט געטריפט פון דיין זילבערנער בארד.
נאר דו ביסט געגאנגען א שטאלצער דיין גאנג,
געלאשן דעם טאג אין א שטילן פארגאנג –
זילבערט מיין ווארט היינט, א טרער אין געזאנג.
ט א ט ע

וישהו מהגטו את שמך הזכיר,
ורעיד את לבי בגון אדיר.
זמר, כי צעדת אל מות שחור
צעד בוטח שלו וטהור
מו תפלתך הזכה בבקר אור.

ומש בוערת יקדה שם,
קנך הכסוף נטף דם.
אתה הלכת וצעידתך הגאה,
בתה את היום בשקיעה רוגעה,
וכסיפה את שירי הכתוב בדמעה.
זבא.

וואלדמאן משה

געבוירן מארץ 1911 אין אַזאַרקאַה, פוילן. געלערנט אין חדר און אין א פוילישער
פאליקשול. 1927–1931 אין לאַדזש, שפעטער – פאריז און בריסעל. 1933 צוריק-
געקומען קיין פוילן. סעטיק אין דער פּוּע-צ-באַוועגונג. 1939, בעת דער נאַצי-אַקופאַציע
אַוועק קיין ביאַליסטאָק. פאַרשיקט געוואָרן קיין קאַמי אַסס-ר. 1946 צוריקגעקומען
קיין לאַדזש. 1949 אַוועק קיין פאַריז. סעטיק אין יידישן ליטעראַטור-פאַראיין און
„קולטור-קלוב“ פון פאַריז. געפינט זיך אָפּט אין ישראל. דעביוטירט 1932 אין
אַרבעטער-וואָרט (בריסעל) מיט אַן אַרטיקל און אין די אידישע וועלט (פילאַדעלפיע)
מיט אַ ליד. געדרוקט זיינע לידער אין צייטונגען און זשורנאַלן. רעדאַגירט צוזאַמען
מיט י. ראָטענבערג די פרייע יוגנט (לאַדזש 1947), לאַמיר קינדער לערנען (וואַרשע),
פאַר אונדזערע קינדער (פאַריז), צונויפגעשטעלט און רעדאַגירט דעם זמ"ב ה. לייזויס.
פאַריז 1979, 124 זי א"א. דערשינען אין בוכפאַרעם: פאַרטונקלטע פרימאַרגנס,
אילוסטראַציעס: י. סינאָוויצקי, וואַרשע 1938, 80 זי; הונדערט יאָר שמעון דובנאָו,
פאַריז 1961, גאַנג אַרטיקל צו ירושלים, פאַרעמ, 1976, 24 זי; איינער פון מאָנפאַר-
נאַט, מאָנאַגראַפיע וועגן קינסטלער ו. שרעטער, פאַריז 1976, 108 זי; פון אַלט
ווייטן, לידער, פ"ג ה. לייזויס, פאַריז-ת"א 1980, 366 זי; פאַרפרוירענע שטערן –
כוכבים שקפאן, געקליבענע לידער, העבר' איבערו': ק. א. ברחיני, ברק, ת"א
1985, 55 זי; בהק של חלום, ת"א תשמ"ו.

פתיחה

אימא הייתה אלופה בהישרדות. היא לא התלוננה כשהרגישה רע או כשמהוהו הציק לה, אולי בשל כך הייתה רזה כל כך. מסירותה האין-סופית, שתיקותיה ומשקלה הירוד היו עובדות שגדלתי אתן. מעולם לא שאלתי אותה מה הריץ אותה לעבוד קשה במשך כל חייה, בשנים של מחלתו של אבא וגם אחרי מותו. היא תמיד עבדה, בישלה, אפתה, ניקתה ותפרה. ריח הבית היה ניחוחם המתוק של עוגות ושל ריבות שרקחה, הריח המגרה של תבשילים, החמין וה"קיגלעך" שהכינה לשבת. גם אחרי שנישאתי ועזבתי את הבית אהבתי להיכנס לביתה, לרחוץ ולפתוח את מכסי הסירים. "אימא, מה את מבשלת היום?"

"איזה ריח יש עכשיו לבית?" תהיתי. "האם נשאר משהו מריחות העבר?" פחדתי מהריח של ה"אין", ריח עזובה וחידלון. דימיתי לראות את דמותה הזעירה והמסודרת מסתובבת בין החדרים. שעה האפור היה עשוי גלים ותלתלים, כאילו יצאה מהמספרה זה עתה. שפתיה הצמודות בקו ישר כאילו חותמות את התו הסוגר של השיר. בילדותי בפולין שרה לי שירים.

אני זוכרת את קול האלט העמוק שלה כששרנו יחד בדואט. היה לה שיר לכל דבר. שירי ערש, שירים על חפצים ועל צעצועים ופרחים וחיות. שירים לעתות שמחה ולרגעי כאב. לאחר שעלינו לארץ, שאלתי אותה פעם: "אימא, למה את כבר לא שרה?" והיא ענתה: "ילדתי, את השיר שלי. לכל השירים של פעם אבד הטעם."

ליד המרפסת העזובה, רומסת בעצבנות את העלים היבשים, הבנתי לראשונה את הדכדוך שירד עליי בימים האחרונים. ליל הסדר היה בפתח. בילדותי לא היה ליל הסדר שמח. עננה כבדה שזיכרונותיה לא היו נעימים לי רבצה מעל למשפחתי הקטנה. ליל הסדר

אמי מתה בחורף שעבר ועכשיו אביב. עדיין אין בי האומץ להיכנס לביתה.

הוספתי לעמוד על מפתן הבית ועיני מלוות בכאב את החול והאבק שהצטברו במשך החודשים על פני המרפסת. בפינות התגוללו עלים יבשים יחד עם אשפת נוצות הציפורים.

עמדתי מאובנת עד שחתול אחד מחתולי החצר, חתול אשר שכב מקופל בכורסה הישנה שעמדה בפינת המרפסת, זינק בבהלה. "סימן של חיים", גיחכתי לעצמי. מבטי נדד אל חלון המזווה; הצהיבו עליו כמה פלפלים. אמי נהגה להניח עליו צנצנות של ירקות לכיבוש - מלפפונים, כרוב ועגבניות. בחלון עדיין היו תלויים צמה של שום ורשת עם בצלים יבשים.

ראשי מסוחרר. "אני חייבת להתגבר", אני אומרת לעצמי, חג הפסח הולך וקרוב. אני סופרת את הימים עד לחג בלב נחמץ. פסח ראשון בלעדית.

מאז ילדותי, בכל שנה, אימא נשברה מחדש. שבועיים לפני פסח לא יכלה עוד. תמיד נפלה למשכב. פעם לקתה בהצטננות, פעם בשפעת או במחלה אחרת שהתחלפה בכאבי ראש קשים. היא הסתגרה בחדר השינה חיוורת, אבריה משותקים מחולשה. ליד המיטה, על השידה המכוסה במפית רקומה, הצטננה כוס תה; עיתונים בפולנית מהשבוע האחרון היו מונחים מיותמים מבלי שנגעו בהם. אבל אני, בחושי הילדה שלי, הרגשתי כי מסתירים ממני משהו. אבא והרופא היו מדברים במטבח בקולות חרישיים.

בבית הספר היו שרים "שמחה רבה, שמחה רבה, אביבי הגיע, פסח בא", ואילו אני לא יכולתי לשמוח. אימא שכבה במיטה, עיניה בוהות בתקרה. פעם שאלתי אותה:

"אימא, מה קורה לך?" היא התיישבה על מיטתה במאמץ. פניה היו חיוורים ועיניה זלגו דמעות. נבהלתי. "אימא די, תפסיקי, תספרי לי פעם אחרת, התחננתי אליה."

במשפחתי היה אירוע שצריך לעבור אותו, כמו גל מאיים שצריך לעבור. אני קיבלתי את דכדוך הפסח בירושה מאמי, גם את כאבי הראש.

התקרבותי עוד פסיעה לבית. מתחת למרפסת נראתה הגינה המיניאטורית. היה זה מרבד קסום ששינה את צבעיו לפי עונות השנה בידיה האוהבות של אימא. הבית היה תמיד מלא בפרחים המסודרים באגרטלים קטנים וגדולים, אפילו על השולחן במטבח הניחה קנקן מלא פרחים. הגינה עמדה עתה בשיא פריחתה. הכתום של כובעי הנזיר השתלב בסגול של הפרזיות, בלבן של השומים ובצהוב של ציפורני החתול. על קיר הבית טיפסו להם בנחת פרחי טופח צבעוניים והפיצו את ריחם המשכר. השכנים המשיכו להשקות גם אחרי מותה.

הדלת נפתחה כמו מאליה. לחצתי על מתג החשמל ואור הציף את הסלון הקטן. על השולחן עמד אגרטל מלא בפרחים מתים שהתייבשו ואיבדו את צבעם. הכל נשאר כמו שהיה ביום שלקחנו אותה באמבולנס לביתנו.

נכנסתי לחדרה. על מכונת התפירה הייתה מונחת פיסת בד שממנה רצתה לתפור שמלה לבתי. דקירה עברה בלבי, מאיה לא תלבש עוד לעולם את השמלות של סבתא. כשהייתי בגילה התגאיתי בשמלות שאמי תפרה לי. חברותיי קינאו בי, לאף אחת מהן לא היו שמלות יפות כל כך. כשלא הייתה ברירה, כי הכסף לא היה בנמצא, היא פרמה אחת משמלותיה ותפרה מחדש עבורי.

חדר השינה היה מסודר ונקי, כאילו תכף תשוב. כל חפץ עמד במקומו, רק שכבת אבק נחה על השידה. רחרחתי בנחיריי כדי להרגיש את הריחות המוכרים. ריחות המטבח התפוגגו זה מכבר, ובחדר עמד עדיין ריחה המוכר - ניחוח דק של סבון עדין שנדף מהארון הפתוח.

התיישבתי על מיטתה המכוסה בסדין פיקה צבעוני. על השידה היו ערוכות תמונות לצד מנורת הלילה - תמונות שלי ושל אלי בחתונתנו, תמונות של ילדיי מאיה וגיל ותמונה אחת של אבא על כסא גלגלים. אף לא תמונה אחת שלה.

"אימא, אימא, רציתי לומר, "האם חוץ מאתנו לא רצית ולא היה לך דבר משל עצמך? מדוע חיית רק דרכי ולא עשית דבר להנאתך את?"

פתחתי אחת-אחת את מגירות השידה. בידיים רועדות דפדפתי בין דפיהם של אלבומי התמונות. מעטפות מלאות מכתבים עברו בידיי החטטניים. חשתי כמי שפולשת לטריטוריה אסורה, משהו דחק בי. רציתי למצוא משהו ולא ידעתי מה.

המחברת: מחברת בכריכה חומה קשיחה, מחברת ישנה שלי לאנגלית, מספר דפים המכוסים בכתב ידי ומהודקים בסיכה. בתוכה היו מספר דפים ישנים תלושים ופתקים מוצמדים באטב בכתב ידה של אימא. על הניירות הישנים כתבה הערות, משפטים לתזכורת, לפעמים בתים של שיר. תאריכים ישנים על הדפים הישנים, על הדפים החדשים כתבה סמוך למותה בטרם עת.

כתב היד: מתחיל בכתב קטן, נשי, עגול, דומה קצת לשלי, כתיבה תמה. נמשך באותיות שטוחות, מהירות. "כתב צועק, עצבני," אני קוראת לזה.

חומרי הכתיבה על הדפים הישנים: עטים, עפרונות, עפרונות צבעוניים.

השפה: פולנית.

זה היה בוקר יפה. באפריל בדרך כלל קר, אבל היום הוא היה אביבי - השמש חיממה והעצים לבלבו פתאום. היינו כולנו יחד - סבא וסבתא, דודים, דודות וילדיהם, וכמובן גם אבא ואמא, אחיי, אחיותיי וחיליק בעלי.

היה זה שבוע לפני חג הפסח, שנת 1942. במקום לשמוח ולהתכונן לחג הוצענו לכיוון תחנת הרכבת. לא הכרנו עדיין את המושג מחנה השמדה. צעדנו על שביל כבוס.

מימיננו געש נחל הביסטשיצה שהפשיר, נחל קטן. לנו הילדים שגדלו לידו, הוא היה עולם ומלואו - סבך צמחייה מלא בציוצי ציפורים וברחש ארנבות, דגים מקפצים, שיט סירות ורחצה. מי ראה את הנחל באותו היום? מלפנינו ולצדנו צעדו שומרים אוקראינים, מצוידים ברובים ובכלבים מפחידים חורצי שיניים. איכרים נהגו אל השוק עגלות עמוסות, הצליפו בבהמות וקיללו. עברו גם פועלים

בדרכם לעבודה ובקושי זיכו אותנו במבט. זה לא היה יום חג, אף שצעדתי בין אבי ובעלי. בעלי היפה והחזק נעשה שבר כלי, טרם החלים ממחלת הטיפוס. רגליו נשאו אותו בקושי והוא נתמך בי, חלוש וחיוור. בהתקרבנו לגשר אבי דחף אותנו אל סוללת העפר שהשתפלה לצדו. בבהילות ובתקיפות אמר: "קחי, בתי, את יחיאל ורדו מהר מתחת לגשר, אחרת יהרגו אותו בדרך. מהר, מהר..." ניסיתי לומר מילה, והוא הרים את ידו לפניו. ואני, הבת הבכורה והצייתנית, שמעתי בקולו.

התכופפתי ובזרזות משכתי אל מתחת לגשר את בעלי שלא היה בו כוח להתנגד.

"מלכה'לה, מיין קינד - ילדתי, לאן את הולכת, אל תלכי!" שמעתי את בכייה של אמי, בכי מר. אני עדיין שומעת אותו.

מאובנת בלעתי את הכתוב, לבי פעם בחוזהקה.

הסתתרנו בתוך צמחיית הנחל. לא היה לנו לאן לברוח והחלטתי לחזור למיידן טטרסקי. ידעתי שהחלטתי לא הייתה טובה. אבל האם היו לי ברירות טובות יותר? רציתי להציל אותו, אהבתי אותו ורציתי לחיות. למחרת בבוקר, בטרם עלה השחר, בקושי רב חמקנו מהכלבים ומהוקיפים. דרך גדר תיל כפולה וחלנו בחזרה למחנה. לגיהנום המוכר.

הגרמנים התחילו לצמצם את מחנה מיידן טטרסקי. אחרי שבוע לקחו את הגברים למחנה אחר בקרבת מקום, מחנה פלאגה לשקייביץ', ובו מיינו וארזו דברי אמנות, פרוות, ביגוד, זהב וכסף שנשלחו ברכבות לגרמניה. בקושי הצלחנו להיפרד. בעלי עוד הספיק לבנות לי מחבוא בקיר הצריף - קיר כפול שאתחבא בו אם יבואו לחפש. למחרת חיפשנו. התחבאתי. עמדתי דחוסה בין שני קירות העץ, ללא אפשרות לזוז במשך שלושה ימים. רק בלילות יצאתי מהצינוק.

נשארתי לגמרי לבד. התהלכו שמועות איומות. כל משפחתי נלקחה ממני, חיליק נלקח ממני, אף שהבטחנו זה לזו שלעולם לא ניפרד.

בקטע זה כתב היד היה כתב ידה הרגיל, עגול ומסודר.

נפגשנו לראשונה על משטח ההחלקה על הקרח, לצלילי ולס, בערב חורפי מקסים. ולס "המחליקים על הקרח" של אמיל ולדטויפל התנגן. הוא גלש אלי, מגיש לי בתנועת יד זר פרחים דמיוני. תנועותיו היו קלילות, נסיכות. רקדנו על הקרח בתנועות תואמות כמו זוג שהתאמן זמן רב. התאהבנו ממבט ראשון. בפגישה השנייה הבטחנו זה לזו לא להיפרד לעולם. בפגישה השלישית דיברנו על חתונה. התחתנו כעבור שנה ביום האחרון של שנת 1937. שמלתי הייתה לבנה כמו מעטה השלג שירד על העיר וחלומותינו היו ורודים. הם נקטעו באכזריות בפסח 1942.

שתייתי בצמא את הכתוב בכתב היד המוכר לי כל כך.

הגרמנים דאגו לשלול מאתנו כל צלם אנוש, הפכנו לעבדים רעבים ומוכים. אפילו ליל סדר סמלי אי אפשר היה לערוך. וביום הראשון של חול המועד פסח הצטוונו להתאסף בכיכר המרכזית. רק בעלי תעודות העבודה נשארו לעבוד, כל השאר נשלחו למקום האיסוף. ועל אף שהייתה לי תעודת עבודה - Jot Ausweis (תעודת יהודי) - הצטרפתי למחבוא שהכינו שני דודיי, ליאון ומטיס. היינו 15 נפשות - גברים, נשים וילדים צפופים בעליית-גג קטנה המוסווית בקיר לבנים. יום שלם נמשכה האקציה, הילדים היו צמאים וחסרי מנוחה. ליאון החליט לצאת להביא מים. הוא הציץ מבעד השער. באותו הרגע עבר ג'יפ ובתוכו וורטהוף, מפקד המחוז.

עוזריו הבחינו בראש הכתה. הם יצאו מהג'יפ, התחילו לסרוק את הבית, טיפסו אל עליית הגג, צעקו "יהודים התוצה!" והחלו לירות. הכדורים שחדרו מבעד הקיר שרקו מעל לראשינו. האימהות הגנו בגופן על ילדיהן. "צריך לצאת", אמר מטיס. "המוות ישיג אותנו בין כה וכה."

יצאתי ראשונה, אותות בידי את התעודה. "יש לי יוט-אוסוייס!" צעקתי.

אחרי יצאה יולה, בת-דודתי. היינו בנות אותו הגיל, עשרים וחמש. אחריה יצאו דודי, נשותיהם ולבסוף הילדים. "למה התחבאת אם יש לך תעודה?" שאל אותי וורטהוף. הבעתו מפחידה. עיניו קרות.

"הייתי מאוד עייפה ורציתי לנוח מעט", לא איבדתי את העשתונות. "עמדי בצדו" צרת.

בקושי הצלחתי לפענח את הכתוב.

היא הייתה הנערה היפה ביותר ברחוב שלנו. עכשיו הייתה מצומקת מרעב, כמעט שקופה.

ראיתי איך הם יורים בה. אחר כך ירו בבני המשפחה הפולנית, לא פסחו על הסבא והסבתא. מאז הפכו לילותיי וימי לסיוט. אומץ הלב שלי נטש אותי.

יבשתי את הדמעות. הרגשתי כי אני חייבת להפסיק לרגע. פתחתי את אחד הדפים משנת 1977, דף שהיה מקופל ומוצמד למחברת בסיכה.

כמעט שנה מאז מות בעלי. אהבתי אותו אהבה שונה מזו שאהבתי את חיליק.

הוא היה במחנה שבויים בגרמניה ואחר-כך במחנה ליפובה 7 בלובלין, עבר בשואה וזוועות גדולות מאלה שאני עברתי, ולא היה בריא. גם הוא איבד את כל משפחתו. טיפלתי בו ודאגתי לו תמיד.

את חיי הוא החזיר לי. הוא נתן לי את בתי היחידה. ברגע שיצאה מרחמי, חיי שנינו קיבלו מובן, תוכן ותקווה. לימדתי אותה שלמרות הזוועות שאנשים עושים לזולתם, ישנם אנשים טובים כמו טאדק. בלעדיהם הרי לא הייתי שורדת.

האם הצלחתי להעביר לה את ההכרה שתמיד יש להתחשב ואל לנו לשנוא? האם היא תסתכל בחצי הכוס המלאה, תחפש אחר הטוב והיפה? לא תתפשר על פחות טוב? אני אומרת לה לפעמים "אם ליפול, אז מסוס מובחר," והיא צוחקת.

אני מפנקת אותה ככל שאני יכולה, משתדלת למנוע ממנה כל טרחה מיותרת. "יהיו לך מספיק שנים לעבוד בביתך," אני אומרת לה. למרות מחאותיה אני שוטפת את חדרה, מאווררת את מצעיה, מחליפה יום-יום את הציפית לכרית שלה, אוסרת עליה להוריד כוס מהשולחן. אני אוספת את מי הגשם וחופפת בהם את שערה.

בעוד שבועיים פסח. ראשי כואב.

עמדנו כולנו ליד הקיר. וורטהוף נתן פקודה. יולה נורתה ראשונה. ראיתי את הכדור נפלט מפיה. היא נפלה, אבל לא נהרגה. ארבעה-עשר יקירי נורו אחד-אחד בראשם, ראיתי אותם נהרגים. לפני שהגיע תורי, קפצתי מהקומה השנייה למטה. אפילו לא נשרטתי.

דף זה נכתב כעבור יומיים. ליד התאריך ציינה אימא גם את השעה: 03:15 אחרי חצות.

יולה החלימה ומאוחר יותר נשלחה למוות. עבודה חדלה להיות מילה נרדפת לחיים.

הם התחילו לחסל גם צעירים וכשירים לעבודה. גם את התעודה שלי לקחו. ידעתי רק דבר אחד: לא אחכה עד שיגיע תורי.

עבדתי במפעל לייצור סמרטוטים. יום אחד, בתום העבודה, נדחקתי לתוך מכל סמרטוטים. התחבאתי במשך כל הלילה. למחרת בבוקר הועלו על משאית. בנס מצאתי את עצמי מחוץ למחנה. בחצות הלילה צלצל שער הכנסייה 12 פעמים, ואני גרבתי גרביים על נעליי כדי שיבלעו כל רעש ויצאתי לדרך. לא היה לי אף זלוטי אחד.

דפקתי בדלת ביתו של טאדק, מי שהיה חבר של אחי ברל'ה. לפני המלחמה הם עבדו יחדיו. לטאדק היו חברים יהודים, והוא דיבר אידיש רהוטה. אחי אמר עליו תמיד שהוא איש טוב, בן-אדם. הוא הכניס אותי הביתה ואמר לי להתחבא בתוך ארון הבגדים.

למחרת התחיל לבנות לי מחבוא זעיר בשיפוע גג הבית. עשרים חודשים ישבתי בתוך המחבוא שלי - ברגליים מקופלות, ללא שמיכה, ללא מעיל חם ובגדים או לבנים להחלפה. טאדק החביא גם את חברתי מינדל. הוא נאלץ להישמר ולא יצא לעבודה מפחד פן יישלח לגרמניה לעבודות כפייה. היה קר, המזון היה דל, גופי כחש. אפילו הווסת פסקה, כמו חדלתי להיות אישה.

שוב הגיע פסח. הפסח האחרון לפני השחרור. הגרמנים עברו מבית לבית בחיפושיהם אחרי יהודים. לפתע שמעתי צרחות, פקודות, נביחות כלבים. הצצתי החוצה דרך חור קטן שניקבתי באחד הרעפים, וראיתי נערה נגררת החוצה. הכרתי אותה לפני המלחמה.

אביב 2001

מילים שכתבתי לאחר ביקורי בגיא ההריגה בבלז'ץ לזכר סבתי צביה גרויסמן לבית צוקרמן
ובנותיה פלה ולולה שהושמדו שם.
גיא ההריגה כוסה בעשרות טונות של אדמה וסלעים כחלק מבניית אתר זיכרון למחנה ההשמדה בלז'ץ,
אתר שהושלם לאחרונה בפולין.

על קיר הזיכרון בבלז'ץ שמות, שמות, שמות...
יעקב גרוסמן אחרי שהדליק נרות לזכר סבתו צביה ובנותיה פלה ולולה שנשפו במקום זה

בלז'ץ, 17.3.2005

יעקב גרוסמן

קולות השכחה

הגעתי לסוף העולם ונבלעתי בתהום השכחה הקר...
חפשתי מלים עם נר נשמה בקרקעית התהום...
בחשך...קר...צנת קבר...
מלים, מלים... היכן אתן כדי להושיעני,
לבטא תחושה, לשחרר אותי משרשראות מעיקות?
בגדתן בי. אני זקוק לכו עכשיו... ואתן היכן? ... אינכן...
נעלמתן, התבשלתן, בלעו אתכן השמים...
קבר הקולות, נגמרו המלים...
אך הקולות!...
האדמה אינה יכולה לבסות אתכם, קולות העולים מהשכחה...
אדמה ועוד אדמה, סלעים ואבנים...
הקולות מהדהדים ועולים, ומתגברים על האדמה המכסה.
ועכשיו הקולות רוצים להשמע...
האם אפשר לשמע אתכם?
להקשיב ולהבין מה אתם אומרים...

בלז'ץ. שלג נח על האבנים השחורות בגיא ההריגה

מאיר - מציל חיי?

על ההצלחה והפופולריות שלי באותה תקופה יעיד המקרה הזכור לי היטב. הגימנסיה שלנו הייתה לבנים ולבנות, והכינה תלמידים לבגרות. הכיתות לבנות היו נפרדות, אבל באותו בניין. רק בשני מקצועות היינו נפגשים יחד, והם היו משותפים לבנים ולבנות - שיעורי דת ועברית. פעם נכנסתי בטעות לאחת הכיתות הגבוהות של הבנות בזמן ההפסקה. עוד לפני שעמדתי על טעותי כבר נמשכתי פנימה, הופלתי על הרצפה ברחבה שעל יד בימת המורה, ומעליי רבצה ערמה של כתריסר בנות; כל אחת מהן רצתה לגעת, לנשק או למשש אותי. הדבר דמה לשחקן כדורגל שהבקיע בדקה האחרונה של המשחק את שער הניצחון. כל חבריו בקבוצה מודים לו בשמחה על הניצחון בנשיקות וחיבוקים. רק הצלצול של גמר ההפסקה והופעתה של המורה לגיאוגרפיה בכניסה לכיתה, אפשרו לי להשתחרר מה"ערמה" שהתפזרה מיידית. הייתי מעוך ודרוס ובעל רצון עז לחמוק ולהיעלם במהירות הבזק מהשטח לעבר כיתתי. הסיפור התפרסם מפה לאוזן. סופרו בדיחות וסיפורים על "ערימת הישבנים והציצים שעליהם למדתי גיאוגרפיה". נדרשתי לתת פירוט מביך על התנהגותי בזמן התקרית. בסוף גם זה נשכח ונכנס לגנזך סיפורי הגימנסיה תחת הכותרת "ספק היה וספק לא היה".

בזמננו הסיפור היה מופיע תחת הכותרת: "הטרדה מינית קבוצתית".

כשמאיר היה נוחת פתאום בביתנו בלי הזמנה, הייתי מתייצב בפניו אבי. מייד הוא היה מכפיל או משליש את דמי הכיס הרגילים שלי. הוא הבין את צורכי השעה, כלומר: היו דרושים לי כספים מרובים יותר לכיסוי הוצאות נוספות עקב ביקורו של מאיר.

העדפתי שלא להסתובב אִתּוֹ ברחוב. חששתי שמא אפגוש חברים או חברות שלא ששתי להציג בפניהם את מאיר. את רוב הזמן הקדשנו לוויכוחים על ענייני דת, יהדות וציונות. אף פעם לא הרים ידיים והודה בצדקתי, גם אם לא היה לו מענה ונימוק. תמיד היה ממציא איזה פלפול חדש או בורח בזריזות מן הנושא. הוא היה מביא ציטוטים מהמקורות, ציטוטים שזכר אותם בעל-פה. היה לו זיכרון מפליא של עילוי, והוא

הנוהג המקובל להראות יחס אוהד של קרבה והעדפה לקרובי משפחה - איכשהו לא חל עליי, ביחסים שביני ובין בן-דודתי מאיר.

מאיר היה בן גילי והתגורר בעיירה קטנה בפולין, הרחק מעירנו. כל יום שצריך הייתי לארחו בחדרי, בזמן ביקורו אצלנו, נחשב בעיניי לעונש מהשמיים ממש. פרט להיותו בן אחותו של אבי, לא היה דבר שישתף ויקרב בינינו. אבי ואמי שנספו בשואה היו הבעלים של חנות ובתי מלאכה בענף ההלבשה לנשים. הם השתייכו למעמד הבינוני. הבית היה שומר כשרות וציוני. הבן הבכור למד הנדסה בחיפה, ושני הבנים הצעירים למדו בבתי-ספר יהודיים פרטיים. אני הייתי הבן האמצעי.

מאיר היה בן למשפחה ענייה מאד. לאביו היה מחסן לממכר עצי הסקה ופחם, ומזה פרנס את משפחתו בקושי רב.

מאיר למד ב"חדר" ובבית המדרש, ידע לקרוא דף גמרא והיה חריף בפלפולים וברזי הוויכוח. הוא, כמובן, היה שומר מצוות ומאמין ברבנים ובצדיקים. התלבש כחילוני, ופאותיו היו מוסתרות בקפידה מאחורי אוזניו. להיטותו להתווכח לא ידעה גבולות. חיצוניותו לא הייתה מצודדת. נמוך ממני, פניו הוורודות זרועות בפצעי בגרות והיה דומה יותר לבן איכרים פולנים פשוטים מאשר ליהודי.

מאיר היה מנצל כל הזדמנות על מנת לבקר אצלנו - יחד עם אמו וגם בגפו. קסם לו מאד לבקר אצל "הדוד העשיר" (בעיניו כמובן) ובעיר הגדולה על שלל אפשרויותיה. הוא לא חיכה להזמנה. הוא יזם - והופיע. לי היה חוג חברים וחברות רחב ביותר. בתקופת לימודי בתיכון הייתי בעל הופעה מרשימה ומוכר בכל העיר, וזאת בשל היותי דומה דמיון מפתיע לשחקן קולנוע מפורסם ביותר באותה העת. יש לציין שהקולנוע תפס אז מקום מרכזי בחיי התרבות. בטיילי ברחוב הראשי בלובלין עירנו, בנות יהודיות וגם נוצריות היו מסבות את מבטיהן אליי ופולטות בהתפעלות: "ראו כמה שהבחור הזה דומה לשחקן פולני..." הדבר החמיא לי מאוד, אבל עם הזמן זה הפך לשגרה.

ידע לבצע בזיכרוננו פעולות כפל של מספרים דו-ספרתיים ויותר. היום היינו אומרים "מחשב כיס מהלך". הרבה בחורים כמוהו התבזבזו בעיירות קטנות שכוחות אל.

כשהגיעו אצלי מים עד נפש, החלטתי לעשות מעשה בלי לשתף בו את אבי.

קראתי את מאיר לשיחה שהגדרתי "רצינית", ואמרתי לו בהאי לישנא: "כתוב אמנם 'ואהבת לרעך כמוך', ואתה יותר מרע. אתה קרוב משפחה. אבל קרוב משפחה שלא מתחשב בנו. בא לביקור מתי שמתחשק לו ולא מתחשב אם הזמן מתאים לי, להתחייבות שלי, ללימודים שלי. בא בלי הזמנה. חוץ מזה, על כל דעה שלי יש לך דעה הפוכה. אנחנו מתווכחים ורבים כל הזמן. קצתי בזה. תבוא כשארצה לראות אותך ואזמינך".

מאיר ישב ושתק.

אחר-הצהריים ארז ואמר שלום רק להוריי.

אבי חקר אותי בקשר לזה. אמרתי: לא... אלה הוויכוחים הרגילים.

מאיר הפסיק לבקר אצלנו במשך שנה, שנתיים. הוא לא חסר לי. שמענו עליו שנסע לוורשה ועבד בענף המתכת. ייצור סכ"ם, דומני. אני סיימתי בגרות והכשרתי את עצמי לעלייה וללימודים בארץ. עברית ידעתי מלימודי בבית-ספר יסודי של רשת 'תרבות'. על מנת להיות מוכן ובעל מקצוע כלשהו ביד, התחלתי ללמוד במקביל שני מקצועות: טכנאות שיניים אצל מכר של הוריי וגרפיקה בהתכתבות.

בינתיים פרצה המלחמה.

העיתונות הפולנית והאחרת לא הזהירה את העם שאפשרות מחרידה כזאת נמצאת ממש על הסף. כשראיתי בפעם הראשונה את ציפורי המתכת הבהירות בשמי התכלת של הסתיו הפולני היפה, חשבתי שאלה "שלנו" עושים אימונים. גם כשנשמעו רעמי התפוצצויות, צעקתי "הם השתגעו. להרוג אנשים באימונים!"

האמת המרה והמפתיעה התגלתה כשגם ארטילריה התחברה לתזמורת, וצריך היה כבר לרוץ לחפש מקלט. הייתי בבית חברי הקרוב, ופגז ארטילרי פגע בדירה שמתחתינו. ההדף העיף אותי מהאמבטיה לסלון, ורסיס זכוכית פגע בלובן עיני וחתך אותה. העין לא נפגעה בכושר הראייה, אבל דיממה. הצמדתי מטפחת נקיה לעיני ורצתי לבית-חולים לקבל טיפול. בדרך

ראיתי את ראשוני רוכבי האופנועים הגרמנים נכנסים לעיר.

"האלט, ווהין?" (עצור, לאן?) צעקו.

עצרתי וגיליתי את עיני הפצועה. "הוספיטל", (בית-חולים) אמרתי.

"שנל, שנל!" (מהר, מהר!) אמרו לי והמשיכו לנסוע. היה לי מזל שהקרום הדקיק העוטף את הנוזל הפנימי של העין לא נחתך, ובגין זה ניצלה עיני.

המצב בעיר התהפך.

האוכלוסייה הפולנית הייתה בזעזוע עמוק. הם פחדו מהגרמנים ולא ידעו לתקשר אתם, כאבו את כיבוש ארצם בפתאומיות כזאת, הסתגרו בכנסיות ומשם בקעו קולות של תפילה ובכי.

היהודים לעומתם ידעו גרמנית בחלקם, ורובם היו דוברי אידיש (שפה שנגזרה מגרמנית). הם יכלו להבין ולדבר עם החיילים. החנויות - רובן היו יהודיות - נפתחו אט אט. החיילים הגרמנים התחילו להופיע בחנויות ושילמו בכסף טוב. הם היו מנומסים ואמרו "ביטע שהען" (בבקשה) ו"דנקע שהען" (תודה), כפי שנהגו במלחמת העולם הראשונה. היהודים התחילו לחשוב ש"השד הגרמני" אינו נורא כפי שחששו בתחילה, ומצאו גם שמחה לאיד ונקמה ביגונם ופחדם של האנטישמים הפולנים. הם לא לקחו בחשבון שהמצב הזה זמני, עד לבוא הגסטפו.

המצב הזה התקיים כנראה בכל ערי פולין הכבושות עד לנהר בוג (הגבול בין הכיבוש הגרמני והרוסי). העיר ורשה לחמה לבדה חודש ימים למרות הרעב, ההפצצות וההפגזות, ולבסוף נכנעה לאויב אדיר הכוח.

מספר ימים אחרי כניעת הבירה הופיע אצלנו אורח בלתי צפוי.

כן - מאיר.

היה זה מאיר אחר לגמרי. לא זה שהכרנו. הוא היה גבוה יותר, גברי יותר, בעל לחיצת יד חזקה, לבוש כפועל עירוני ובלי פאות. התחיל לספר במשך שעות כמה קשה היה לסבול את המצור הגרמני, סיפר על הרעב. תוך כדי כך הוציא מצקלוננו גושים של שוקולד בגודל אגרוף, גושים שחצב ואסף על יד בית-חרושת גדול לשוקולד; בית החרושת נפגע ובער, והשוקולד המומס זרם ממנו החוצה לרחוב. הוא סיפר על עבודתו ומקום מגוריו. הוא מצא לנכון לציין כבדרך אגב שבחצר ביתו בוורשה היו קן וספרייה של 'השומר הצעיר', והוא מכיר שם הרבה אנשים. לא עלה כבר על דעתי לשאול על הפאות...

הוא אמר שהפעם ביקורו קצר מאוד. הוא היה בדרך לראות את הוריו, וביקש ממני מאוד להתלוות אליו ולבקר אצלם בבית. הוא הבטיח להכיר לי את הבנות הכי יפות ועשירות בעיירה, והתחיל להפציר בי ולשכנע אותי, כפי שרק מאיר ידע, להסכים לטיול שהציע.

הוא הטריד אותי עם הצעתו בלי סוף.

היות וידעתי כי הוריי לא יסכימו שבזמן הזה אני אעזוב את הבית אפילו למספר ימים ספורים, אמרתי לו שאם הוריי יסכימו - אסע. מאיר החליף את זירת שכנועיו ונצמד לאבי.

על מנת לקצר את הסיפור - מאיר הצליח.

הוא סחט את אבי באמצעות האמירה שיחסי הקרבה הם חד-סטריים בלבד, ואבי לא נותן לנו לבקר אצל אחותו ומשפחתה אפילו פעם אחת. אבי התגונן וטען שהזמן לא מתאים עכשיו. לבסוף, כאמור, נכנע.

ארזתי כמה דברים, קיבלתי מאבי כסף לקניית כרטיסי רכבת הלוך וחזור וגם תוספת של שולי ביטחון להוצאות בלתי צפויות בטיול של שלושה ימים. חיבקתי את אבי. נישקתי את אמי, ומצאתי אותה בוכה ומתאייפחת.

"אימא", אמרתי, "אני יכול גם לא לנסוע אם אינך מסכימה."

"לא. סע בני. רק יש לי הרגשה... שלא נראה... סע בשלום."

חיבוק ונשיקה, ונפרדנו.

אכן, צדקה אמי ז"ל. נפרדנו לתקופה של שש שנים. כשחזרתי, לא היו הוריי ואחי הצעיר בין החיים.

את הנסיעה ברכבת עברנו ללא סיבוכים. לא ראינו בה יהודים, ובנו לא חשדו. צחקנו מאונס יחד עם כולם מבדיחות אנטישמיות שסיפר אחד הנוסעים.

המצב הלך והחמיר.

בעיירה של מאיר כבר שלט הגסטפו. לפני תחנת המשטרה ראינו קבוצה של יהודים עטורי זקנים שוטפים את מרצפות המדרכה בטליתותיהם כבסמרטוטי רצפה - ובצד גופת יהודי ירוי.

אמרתי שלום לדודי ולדודתי. ישבתי כשעה ועניתי לשאלות. מקץ שעה הייתי כבר בדרך חזרה לתחנת הרכבת, כי החלטתי במהירות שאין כל היגיון להישאר במקום.

בכביש ראיתי עגלות עמוסות נוסעים, וביניהם חברים קרובים מתנועת נוער ציונית - יצחק ח. ומרים ש. אחרי שהוחלט מי יהיה הראשון לענות על השאלה "מה

אתה/את עושה פה?", התברר לי כי בלובלין היה פוגרום עם כניסת הגסטפו. היו הרוגים ופצועים, נכבדי העיר נאסרו, והדבר החשוב מכול - להוריי ולאחי שלום. ראו ודיברו אֶתם. לשאלתי "לאן?", ענו השניים ששכרו עגלות עד לגבול הרוסי, ואותו הם מתכוונים לעבור. לשאלתי האם אוכל להגיע הביתה ללובלין, ענו שהתשובה היא "לא. אתה תירצח בכניסה לעיר." הם עצמם יצאו את העיר בהתגנבות יחידים, התקבצו ושכרו עגלה מחוץ לעיר. לשאלתי הבלתי נמנעת אם יש מקום גם בשבילי בעגלה, ענו בחיוב ובהזמנה.

וכך הפכה נסיעה תמימה לביקור קרובים לתקופה של שלושה ימים - למסע בלתי צפוי בכיוון הגבול הרוסי, כשהמטרה היא לעבור אותו בכל מחיר.

לפעמים הנני מהרהר, וכמוכן בדיעבד, האם אין להכתיר את בן-דודתי מאיר כמציל חיי?

הוא זה שזים את יציאתי מהבית, ולולא זה גורלי היה דומה לגורל הוריי ואחי הצעיר.

דעתי אינה נוחה מהכוללנות ומההרחבה של אפיזודה קטנה זו מעבר למקומה וזמנה. אין לייחס למאיר יותר ממה שבאמת קרה באותו מקום וזמן.

הצלת נפשות היא אחת המצוות הנעלות ביותר לפי ציוויי הדת והאתיקה ההומנית. אין להדביק את הציון הזה מתוך הרהורים ופלפולים שבדיעבד. המניע של מאיר לא היה במקום ובזמן ההוא הצלת חיי - כי חיי לא היו בסכנה באותו פרק זמן. כל רצונו היה לקחת אותי לעיירתו, להתפאר בעיני מכריו ולהגיד: "הנה, ראו: הבחור הזה, יפה התואר, האינטליגנטי ובעל הנימוסים - הוא מהמשפחה שלי!"

האם יש בזה מסממני הצלת חיים?

ואחרון אחרון - מאיר לא היה היחידי בשטח. היו עוד שלושה אנשים בעלי זכות וטו - הוריי ואני.

אם כן - עם כל הכבוד לבן-דודתי מאיר, לא מגיע לו הצל"ש על הצלת נפשות.

יעקב לייבנז מלובלין נפטר לפני שלוש שנים, והשאיר אחריו אוסף עשיר של סיפורים, ציורים, רישומים וקריקטורות. סיפוריו הם בעיקר על אודות תקופת נעוריו בלובלין, על מסעותיו ותלאותיו במחנות עבודה ברוסיה (עם כניסת הנאצים ללובלין עבר את הגבול לרוסיה) ועל עלייתו לארץ ב-1947.

יעקב היה איש אשכולות בתחומי יצירה רבים.

יהי זכרו ברוך.

אחינו עודד לייבנז

תרומות ○ באשטייערונגען

תרומות שנתקבלו מנובמבר 2004

שם משפחה ושם	הסכום בשקלים	שם משפחה ושם	הסכום בשקלים
מאיר יהודית ואליהו	200 ₪	פרי שרה	180 ₪
אברמסקי יוסף	75 ₪	בורשטיין מרים	50 ₪
גרינשטיין פישל	250 ₪	שפירא ארנון	70 ₪
Robin Friedman	\$ 25	קצנלנבוגן אביגדור	200 ₪
רון טובה ודב	50 ₪	רוט (מורגנשטרן) שולה	200 ₪
גרינפלד שרה ואלכסנדר	200 ₪	פרידמן זאב וברוניה	200 ₪
פרל פליה וברוך	300 ₪	רובין צבי	100 ₪
צור פנינה ודוד	100 ₪	שטרנשוס חנה	200 ₪
זילברשטיין נסיה ומרדכי	200 ₪	זייטומירסקי חנה	200 ₪
סלומון עליזה ורענן	300 ₪	בורנשטיין (פרנקלמן) ציפורה	100 ₪
פלד שרית וצבי	100 ₪	אובליגנהרץ אריה וצביה	100 ₪
גוטרמן יעקב ותמר	100 ₪	בר-ישראל שמואל (אובליגנהרץ)	250 ₪
שליטא חנה וזמיר	200 ₪	הד יצחק (הלברשטט)	50 ₪
בהיר רגינה בהיר	100 ₪	אייזנר שאול	100 ₪
זינגר לאוניה	200 ₪	רוזנבוש מוטל	300 ₪
רוזן ענת ועמוס	100 ₪	כרמי (וינריב) יצחק	200 ₪
דונר דבורה ומקס	200 ₪	גלדמן אדם	100 ₪
ארבוס מריה	200 ₪	וקסמן לאון	100 ₪
גרדל רבקה ושמואל	100 ₪	וקסמן דניאל	100 ₪
גרדל עמנואל	100 ₪	ארליכמן יוכבד	150 ₪
רמון ניצה ופנחס	1,000 ₪	היינסדורף הנריקה	50 ₪
הורוביץ אריה	100 ₪	אורנשטיין אליעזר	100 ₪
מילשטיין משה	200 ₪	קלץ מרים	100 ₪
הולצמן עדה	120 ₪	פלומנקר יוכבד	200 ₪
ליפשיץ רחל ומיכאל	100 ₪	פלמור (פלומנקר) חנן	200 ₪

הסכום בשקלים	שם משפחה ושם	הסכום בשקלים	שם משפחה ושם
200 ₪	מנדל פלמנבאום	200 ₪	ניצן אילנה
500 ₪	דקר נווה ויוסף	100 ₪	הלברשטט אהרון
200 ₪	בן מנחם שרה	300 ₪	ירום אסתי
200 ₪	גורפינקל יעקב	200 ₪	זיסברג שמואל
1,000 ₪	Rosenbush Michael	200 ₪	בן ציון קריגר ודורה
200 ₪	משולם לאה	150 ₪	אופטובסקי משה
100 ₪	רייר שמעון	100 ₪	הנדלסמן משה
100 ₪	אאוטלג ישראל	100 ₪	ריקובר צבי
180 ₪	רידר בלה	50 ₪	גרדין ישראל
100 ₪	סלונים מינה	150 ₪	בכר ברוך
50 ₪	גוטליב ירמיהו	200 ₪	פריינד יוסף
100 ₪	מנדלבאום סימה	500 ₪	Judy Josephs
100 ₪	פרסמן תום	\$ 200	Esther & Barry Minars
100 ₪	שוהם מיכל (לבית ניידין)	500 ₪	פולברמכר צילה ואליהו
200 ₪	בינשטוק אברהם	100 ₪	טאטאי ינינה
100 ₪	ואסונג משה	150 ₪	גרוסמן יעקב
100 ₪	הרשטיין אהרון	150 ₪	גרוסמן ריינהרץ זהבה
100 ₪	גדור ארנון	\$ 100	Esther Mandelay
100 ₪	מנור לאה (לבית קרמר)	\$ 500	New Lubliners & U.S.A
200 ₪	גורני איתן (גריצמכר)	200 ₪	אפרת חנה ויואב
100 ₪	שפט ירוחם (שטוקפיש)	100 ₪	בר דב ונחמה
100 ₪	וקשול יוסף	\$ 50	Rose Zweikaft
100 ₪	לרר משה	180 ₪	ליווראנט אלכס
100 ₪	פרידמן יורם	\$ 100	Dorothy & Leonard Goldberg
150 ₪	בך דיאנה ד"ר	200 ₪	זינגר לאוניה
200 ₪	תמרקין אביבה	\$ 2,000	קורן משה
100 ₪	שביט חיים	1,800 ₪	מרדכי מנדלסון
100 ₪	ניישטין מרגלית ונתן	100 ₪	מלמד רחל ואבנר
		\$ 100	Joseph Cynamon

לזכרם • צום אַנדענק • IN MEMORY

לזכרו של אבא,

21 בור

בן מאיר ושרה ברוורמן

אח לבלומה ז"ל

לובלין 1920 - רחובות 2005

עלה לארץ אחרי המלחמה, 1947
והתאחד עם אביו בתל אביב.
אמו ואחותו נספו.

מכתב אחרון לאבא

אילו ידעתי שתעזוב אותנו כך,
בהפתעה גמורה, בבוקר שמשי
אחד של סוף החורף, אולי הייתי
אומרת לך את הדברים האלה
קודם לכן. אבל, אתה יודע אבא,
אני לא בטוחה שממש חשבתי
עליהם קודם, כי אז, כשעוד היית
אתנו, הכול היה כל כך מובן
מאליו.

רק עכשיו, כשאימא ביקשה ממני
שאכתוב משהו לעיתון של
לובלין, כשעלעלתי בעיתון
והתחלתי לחשוב מה אכתוב
ללובלינאים הוותיקים
ולצאצאיהם על אבא שלי, רק
עכשיו החלו החושים להיקשר זה

אל זה ופתאום אני מרגישה
שהתגלתה לי אמת חדשה.

מאז שאני זוכרת את עצמי,
אופפת אותי, מצד אחד לפחות,
ההוויה הפולנית, הלובלינאית.
מילים מצחיקות בשפה שאינני
מכירה, המתנגנות בראשי בניגון
מרגיע, מנחם. קטעי סיפורים,
כמו פתיתי שלג רכים, בתוך
בועת זכוכית שקופה, נופלים אט
אט סביבי, פעם אחר פעם.
מקומות רחוקים וקרים, יערות
של גרגרי יער סגלגלים ומתוקים.
תנור הענק המחמם מטבח שוקק
חיים ועליו רוחשת כירה שכמעט
ואפשר להריח את התבשיל
שמבעבע בתוכה. האם היה אי
פעם קיץ בפולין, נדמה שבכל
הסיפורים יש שלג...

ופה, בארץ הזו שלנו, שבה כמעט
ואין שלג בכלל, אליה הגעת קצת
לפני שקמה המדינה, היית אבא
ישראלי גמור, שמפטפט אתי
בעברית כאילו זו שפת אמו, עורך
שזוף וחם כאילו נולדת תחת
השמש הזו, הישראלית, הקופחת.
ופתאום, עכשיו, בבת אחת,
נפתרת לי החידה הזו, שאפילו
לא ידעתי על קיומה. הרי אתה
הוא אותו אדם, שנאלץ לעזוב
את ביתו בעודו נער, לנדוד
בערבות סיביר, לחפש אחר
פרנסה כחוטב עצים, כמוכר של
סיגריות בשוק, ועודך ילד.
ולעולם, לעולם לא תראה שוב
את אמך ואת אחותך שנותרו
מאחור, אפילו לא נפרדת כמו
שצריך, שהרי מי חשב, מי תאר...

את כל היופי, הגעגועים,
הזיכרונות המתוקים, הריחות
והצלילים של אותה ילדות
פולנית, במולדת קסומה,
מופלאה, יפהפייה - העברת
אלינו, אל בנותיך הצבריות,
מתנה נהדרת של זיכרונות ילדות
תמים. אפילו את סיפורי
המלחמה קיבלנו בלבוש של
סיפורי הרפתקאות שהלהיבו את
דמיוננו. את הכאב, את הדמעות,
הפחדים, את כל הרע והמרושע -
את כל אלה לא קיבלנו. אותם -
שהיו, בכך אין לי שום ספק -
השארתי, כך נראה, לעצמך.
ואנחנו - גדלנו כילדות רגילות
לכל דבר, תחת השמש
הישראלית הבהירה כל כך, ולא
הרגשנו בדבר. אם היה רמז
לקיומם של אותם שדים אפלים
הרובצים במעמקי זיכרונותיך,
הרי שהיה זה סירובך המוחלט
לחזור ולבקר, במסגרת אחד
מאותם טיולי שורשים
פופולריים, באותם מחוזות
רחוקים של זמן ומקום.

כך, אבא, בויטואוזיות ראויה
לשמה, הצלחת להעביר לנו,
בנותיך הצבריות, את מורשת
משפחתנו הפולנית, היפה
והחמימה, ולסנן מתוכה את
פסולת ההיסטוריה. שמרת עלינו,
על נפשותינו, על זיכרונותינו,
מפני סיוטים של עבר מתועב.

ביום שקט, אבא, נדמה לי שאני
יכולה עדיין לשמוע את צלילי
הפעמונים של מזחלות השלג.

בתך **שירה גודמן**

דברים לזכרה של
רוזיה שטרנברג ז"ל
לבית שפירא

לובלין 1914 - חיפה 2004

רוזיה, הדודה שלי, הייתה אישה מיוחדת. אני יודעת את זה היטב בחושים, ברגשות, במחשבות וגם לאחר שאני מעמידה אותה במבחן המציאות לעומת אנשים אחרים.

יפה, חזקה, קשוחה, דעתנית, צלולה, סרקסטית, יודעת-כול ואם-כל-הפולניות.

רוזיה עלתה ארצה בשנות העשרים המוקדמות, בהיותה עלמה צעירה כבת 14. מעולם לא דיברה על עברה, על משפחתה שבאה משם, מלובלין; רק בשנים האחרונות, כשקלטתי כי היא האחרונה שנותרה משושלת הדודים שלי, התחלתי לשאול ולתחקר אותה כדי שתעשה לי קצת סדר בבלגן המשפחתי. שתתאר לי מקומות, בני משפחה,

תעסוקות, נופים.

והכי חשוב - היא נתנה שמות וסימנים לפנים האנונימיים שניבטו אליי מתוך תצלומים ישנים באלבום המשפחתי.

בכל צילומי העבר היא נראית יפה, גבוהה, לבושה בהידור רב, מודעת לעצמה ולהופעתה.

בהזדמנות זו, ברשותכם, אפרוש בקצרה את ענפי המשפחה. אולי אזכור השמות יזכיר למישהו מהקוראים משהו, ולו הקטן ביותר, שחיוני לי לדעתו.

אמה של רוזיה, סבתי **שרה שפירא** בת **זליג קרשנברג** מלובלין, הייתה הצעירה במשפחה בת 12 ילדים. אביה היה סוחר אמיד בדגים, פרות, ירקות ובשר, ואותם סיפק לצבא הפולני.

מבין אחיה ואחיותיה של סבתי אני מסוגלת למנות בשמותיהם של **אברהם**, **שיינדל**, **חנה**, **פלה**, **מרי-מרים** (יפה כמו גויה לדברי רוזיה דודתי, ובעלותה הייתה חנות תכשיטים בחלם), **חיה** ו**רבקה** - שתי האחרונות היגרו לארצות-הברית עוד ב-1921.

ונחזור למשפחת **שפירא** אשר הגיעה במחצית שנות העשרים לתל-אביב, השתקעה בנווה שלום ואחר כך בתל-אביב.

סבא, **משה שפירא**, היה סוחר גדול בלובלין. בארץ הפך לבעל בור סיד, וממנו הוציא את לחמו. בתו הבכורה **קרולה-כילי** נישאה ל**יעקב נוסבום**, וב-1933 עלו לפלסטינה עם ילדיהם - **חיה-אלה**, **אברהם** ו**פנינה**.

הנקה נישאה ל**דוד פנקס**, ובארץ

נולד להם **דני** (אביו של **אלון פנקס**, שהיה עד לאחרונה קונסול ישראל בניו-יורק).

מנחם-מנדל היה מורשה לפעולות טאבו ונוטריון בתל-אביב המנדטורית. הוא נישא ל**אידה**.

הלה נישאה ל**מוזס רבינר** שהגיע מהונגריה. בארץ נולדו להם **וילי-זאב** ו**דורון** שנפל במלחמת יום הכיפורים.

רוזיה נישאה ל**יהושע שטרנברג**. נולדו להם **דליה** (היום **אטלס**), מנצחת תזמורת נודעת, ו**אילן** שנפטר בהיותו בן עשר.

צעיר הילדים היה אבי, **יהושע-זליג** (על-שם סבי מצד אמי). הוא נישא ל**צפורה רוזנברג** מחלם, ונולדו להם מלבדי גם אחי **גבי שפר** (פרופסור למדע המדינה באוני' העברית בירושלים) ואחותי **ליאורה**.

ונשוב אל רוזיה. כשמתבוננים בה, בהידור וב"שיק" הרב של בגדיה - השמשיות בקיץ, המטריות בחורף, הכפפות התואמות, התכשיטים, הנעליים - קשה לדמיין אותה מבוססת בהררי חול ואבק בשכונת הפועלים נשר שליד חיפה, בשנות השלושים המוקדמות.

לשכונה המאובקת הזאת, לסוף העולם של אז, עברה מתל-אביב בשל עבודתו של יהושע בעלה בבית החרושת למלט ישר.

הגברת העירונית נאלצה להתמודד עם תנאי החיים הקשים, עם המחסור במוצרים בסיסיים ובחיי תרבות.

לאחר שנישאה דליה וילדה את שלושת ילדיה, חנה, אילן ורפי, עברה רוזיה לגור בסמיכות אליה ועזרה לה רבות בגידול הילדים. כל העת המשיכה לשיר במקלה. מכיוון שלא הייתה לה השכלה פורמלית מסודרת, הוכיחה רוזיה את כישורונותיה המבוזבים באמצעות מתן הרצאות בנושאים שונים ומגוונים לחוג ידידיה ובהתנדבות במוסדות ציבור.

אבל יותר מכול הבריקה בשוט לשונה המיוחדת, לשון שהייתה מצליפה בך כל אימת שהדברים שאמרת לא ממש מצאו חן בעיניה. כשיאיר גרבוז, הצייר ממוצא פולני, הוציא לאור את ספרו הסאטירי "אני פולני", סברתי כי רוזיה דודתי הייתה יכולה עוד ללמד אותו דבר או שניים בהלכות פולניות מקורית.

בשנים האחרונות, לאחר שהלה ויהושע-זליג אחיה, שתי אחיותיה וידידיה הסתלקו מן העולם, רוזיה התרככה. גם בעיות בריאות הקשו עליה את התפקוד, אבל על מלאכת הבישול לא ויתרה. בכל טלפון הייתה אומרת לי: "תבואי אלי לצהריים לאכול". לוקשן מיט יוד, קציצות, פירה, ולקינח קומפוט בלתי נשכח ובלתי ניתן לשחזור. לפני חודשים אחדים הלכה לעולמה והיא בת תשעים. אני ממשיכה להתאבל עליה.

אחייניתה **שרה ארנון-שפירא**, תל-אביב

רוז'ה שטרנברג בתל-אביב של שנות ה-30

גילתה הבת כישרונות מוזיקליים יוצאים מן הכלל. בבית המוזיקלי ניגן האב יהושע בתזמורת מנדולינות של נשר, והאם רוז'ה שרה במקלה בניצוחו של משה ביק - דמות מפורסמת מאוד בשעתה בחיפה והסביבה. למרות המחסור הרב ששרר בארץ בשנות השלושים והארבעים, קנו ההורים לדליה פסנתר. היא ניגנה ועשתה חיל, לשמחתה הרבה של רוזיה.

בנשר עבד גם מוזס רבינר, בעלה של הלה אחותה. יחד הם עברו לגור בקרית-חיים, שכונת הפועלים במפרץ חיפה שהוקמה ב-1933. בעקבות שתי אחיותיו הגיע לשם גם אבי, וגם אמי עליה השלום. התל-אביבית המפונקת לא סלחה לו על כך עד סוף ימיה.

רוזיה הבורגנית שנשמתה נרתמה לגילוי בתה דליה; מגיל צעיר

הלה הלבנסברג [זינגר] ז"ל

לובלין 1910 - תל-אביב 2005

לאמא

כמה קשה לומר מילות פרידה אחרונות
לאישה שנתנה לך חיים ויותר לא תהיה.
כמה קשה לכמת למספר שורות
את כל אותן שנים, שעות ודקות
אשר בזכרוננו חקוקות וצורבות.

בזכרוננו תשמר עד כלות
אותה הדמות, בטרם עשה בה הזמן שמות.
אשה יפה, אשה שמחה,
אוהבת חיים ואוהבת את הבריות.
הרבה צחוק, תמיד אנשים סביב לה,
מסיבות, ריקודים, תחפושות לפורים,
ארוחות צהרים רבות משתתפים,
משפחה אחיות וילדים.

תמיד ברוחב יד ובחן
נותנת וסופגת אהבה,
מקרוב ומרחוק מידיד ומשכן,
תמיד יודעת לשאול ולהקשיב
גם אוהבת מאד להיות נאהבת.

הקדשת מעצמך לאנשים נזקקים
שבצערם ובאבלם היית להם לפה
לאם ואב ותומך –

לאלה שאנו קוראים משפחת השכול
ידעת להושיט את ידך ומכל הלב
לתת עוד קצת חיבה ותשומת לב.
הרבה אהבה חיבה וחום נתת לנכדיך,
תמיד דואגת, תמיד רוצה לדעת.

כך נרצה אותך לזכור
נערה שהגיעה ארצה עם אידיאלים וחלום,
חיית את חיך במלואם
וחיית אותם בשקיקה וענין
עד תום.

בניה: **ברעז ודני גבע**

4 ספטמבר 2005

הלה ודב הלבנסברג

ויותר לפעילויות שונות לעזרת
הזולת במסגרות שונות. בסוף
שנות השישים החלה בפעילות
ברוכה ורבת שנים בארגון
ויצ"ו. במקביל לכך, החלה
לעבוד בשנות השבעים
כמתנדבת במשרד הביטחון
וסייעה למשפחות שכולות
במשך שנים רבות. על פעילותה
זו זכתה לא פעם להוקרת
משרד הביטחון, ולתודות וחום
מצד המשפחות שסייעה להן
בכל דרך אפשרית.
הלה נפטרה ב-2 בספטמבר
2005 והיא בת 95 שנה.
הותירה אחריה שני בנים,
כלות, נכדים ונינים שיזכרו
אותה תמיד באהבה.

יהי זכרה ברוך.

הלה זינגר נולדה ב-1910
בלובלין שבפולין.
ב-1933 היא עלתה ארצה יחד
עם הכשרת 'השומר הצעיר'
והתיישבה בקיבוץ נגבה.
לאחר תקופה קצרה היא עזבה
את הקיבוץ ועברה העירה על
מנת להרוויח די כסף כדי
להעלות ארצה את הוריה, יפה
ויהודה זינגר, ואת אחותה
הצעירה ממנה טובה. ב-1934
היא נישאה לדב הלבנסברג, גם
הוא יליד לובלין.
הלה גידלה משפחה וניהלה חיי
חברה שמחים ומלאים. תמיד
נחלצה לעזרת חברים שנוקקו
לעזרה, ולא פעם הלינה בביתה
אנשים שנוקקו לקורת גג ליום-
יומיים או יותר.
עם השנים היא נרתמה יותר

אמי נולדה בזיולקבקה שליד לובלין להוריה ציפורה וחנן קונה.

עם פרוץ המלחמה נמלטה לרוסיה עם הוריה ועם שלוש אחיותיה. שם פגשה את אהרון הלברשטדט, יליד לובלין, והם נישאו.

להלן קטעים מתוך דברים שנאמרו על קברה ביום קבורתה, ה- 10.8.05:

אימא יקרה,

עומדים אנו כאן ליד קברך, כל בני המשפחה האהובים עלייך כל כך, ומנסים להיפרד...

אבא, שלא היה קצ' לדאגתו ומסירותו אלייך, ושלוש דורות הצאצאים שהעמדתם ואשר להם הקדשתם את כל חייכם ואהבתכם.

מסכת חיים רבת שנים ופעלים נחתמת עכשיו ומותירה בנו חלל גדול.

מסכת חיים אשר ראשיתה בפולין, המשכה בנדודים ברחבי אירופה בעקבות מוראות השואה, עלייה לארץ-ישראל והתיישבות בכפר בילו.

מלחמת ההישרדות בשואה הפגישה בינך אימא לבין אבא, ומאז לא ניתק הקשר ביניכם אף לא ליום אחד.

כך היה גם הקשר עם שלוש האחיות שלך ובני משפחותיהן. יחד עברתן את כל תלאות השואה, וביחד התיישבתן סמוך זו לזו בכפר בילו.

אותה אווירה משפחתית אוהבת ותומכת זרמה כמובן גם אלינו הילדים והנכדים, והביאה אותנו לפגישות סביב ארוחות משפחתיות בימי חג ושבת.

המושג "אידישע מאמע" כאילו נולד אצלנו בבית: אימא נוהגת הייתה לפטם אותנו במאכליה המשובחים, מעשה ידי מומחה, ואנו היינו מתענגים עליהם בהנאה.

עד היום - הציון הגבוה ביותר שאני יכולה לקבל מילדיי על

מרק טוב או קציצה, שלא לדבר על חמין, זה הדמיון למאכלים של סבתא.

כאחת ממייסדות כפר בילו, ידעת אימא - יחד עם אבא - גם זמנים קשים. זמנים שהיה בהם צורך להקים משק, לשלב בין טיפול במשפחה ועבודה חקלאית, ולהסתפק במועט. החיים לצדו של איש צבור - לא היו קלים עבורך. יחד עם זאת בניתם משק לתפארת, ומאתנו הילדים לא חסכתם דבר כדי שנהיה מאושרים, נקבל חינוך טוב ונצא עם מטען לדרך.

משעזבו הילדים את הבית, הקימו משפחות ופנו איש איש לדרך - מצאת לך, אימא, עיסוקים שונים שמילאו את זמנך והעניקו טעם טוב לחיך.

ההתנדבות בי.ע.ל. ב'קפלן' הביאה לך סיפוק רב.

הלימודים ב"מכללה" והבילוי בקרב בנות החוג מילאו את עולמך. היצירות שהייתה גלומה בך פרצה לה, ובאה לידי ביטוי בעבודות יצירה ובאהבה לשירה, עובדות שהפתיעו אף אותנו בכל פעם מחדש.

יש אומרים שאנו הילדים ירשנו ממך את כישורונותינו היצירתיים - מתנה שלא תסולא בפז.

בחמש השנים האחרונות הלך כוחך ועזבך, מצבך הבריאותי התדרדר ואושפזת לתקופות ממושכות בבית-חולים.

גם בימים הקשים ביותר, כשאנו מתנדנדים בין תקווה לייאוש, ניתן היה לראות את הניצוץ בעינייך כל אימת שהיה מישהו

מאיתנו נכנס לבקר. לא כל שכן כשהתאספנו כולנו ביחד, מדי שבוע, במוצאי שבת, ואנו חשנו כי הכינוס השבועי הקבוע מעניק לך עוד קצת אורך נשימה.

עד לפני זמן לא רב עדיין נהגת לשאול לשלומי של כל אחד מהנכדים והננינים, ולא שכחת אף אחד מהם.

מאז שחלית התבלבלו לנו מעט התאריכים של ימי הולדת, ימי נישואין וכו', כי לא היה מי שיזכיר לנו מתי חל כל אחד מן התאריכים הללו.

בימים האחרונים נפגמה התקשורת שלך עם הסביבה, ואת התכנסת בתוך עצמך והקרנת הרבה עצבות.

למרות כל זאת לא שמענו ממך אף מילה אחת על סבל. כאילו שמרת זאת לעצמך ולא רצית להדאיג אותנו.

אין מילים בפי לתאר את מסירותו האין-סופית ואת גדלותו הנפשית של אבא.

בעקביות ובהתמדה עמד לצדך האיש שליווה אותך 64 שנים בכל המצבים. הוא חש אותך ונשם אותך עשרים וארבע שעות ביממה.

אין פלא, אפוא, שגם כאשר נפחת את נשמתך - זכית, אימא, לעשות זאת בצורה ההולמת ביותר את מסכת היחסים שהייתה ביניכם: בביתך, במיטתך, לצדו של אבא - מיתת נשיקה. בזאת אנו מוצאים מעט נחמה.

נוחי על משכבך בשלום.

יהי זכרך ברוך, אימא.

הבת: איטה פישברג

חנה זיטומירסקי [הוכברג] ז"ל

29.8.2005 - 25.12.1915

חנה נולדה ב-1915 ברובע פראגה, פרבר של ורשה רבתי השוכן מעבר לנהר הוויסלה.

היא הייתה הבת השישית מבין שמונת בניהם ובנותיהם של יעקב הוכברג ואטקה לבית זילניץ.

אביה, איש טוב לב וטוב מזג, היה בעל חנות גדולה לתוצרת חלב. הוא פרנס את משפחתו בכבוד וברוחה.

בנעוריה הצטרפה לתנועת הנוער הציונית החלוצית 'השומר הצעיר'. לאחר תקופת הכשרה ברובנה עלתה ארצה ב-1938. משפחתה הענפה נותרה בפולין ונספתה כולה בשואה.

בקיבוץ עין-שמר הכירה חנה את יהודה זיטומירסקי, יליד העיר לובלין. מאז לא נפרדו.

יהודה וחנה עברו לגליל העליון, לקיבוץ עמיר. שם נולדו ילדיהם נטע ויעקב, שנקרא כך על-שם סבו.

אחרי כעשר שנים עזבו את קיבוץ עמיר ועברו לגור בתל-אביב. יהודה היה חשמלאי, וחנה - עקרת בית. ידידיהם הרבים אהבו לבקר בבית זיטומירסקי הנקי והמסודר למופת ולהתענג על מטעמי המטבח היהודי של חנה.

במלחמת יום הכיפורים נהרג הבן יעקב ממערב לתעלת סואץ. את כאב מותו נשאה עמה עד ליום מותה.

באוגוסט 2005 נפטרה ונקברה בחלקת ההורים השכולים שבקרית-שאול.

אהובה על כל מי שהכיר אותה. אהובה ללא גבול עלי, על בעלי ועל נכדיה.

הידיים של אמא

הידיים של אמא.

מחוספסות, סדוקות, לא מטופחות.

מדיפות ריח של שום ובצל ודגים ואקונומיקה.

ידיים של עקרת בית ששטפו את רצפות ביתה ובישלו בכל יום אוכל טרי וכיבסו וגיהצו.

הידיים של אמא שקלעו לי צמות וקשרו בהן סרטי פרפרים כשאני שותה את כוס החלב השנואה כל בוקר לפני הלימודים.

הידיים של אמא שרק נתנו ונתנו ונתנו ודבר לא ביקשו. נשיקות לידייך, אמא -

בבית החולים גיששתי אחר מקום פנוי מצינורות כדי לאחוז בידייך, אמא, להעביר אלייך את אהבתי דרך הערפל ההולך ומתעבה ומקדיר בינינו.

פיך, אמא.

פיך שופע סיפורים.

אף פעם לא הקראת לי סיפור, אבל בסיפורייך הצבעוניים בראת לי את עולם ילדותך.

סיפרת לי על סבתך אסתר-ברכה, המיילדת של העיירה סטוצ'ק שהשיאו אותה לסבא

פייבל-מוטל בגיל 12, והחתן הצעיר היה מסביר לחבריו: "הילדה ההיא בשמלה האדומה שמשחקת שם בחמש אבנים עם חברותיה - היא כלתי..." סיפרת לי על אביך יעקב, קירח מגיל צעיר, שהיה שולף מסרק מכיסו ומבקש מהנכדים שהרקיד על ברכיו: "סרקו אותי, ילדים..." סיפרת לי על אחיך הגיבור מאיר שהיה לץ מאין כמוהו, והתעקש להכין את שיעורי הבית שלו דווקא מתחת למיטה כי ככה נוח לו; אותו מאיר שאמר: "אני יכול לכוון את כל הרחוב להסתכל לאן שארצה", ונעמד באמצע הרחוב - ידיו מאחורי הגב, מתבונן בעניין רב אל המרפסת השלישית בקומה ד' ונהנה

לראות איך בתוך דקות נוצר סביבו מעגל סקרנים התוהה מה יש שם למעלה; אותו מאיר ששמע את העוזר האנאלפבית שעבד אצלם בחנות קובע פגישה עם בחורה ליד חנותם שקבוע בה שלט "מכירת ביצים ב-20 שקלים" והלך והחליף את השילוט ל"ביצים ב-15 שקלים" ונהנה מהתסבוכת שנוצרה; אותו מאיר שבזמן השואה חיפש נתיב לעלייה ארצה דרך אפגניסטן יחד עם קבוצה של חברי 'השומר הצעיר', התנדב להיות הנחשון לבדוק את נתיב הסכנות הבלתי ידוע ונעלם בגבול הרוסי - משאיר בחיים את חבריו מאחוריו...

עם אמי

פיך בבית החולים - פצוע, חסר שיניים, לשונך משופשפת, חבולה מצינור ההנשמה התקוע בגרוך - מנסה לשווא להעביר לי מסרים שאני אינני מבינה - אינני מבינה - אינני מבינה ובקושי מפענחת את המילים "תוציאי אותי מפה".

עיניך, אמא.

עיניים יפות וטובות. הסבל שידעת לא כיבה את עיניך, אמא. הסבל מלא אותך. הסבל על מותם של כל בני משפחתך בשואה, והסבל שאין כמוהו על נפילתו של בןך יעקב במלחמת יום הכיפורים. נפלאה אתה אהבתך לבןך. לא האמנתי שתוכלי לחיות אחרי מותו. אבל הכאב הנורא לא כפף את קומתך, ולא עמעם את מאור עיניך, ולא גרע מאהבתך אותנו. אמא של אהבה. אמא של אור.

בימים האחרונים, במיטה בבית החולים, גופך עקוד, טרף לחסדי האלקטרוניקה והכימיה - ומצחך גבוה חלק חכם ורם, ומתחתיו עיניך האהובות מביטות אליי מלטפות את דמעותיי היורדות על ידיך ללא מעצור...

בתך נטע זייטומירסקי-אבידר

חנה ז'יטומירסקי

סבתא, לעולם לא אשכח!

לעולם לא אשכח
איך הובלת אותי ביד לבית
הספר העממי
עד לכיסא בתוך הכיתה.

לעולם לא אשכח
איך חיבקת אותי ובכית בתום
דרשת בר המצווה שלי
אחרי האזכור של דודי יעקב ושל
סבו יעקב כמקורות השם שלי.

לעולם לא אשכח
את ארוחות השבת אצלך ואצל
סבא בתל-אביב,
את הבית הנקי והמואר, ושולחן
הסלון עמוס המאכלים
הטעימים.

לעולם לא אשכח
את ברכת ה-1
בספטמבר שלך בכל
שנה, מבית הספר
היסודי ועד לשנה
האחרונה שלי
בטכניון:

"שלא תזלזל, ושלא
תשווץ, ושלא
תחשוב שסיימת,
שתמשיך להשקיע
וללמוד קשה."

לעולם לא אשכח
את השפה האופיינית
רק לך, כי רק את
יכולת

לקבל **דולקת ריאות**
מההכלוך שהיה על
ההלפק בלובי

בקפוט-חולים ברומת-גן
ולא לעשות מזה "**היידה-גידולה**".

לעולם לא אשכח
את האושר הדומע שלך כשזכית
להעניק לי את דרגות הקצונה
בחיל האוויר,
את הכבוד שעשו לך המפקדים
הבכירים ולא הפסקת להזכיר לי
אותו.

לעולם לא אשכח
את הסיפורים שלך על בית אבא,
על החנות ברחוב סטלובה 41
בוורשה,
ועל אמא שלך שגילתה ש"מיין
חנהליה ואשן ועשי?"

לעולם לא אשכח
את החיבוק הכי חם שנתת לי
כשאידית ואני סיפרנו לך שאנחנו

מתחתנים.

ואת הנעליים החדשות שקנית
במיוחד כדי שתוכלי לרקוד
בחתונה,
הפעם היחידה שראיתי אותך
רוקדת.

לעולם לא אשכח ואני כבר
מתגעגע
לשיחות הטלפון איתך ולארוחות
הערב הפשוטות אצלך בחדר
בבית האבות,
לחביתה, לסלט, לקפה ולמראה
המחויך שלך על הכורסה בכל
פעם שנכנסתי בדלת.

ורק על דבר אחד אני כועס,
סבתא,
על שלא שמעת בקולי כשביקשתי
ממך לפני מספר חודשים
לשמור על הסבתא שלי, כדי
שתספיק לראות את הנינה
הראשונה שלה, הרקדנית.

אבל אני סולח לך, סבתא,
כי אני יודע שסוף-סוף את פוגשת
את הבן שלך שכל כך אהבת,
ושאת שוב מתאחדת עם סבא -
והפעם לחיי נצח - אחרי 60 שנה
שעברתם כאן ביחד.
ושישמור אותכם אלוהינו.

ורק דבר אחד אני מבקש, סבתא,
שתשמרי על כולנו מלמעלה.

לעולם לא אשכח אותך, סבתא,
ואת באמת מאוד מאוד תחסרי
לי.

אני אוהב אותך.

הנכד **יעקב אבידר**

נרידה הוכבוים [שמוקניש] זיל

2005-1910

אמא יקרה,

שנים רבות ליווית אותי בחיים בטוב וברע. היית משענתי בימים אפורים ושמחת אתי בימים בהירים.

אישה צעירה עם תינוקת בת שנתיים יוצאת לדרך שאינה יודעת לאן היא תוביל. את אומץ לבך לעומת האופטימיות של אחייתיך מי יבין, אך כך הצלת את חייך וחיי.

נדדת ברגל עם עגלתי ועם שמיכת פוך בתוכה ממקום למקום, ולפעמים נסעת באיזו עגלה עם סוס. בהמשך הדרך פגשת את אבא ואת אחייך שברחו מבית הסוהר הפולני. השלג העמוק והקור המקפיא לא מנעו ממך לחפור ולחפש קצת תפוחי אדמה קפואים על מנת

להביא אוכל למשפחתך.

בהמשך הדרך נולדו עוד שנים מילדייך. וכך, עם שלושת ילדייך ובלי יכולת לכלכל אותם, נאבקת כמו לביאה למענם.

בתום המלחמה והעלייה לארץ באו שנים קשות של בניית חיים חדשים, חוסר עבודה והתבססות כלכלית. עבדת בכל עבודה, קלה וקשה, על מנת להעמיד את משפחתך על רגליה ולחיות לבטח במדינתנו.

כשסוף-סוף הגעת אל המנוחה והנחלה, הגורל לא הרפה ממך. אסון כבד נפל עלינו עם נפילתו של יהודה ז"ל, דבר שלא הרפה ממך במשך שנים רבות. העצב והיגון של שניכם, אמא ואבא, כלא אתכם בתוך עצמכם.

אבא לא התאושש מזה, ושנים ספורות אחרי נפילתו של יהודה ז"ל לקה בלבו ונדם.

עם התרחבות המשפחה ראית נחת מבנותייך, נכדייך ונינייך שהלכו וגדלו לנגד עינייך.

אך פעם נוספת הכה הגורל את המשפחה במותם של שני נכדייך, שי ושחר זכרם לברכה.

השנים האחרונות בחייך עברו עלייך בנחת ובשלווה. נהנית מקריאת הספרים שכה אהבת ומביקורינו. חבל שבשנת חייך האחרונה סבלת מאיבוד צלם אנוש ונזקקת לעזרת הזולת בפעולות הפשוטות ביותר.

לאחר סבל רב נגאלת מייסוריך. כעת את נחה לך בשלום על משכבך, ונשמתך נמצאת בגן העדן שהנך זכאית להיות בו. אנו בני משפחתך נזכרך לעד.

לאבא:

סוף כל סוף, לאחר שנים רבות, קיבלת את אמא לצדך. חבל שלא זכית לראות את הנכדים והנינים שצמחו וגדלו והם גאוה לנו, בייחוד את אורן החייל שהיית גאה בו כמו שהתגאית בנכדיך. אתה חסר לי מאוד. חסרות לי שיחותינו המעמיקות והוויכוחים הרבים שהיו לנו. נוח בשלום על משכבך.

מבתך, **דבורה**

שרה שבים זיל

2005-1920

לפני שבעים שנה, ב-1935, הגעתי ארצה מלובלין שבפולין. הייתי אז בן 17. ביום שהגעתי לארץ הכרתי את אשתי שרה, הלוא היא בת-דודתי.

ב-1920 הקים אבא שלה (דודי) בלובלין את בית הספר 'תחכמוני' ברחוב ריבנה 1. היה זה בית הספר העברי הראשון בעיר לובלין בפרט, ובכל פולין בכלל.

שמו של אביה היה שמואל רוטשטיין, ולאחר מכן הוא שינה את שמו לשמואל אדמון. ב-1924 הגיע לבדו ארצה. משרה בתור מורה לא הייתה לו, והוא נאלץ לעבוד כמה חודשים בסלילת הכביש שברחוב אלנבי בתל-אביב.

Russia.

When the war ended, Anna, who by then had been highly decorated, was released from the Russian army. She returned to her birth city Lublin, to look for her family members. Unfortunately, no one except for her younger sister had survived.

Two years after the war ended, Anna married another Holocaust survivor from Lvov, Selig Hochberg.

Their son was born in 1949. Anna and Selig built their life around their new born son in Lublin. In 1962 Anna and her son moved to Israel where Anna again became a nurse in the Beth Rivka Hospital in Petach Tikvah. While still in Poland, Anna separated from her husband.

Anna's new life in Israel was full of happiness and pride. Her feelings for Israel as a Jewish homeland and the freedom she felt as an Israeli citizen uplifted her. She built an independent life that was full of joy around her friends and her son.

Shortly before her death she reestablished contact with her younger sister and her daughter, who still live in Poland. They had not been in contact with one another since Anna's departure to Israel in 1962. This rekindled connection with her lost family is now cherished by her son.

Arie Hochberg

לבנותינו נולדו שישה ילדים ולנו עשרה נינים, כן ירבו. לדאבוני הגדול שרה לא זכתה להכיר אף לא נין אחד.

מיום פטירתה אני סובל מאוד ולא יכול לשכוח לרגע את אשתי שרה-ליה. אני מאוד מתגעגע לאשתי, על אף שהיא לא הייתה בבית שלנו במשך יותר מעשר שנים.

בזמן מחלתה עשיתי הכול כדי למצוא לה תרופה. ביקרנו הרבה רופאים, בארץ ובחור"ל, אבל לדאבוני הגדול עדיין לא מצאו תרופה למחלה האיומה הזאת. למען יתר חולי האלצהיימר אני מקווה שבמהרה תימצא תרופה למחלה. אמן.

ולכולכם - לקראת השנה החדשה הבאה עלינו לטובה אני מאחל רוב אושר, שמחות והרבה בריאות.

בעלה **חיים שביט**
ערה"ש תשס"ו

שנה לאחר מכן עלו ארצה אשתו ושני ילדיה. לאחר מכן עבד בחצי משרה כמורה ב'אליאנס' עד צאתו לגמלאות.

שרה הייתה בת 15 כשהכרתי אותה ולמדה עדיין בתיכון. שבע שנים נפגשנו כחברים וב-1942 התחתנו. נולדו לנו שתי בנות נהדרות, חנה ויהודית. שנות נישואינו חלפו בהרמוניה ובאהבה גדולה. שרה הייתה אישה נהדרת ואם למופת, וחיינו חלפו ברוב נחת ונעימים. כשבעים שנה היינו יחדיו בירח דבש.

כמעט שבעה חודשים חלפו מאז שנפרדנו ממנה. שרה סבלה קשות ממחלת האלצהיימר והייתה מאושפזת כ-12 שנים במוסד "גיל עד" שבבית החולים 'תל השומר'. במשך השנים ביקרתי אותה מדי יום, למרות שלאחרונה לא זיהתה אותי.

שרה שביט

Anna Hochberg

1918 - 2004

Anna after arriving to Israel
(around 1965)

Anna Hochberg was born before her time. She believed

in liberal and social causes before they became important to society. She lived her life struggling for her own survival and for justice for others.

Anna was born in Lublin, Poland in 1918 as Anna Yuchtman into a family of store owners. She learned early in life from her mother to honor people who work hard and to provide Tzdaka to the less fortunate in life.

Unfortunately, her father passed away when she was only 8 years old. A few years later her mother was forced to sell the store and the family moved to a smaller apartment on Wjeniawska Street.

Anna's mother was a very wise woman. When the German army invaded Poland

and the situation began to deteriorate for Jews she had the foresight to send her two remaining daughters from Lublin to Luck, where her oldest daughter had lived. Luck was safer from Lublin because it was occupied by the Russian army.

Anna and her younger sister had a strong desire to live in spite of the German invasion into Russia in 1941. Although, they were separated, they both survived the war. Anna escaped from the advancing German army into Russia. Her earlier training in nursing became the key to her survival. She joined the Russian army and became a nurse on the trains that evacuated the injured soldiers from the front lines deep into

Anna with her mother when Anna was 17 years old (around 1935)

אונדזער רייזע קיין לובלין און בעלזשעץ אין מאָרץ 2005

אין יוני 2004 איז אין פוילן פֿאַרגעקומען די דערפֿענונג פֿונעם בעלזשעץ מוזיי אין אָנדענק פֿון די העכער פֿון 500.000 מענטשן וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן פֿון די נאַציס אין דעם דאָזיקן טויט־לאַגער . צווישן זיי, מער ווי 30.000 יידן, איינוווינערס פֿון אונדזער שטאָט לובלין. זיי זיינען פֿון 17טן מאָרץ 1942 אָן, אין משך פֿון עטלעכע חדשים, ארויסגעטריבן געוואָרן אין טראַנספֿארטן קיין בעלזשעץ און דאָרט דערמאָרדעט געוואָרן אויף א שוידערלעכן און אוממענטשלעכן אויפֿן אין די קרעמאַטאָריע אויוונס פֿונעם פֿאַרינטונגס־לאַגער.

דער פראיעקט צו שאַפֿן דעם מוזעיי האָט געדאָיערט אַ קנאַפֿע 7 יאָר צייט. די דריי גרינדער־אַרגאַניזאַציעס פֿונעם מוזיי - דער אַמעריקאַנער חורבן־מוזיי אין וואַשינגטאָן (יאַצעק נאָוואַקאָווסקי, בראַש אַלס פראיעקט אָנפֿירער), די פוילישע רעגירונג/דער מלוכה־מוזיי אין מיידאַנעק (ראַבערט קוואַלעק, אַלס פראיעקט אָנפֿירער), און דער אַמעריקאַנער ייִדישער קאָמיטעט, האָבן קאָאָפּערירט אין דער פלאַנירונג פֿון דער אויסשטעלונג אינעם מוזיי בנין גופא און אין דער אַרכיטעקטורעלער פֿאַרקלער פֿון די דענקמעלער אויפֿן שטח פֿון לאַגער.

הײַנאָר, דעם 17טן מאָרץ 2005, אין דעם בײַזײַן פֿון יידן, פּאָליאַקאָן און אַויסלענדער, איז פֿאַרגעקומען אַ טרויער־אַקאַדעמיע צו באַמערקן די דאָטע און דערמאָנען די וועלט אַז דעם 17טן מאָרץ 1942 זיינען די ערשטע טראַנספֿארטן פֿון לובלינער יידן אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין בעלזשעץ. די דאָטע איז אַ טרויער־טאָג אין דער געשיכטע פֿון אונדזער לובלינער ייִדנטום און זי מוז פֿאַראַייביקט ווערן און פֿאַרגעדענקט ווערן פֿון די קומענדיקע דורות.

אונדזער גרופּע, איך, אַ געבוירענער אין לובלין, און די אַנדערע, קינדער פֿון לעבן־געבליבענע לובלינער, איז פֿאַרבעטן געוואָרן אַנטייל צו נעמען אין דער צערעמאָניע דעם טאָג אין בעלזשעץ. יאָסי דאַקאַר, דער פֿאַרייצער פֿונעם המשך דור לובלינער אין ישראל, האָט אַרגאַניזירט און אָנגעפֿירט מיט אונדזער דעלעגאַציע. מיר, הייסט עס, יאָסי דאַקאַר און יעקבֿ גראַסמאַן פֿון ישראל, אסתר מאַנדעליי, מאָטל ראָזענבוש און באָני קריימער־ראָזענבוש פֿון די פֿאַראַייניקטע שטאַטן, האָבן באַשלאָסן צו פֿאָרן קיין לובלין אויף אַ 5 טעג און זיך באַטייליקן אין די רירעוודיקע געשעענישן וואָס וועלן דערמאָנען די וועלט וועגן דעם אומקום פֿון אונדזערע לובלינער.

מיר זיינען אָנגעקומען אין פוילן מיט אַ פֿאַר טעג פֿריער נאָך דעם ווי מיר האָבן געהאַט באַשלאָסן זיך צו טרעפֿן אין וואַרשע און פֿאָרן קיין לובלין צוזאַמען. דער בירגערמייסטער פֿון לובלין האָט געשיקט אַן אויטאָ קיין וואַרשע וואָס האָט אונדז אַלעמען אָפּגעפֿירט קיין לובלין אין אונדזערע האָטעלן אויף קראַקאָווסקיע פּזשעדמיעשטשיע, אַ גאַס וואָס איז נאָך הײַנט צו טאָג די הויפט גאַס פֿון די גרעסטע געשעפֿטן און רעסטאָראַנען פֿון שטאָט.

איר קענט זיך פֿאַרשטעלן אונדזערע געפֿילן און געדאַנקען וויסנדיק אַז מיר געפֿינען זיך אין לובלין - די היימשטאָט פֿון אונדזערע אומגעקומענע משפּחות און אבות. אַזוי ווי כמעט אַלע מיטגלידער אין אונדזער גרופּע זיינען געווען באַקאַנט איינער מיטן אַנדערן האָבן מיר באַלד אָנגעהויבן צו רעדן און דערוויסן זיך וועגן אונדזערע עלטערן און משפּחות און איבערצוגעבן איינער דעם אַנדערן וואָסערע אינפֿאַרמאַציעס מיר זוכן און וואָס מיר וועגן וואָס וואָלטן מיר געוואָלט זיך דערוויסן עפעס נײַעס וואָס האָט צו טוען מיט אונדזערע לובלינער וואָרצלען אין די קומענדיקע טעג, מיט וועמען זיך צו טרעפֿן און וועמען צו שטעלן פֿראַגעס. די פוילישע שטאָט־אַרגאַניזאַציעס אין לובלין, די היסטאָרישע פֿאַרשערס, די אָנפֿירערס פֿון די מוזייען געשאַפֿן צו פֿאַראַייביקן די געשיכטע פֿון לובלינער ייִדנטום זיינען גרייט געווען אונדז אַנטקעגנקומען און אַרויסהעלפֿן מיט מאַטעריאַלן און אינפֿאַרמאַציעס.

דעם ערשטן טאג, א 7 אַזיגער אין אַוונט, זײַנען מיר צוגעגאַנגען צו דער גראַדזקע בראַמע. דער Brama Grodzka-Teatr NN, אַ מוזײַ געגרינדעט צו פֿאַרשטעלן דאָס פֿאַרמלחמעדיקע ייִדיש לעבן אין לובלין - די גאַסן, די הײַזער, די געשעפֿטן - האָט אַרגאַניזירט אַן אַוונט וווּ יונגע פּאָליאַקן, האַלטנדיק אין זײַערע הענט אַנגעצונדענע ליכטעלעך, זאָלן קענען איבערליינענען פֿאַמיליע נעמען פֿון לובלינער ייִדן וואָס זײַנען אומגעקומען אין געטאָ און אין בעלזשעץ. אַ רירעוודיקער מאַמענט פֿאַר אונדז איז געווען ווען מיר האָבן געהערט, צווישן הונדערטער אַנדערע, די נעמען פֿון נאָענטע, פֿון משפּחות, און מיר האָבן דערפֿילט אַז אין אונדזער אינערלעכן לעבן פֿעלט עפעס. ס'האָט זיך אַנטוויקלט אַ געפֿיל פֿון אומעט און פּוסטקײַט, ווי מיר האָבן עס זיך פֿאַרגעשטעלט דעם געפֿיל פֿון אונדזערע עלטערן ווען זיי האָבן זיך דערוויסט נאָך דער קריג אַז זײַערע טאַטע-מאַמעס, שוועסטער-ברידער זײַנען אומגעקומען. מיר האָבן דערפֿילט נאָך טיפֿער די נויט אַז מיר מוזן אַלע ווײַטער אָנגיין און דערמאָנען דער וועלט וועגן די געשעענישן וואָס זײַנען פֿאַרגעקומען אין לובלין אין 1942 און אַז מיר דאַרפֿן פֿאַראייביקן און פֿאַרזיכערן דעם קאָנטינױטעט פֿון אונדזערע אַבֿות און פֿון די לעבן-געבליבענע לובלינער.

דעם 17טן מאָרץ זײַנען מיר אַלע אָפּגעפֿאַרן קיין בעלזשעץ זיך באַטייליקן אין דער טרויער צערעמאָניע. אַנקומענדיק אין בעלזשעץ האָט זיך געפֿנט פֿאַר אונדזערע אויגן די פּאַנאָראַמע פֿונעם נײַעם מוזײַ - די אַרכיטעקטור פֿונעם הויפּט-בנין און דער דענקמאַל אויפֿן סאַמען אָרט פֿונעם פֿאַרניכטונגס-לאַגער. דאָס פֿעלד איז באַשיט מיט טויזנטער שטיינער און שטיינדעלעך וואָס רעפּרעזענטירן די פֿאַרניכטעטע קרבנות. אַ מאַגיסטראַלער פּעזיזאָש וואָס ציט צו זיך און פֿאָדערט אַדורכצוואַנדערן, זיך אָפּצושטעלן פֿון צײַט צו צײַט, און נאָך אַ פֿאַר מינוט פֿון אַרײַנטראַכטן זיך, קומען צו זיך און אָפּשאַצן דעם באַנעם פֿונעם פֿאַרניכטונגס-טאַט פֿון די נאַציס. די צערעמאָניע איז פֿאַרגעקומען אין מוזײַ גופּא, אין דעם אויסשטעלונג-זאַל פֿון הונדערטער פֿאַטאָס וואָס דערמאָנען און מאַכן רעאַל דאָס ייִדישע לעבן אין פֿאַרמלחמהדיקן לובלין און אין די אַרומיקע שטעט.

די אַרײַנפֿיררעדע האָט געהאַלטן ראָבערט קוואַלעק, דער דירעקטאָר פֿון נײַעם מוזײַ און איינער פֿון די אַרגאַניזיר-כולות פֿון פּראָיעקט, און עס האָבן געהאַלטן רעדעס יאַצעק נאָוואַקאווסקי אַלס פֿאַרשטייער פֿון חורבן-מוזײַ אין וואַשינגטאָן, פֿאַרשטעיער פֿון די אַמעריקאַנער און די עסטרייכישע אַמבאַסאַדעס, אַרטיקע וואַיעוודסטווע און שטאַטישע פּערסאָנאַזשן. "אַסי דאַקאַר, אַין נאָמען פֿון אונדזער לובלינער אַרגאַניזאַציע, האָט געלייענט אויף פּויליש דאָס העברעיש ליד "יעדער מענטש האָט אַ נאָמען" געשריבן פֿון דער ישראָל פּאָעטעסע זעלדאַ. דער שרײַבער פֿון די שורעס, מאַטל ראָזענבוש, האָט געלייענט אויף ייִדיש רייזל זשיכלנסקיס רירעוודיק ליד "לידער פֿון מײַן הײַם" און זײַן פֿרוי באַני האָט דאָן געלייענט אַן איבערזעצונג אויף ענגליש.

צוריק אין לובלין, האָט אונדז אויפֿגענומען דער בירגערמייסטער און דער וויצע-בירגערמייסטער פֿון לובלין. מיר האָבן אַדורגעשמועסט מיט זיי ווי אַזוי מע וואָט געקאָנט אָנהאַלטן ווײַטערדיקע קאָנטאַקטן און באַציאָנען צווישן דעם צווייטן דור לובלינער און דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער שטאָט. זיי האָבן באַוויזן אַ וואַרעמע פֿרײַנדשאַפֿט און אונדז געבעטן צוריקצוקומען נאָך הײַזאַר פֿדי אויסצואַרבעטן אַ פּראָגראַם בשותפֿות וואָס וואָלט געקאָנט זײַן אַ פֿאַרבינדונגס-קײַט צווישן די געשיכטע פֿון ייִדישן לובלין און די קומענדיקע דורות.

דער אַרכעפּיסקאָפּ פֿון לובלין האָט אונדז פֿאַרבעטן אין זײַן רעזידענץ וווּ מע האָט סערווירט אַ געשמאַק מיטאָג פֿון ייִדישע מאַכלים. דער אַרכעפּיסקאָפּ, אַ הויך-געבילדעטער אַקאַדעמיק און אַ תלמיד פֿון דעם נאָר וואָס פֿאַרשטאַרבֿענעם פּוילישן פּויפּסט, האָט איבערגעגעבן ווי אַזוי ער באַקעמפֿט די אַנטיסעמיטישע שטימונגען פֿון געוויסע פּוילישע קריסטן אין זײַנע אַקטיווע רעדעס און קעגנשטעלונגען אויף ראַדיאָ און טעלעוויזיע. איין מאָל אַ יאָר באַזוכט ער צוזאַמען מיט זײַנע תלמידים דעם ייִדישן בית-עלום און דאָרט זאָגט ער קדיש אויף עברית.

דעם לעצטן טאג פֿון אונדזער רײזע האָבן מיר אַרומשפּאַצירט, באַזוכט אַלטע ייִדישע גאַסן וווּ יעדער איינער פֿון אונדז האָט געקוקט, געזוכט, געטאַפּט מויערן פֿון די הייזער וווּ ס׳האָבן געווינט, געאַרבעט, געלערנט זיידע־באַבעס, עלטערן, קינדער, באַקאַנטע וועגן וועמען מע האָט געהאַט געהערט ריידן. יעדער איינער האָט געהאַט עפעס צו דערמאָנען וועגן דאָס וואָס די לעבן־געבליבענע עלטערן האָבן זיי געהאַט דערציילט וועגן זייער לעבן אין דער „היים“ מיט פֿריינד און אין די אַרגאַניזאַציעס. מיר האָבן פֿאַטאַגראַפֿירט הייזער, פֿאַרשריבן איבערלעבונגען, פֿאַרציכנט וויכטיקע דאַטעס און פֿלעצער וווּ געוויסע געשעענישן האָבן פֿאַסירט.

מיר האָבן געהאַט אַ צאָל טרעפֿונגען מיט פּוילישע אַקאַדעמיקער, פֿאַרשערס, פֿאַראַנטוואָרטלעכע וואָס אינטערעסירן זיך אין ייִדישע ענינים און וואָס ווילן אַז דער אָנדענק פֿון געוועזענעם ייִדיש לעבן אין לובלין זאָל איינגעקריצט ווערן אין די ראַמען פֿון דער פּוילישער געשיכטע.

פֿראַנץ. מאַנאַקאַ אַדאַמטשיק־גאַרבאַווסקאַ פֿירט אָן מיט דער קאַטעדראַ פֿון ייִדישע לימודים אין דעם לובלין אַוניווערסיטעט (Marie Curie-Sklodowska). זי האָט זיך אויסגעלערנט רעדן ייִדיש אין אַקספֿאָרד און אין ניו־יאָרק און האָט געוואָלט רעדן נאָך ייִדיש.

אין אַ קאַווע־הויז וואָס הייסט „Szeroka 28“ און געפֿינט זיך אויף דער גראָדזקע גאַס לעבן דעם טויער האָבן מיר זיך באַקענט מיט יונגע פּאָליאַקן־מיטאַרבּעטערס אינעם Brama Grodzka Teater NN. זיי פֿאַרנעמען זיך מיטן פֿאַראייביקן דעם אָנדענק פֿון אַן אומגעוויינטלעך ייִדיש לעבן און קולטור וואָס האָבן הונדערטער יאָרן לאַנג עגזיסטירט אין לובלין און באַרייכערט די געשיכטע פֿון דער שטאָט. מיט די יונגעלייט האָבן מיר געזונגען ייִדישע לידער וואָס זיי האָבן שוין געקענט פֿון פֿריער און מיר האָבן געשמעסט וועגן אַמאָליקן לובלין. צופֿעליק איז צו אונדזער טיש צוגעקומען אַ דייטשער טעלעוויזיע דאַקומענטאַריסט. מיר האָבן אוינגעהויבן צו רעדן און אַזוי ווי ער האָט זיך דערוואַסט אַז איך בין אַ געבוירענער אין לובלין, און דערצו נאָך אויף רינעק נומער 7, האָט ער געבעטן מיך אינטערוויוירן און פֿילמירן ביי דעם הויז וווּ איך האָב געלעבט מיט מיינע עלטערן פֿאַר דער מלחמה. צומאָרגנס האָבן מיר פֿילמירט אויף רינעק 7. דאָס האָט מיר געגעבן אַ געלעגנהייט צו דערציילן וועגן לובליער ייִדנטום און דאָס איינגעוואַרצלעטע שטייגער פֿון לעבן וואָס האָט עגזיסטירט און איז שוין מער נישטאָ.

מיר האָבן פֿאַרענדיקט אונדזער באַזוך מיט אַ געפֿיל אַז די קייט פֿון לובלינער דורות וועט ווייטער אָנגיין. פֿאַרן אוועקפֿאַרן פֿון לובלין האָבן מיר זיך אַדורכגערעדט און באַשלאָסן אַז מיר וועלן ווייטער טאָן וואָס מע דאַרף צו זיין אין קאַנטאַקט מיט די היגע יחידים כדי צו העלפֿן פֿאַראייביקן די געשיכטע פֿון לובלינער ייִדנטום.

מאָטל ראָזענבוש

Motl Rosenbush lights a candle in Belzec

מאָטל ראָזענבוש צינדט אַן אַ ליכטל אין בעלזשעץ

The way from Lublin to Belzec

Belzec. Stones cover the mass graves

בעלזשעץ. שטיינער אויף די מאסן-קברים

"Why did you hide if you have an Ausweis?" demanded Worthof. "I was very tired and wanted to rest a bit" I lied. "Stand aside!" he shouted.

The writing became almost illegible.

We all stood facing the attic wall. Worthof gave the order to fire. Yula was shot first. I saw the bullet come out of her mouth but she did not die. One by one thirteen of my dear ones were shot in the back of their head. I saw them falling. Before my turn came I jumped from the second floor stairwell and landed without even a scratch.

This page was written two days later in the middle of night.

Yula recovered but she was later sent to her death. Work no longer was a synonym for life. The Germans began exterminating the youngsters and the fit ones. They also took away my certificate. I knew only one thing: I would not wait for my turn to come. I was working in a rag factory. One day, crawled into a big container of rags and hid there during the night. In the morning, the containers were loaded on a lorry and delivered outside the camp. I waited long after nightfall. When the church clock chimed twelve times, I crept out, put heavy socks over my shoes to deafen any noise and headed to the direction of my childhood neighbourhood. I did not have even one zloty.

I knocked at Tadek's door. He was my brother Berele's friend. Before the war they worked at the same bakery. Tadek had many Jewish friends and spoke fluent Yiddish. Berele always said that he was a good human being, a "mentsh".

He let me in immediately and told me to hide in his cupboard. In the morning he started to build a hiding place under the slope of the roof.

For twenty months I sat in this cramped refuge, without a blanket or a warm coat, without clothing or a change of underwear. The food was meager. I was cold. Even my periods stopped, as if I ceased being a woman.

Passover arrived again, the last before freedom.

The Germans passed from house to house searching for Jews. I heard screaming, orders, dogs barking. Through the small hole I had punched in one of the roof tiles, I saw a young woman being dragged away. I recognized her. She was a beautiful girl from my neighborhood, but now she was shriveled, almost transparent from hunger. I saw them shoot her. Then they shot the Polish family who had hidden her, children, parents and grandparents.

Since that day, my days and nights have turned into a nightmare. My courage has abandoned me.

I dried my tears and felt that I had to stop for a while. I opened one of the pages that was folded and attached to the copybook with a clip. It was dated 1977.

It is almost a year since my husband died. I loved him differently from the way I loved Hilik. He suffered worse atrocities than I did during the Holocaust which also destroyed his health. Like me, he lost his whole family. I took care of him. He gave me back my life, my only daughter. Our existence only regained meaning and hope when she was born.

I taught my daughter that although people do awful things one to another, there are also good human beings in the world - without them, folk like Tadek, I would not have survived.

Did I succeed in teaching her to be caring and not to hate? Will she look at the full half of the glass and look for the good and beautiful? Will she not compromise for the mediocre? I sometimes tell her, "If you have to fall, better fall from the best horse," and she smiles.

I pamper my daughter as much as I can. I forbid her to do any house work. "You will have enough years to work in your own house", I tell her. In spite of her protests, I clean her room, freshen her linen and change her pillow cover every day. I gather rain water and wash her hair.

Passover is coming again. My head aches.

Spring 2001

bridge my father pushed us to the sandbank. "My daughter" he said, "take your husband and hide under the bridge, otherwise he will be killed. Quickly. quickly..." I tried to say something but he gestured us to go away.

And I, a most obedient child, did as he said. I quickly pushed my husband under the bridge.

"Malkele' mein kind', my child, where are you going? Don't leave!" I heard my mother weeping bitterly. I still can hear her.

We hid among the river plants. We did not have a place to escape to and I decided to return to Majdan-Tatarski . I knew that my decision was not a good one, but did I have a better choice? I wanted to rescue Hilik, I loved him and wanted us both to live.

Early next morning before dawn, evading the dogs and guards we crawled through the double barbed wire fence back into the known hell.

In my mother's handwriting, her excitement was obvious.

The Germans began to thin out the camp, then they sent the young men to a near by camp, Plage-Laskiewicz camp, where Jewish clothing, furs, art, silver and gold was sorted out, packed, loaded to wagons and sent to Germany. Before he left, Hilik managed to build a hiding place in the barracks, a double wall, for me. We were barely able to separate. Hilik was taken away, although we had promised each other never to part.

The next day when the Germans searched, I hid. I stood squashed between two wooden walls for three days, unable to move or sit. I went out my dungeon only at night.

I remained completely alone. All my dear ones were taken away from me. Awful rumors about mass murder were circulating, no one got any sign of life from those who were taken away. I did not know whether I was right to obey my father. Doubts and regrets are eating my heart out until today.

In this paragraph the handwriting is round and neat.

We first met on the ice rink on an enchanting winter evening. Emil Waldteufel's waltz "The Ice Skaters" was playing and Hilik, gliding in my direction, handed me an imaginary bouquet. His movements were light and regal. We danced together as if we had many times before. On our second date we promised each other never to part, on the third we spoke about marriage. We married a year later on the last day of 1937. The town was covered with a white layer of snow, as white as my wedding dress, our dreams were rosy.

Five years later on Passover 1942 they were destroyed.

Thirstily I drank in the familiar handwriting.

The Germans degregated and dehumanized us. We became slaves, hungry and dirty, beaten and shot out of hand. We could not celebrate even a symbolic "seder". On the second day of Passover the Gremans ordered us to gather in the main city square. Only Jews with work certificats "Yot Ausweis" (J. -Jew - cetificate) could continue to work, all the others were sent away. Although I had a work certificate I joined my two uncles Leon and Matis and their families in a hiding place. We sat there fourteen men, women and children squeezed into a small attic camouflaged with a brick wall the whole day. The children were restless and thirsty and Uncle Leon decided to go out and bring some water. As he peeped through the gate the jeep of Lublin district commander Worthof passed. The soldiers spotted his dark head, stopped the jeep and swarmed into the house shouting "Juden raus!" Jews out! When we didn't show ourselves they began shooting. Their bullets penetrated the attic wall and whistled around our heads. Mothers protected their children with their bodies. "We have to go out" said Matis, "death will reach us anyway".

I went out first clutching my certificate. "I have a Yot Ausweis!" I shouted.

Then out crawled my cousin Yula, who was my age, 25, then my uncles and aunts and finally the children.

by this seasonal melancholy, as well as my headaches from my mother.

I take another step towards the house. Under the balcony there is a miniature garden, a magic carpet that changed colors according to the seasons and from the care of my mother's loving hands. The house was always full of flowers arranged in large and small vases, even on the kitchen table. The garden is now in full bloom; orange nasturtiums, violet irises, white carnations and yellow marigolds. Colorful sweet peas, spreading their intoxicating scent, climb on the walls. My mother's neighbors continue to water the flowers after her death.

The door opens easily. I flick the switch on and light floods the room. A vase full of dead colorless flowers still stands on the living room table. Everything remained as it was on the day we took her in an ambulance to my home.

I enter her room. The bedroom is clean and neat as if she would come back at any moment. Everything is in its place, only a layer of dust rests on the little chest. I sniff for the familiar smells. Those from the kitchen had already faded away, but in this room the familiar smell remain; a delicate soap odor that wafts from the open wardrobe. A piece of cloth for a dress mama wanted to sew for my daughter Maya still lies on the sewing machine. She will never again wear a dress sewn by her grandmother. When I was Maya's age I was proud of the beautiful dresses my mother made me. My friends all envied me. When there was no money for new cloth my mother unpicked one of her dresses and sewed a garment for me.

I sit down on her bed. Beside the lamp on the chest are photographs; mine and Eli's on our wedding, pictures of Maya and my son Gil, and one of my father on a wheelchair. Not even one of her. "Mama," I want to say, "what did you have in your life except us? Why didn't you do something for your own pleasure?"

One by one I open the drawers. With shaky

hands I leaf through pages of photo albums; envelopes full of letters pass through my inquisitive fingers. I feel like someone invading into forbidden territory. Something urges me on.

The copybook - my old English copybook with a hard brown binding. Some of the pages with my handwriting are pinned together. Inside, some old torn pages are attached with a paper clip. On the old pages my mother wrote remarks, sentences to remember, parts of poems or songs. Old dates on old pages, the most recent written near her premature death.

The handwriting - first small, round and feminine, slightly resembling mine, continuing with flat letters, and towards the end, quick ones - nervous, shouting writing, I call it.

The writing materials - pens, pencils, colored pencils.

The language - Polish.

It was a beautiful morning. Usually it is cold in April, but that day, one week before Passover 1942, was a spring day with a warming sun and trees suddenly covered with buds. We were all together; grandparents, uncles and aunts, children and, of course, my parents, my younger brothers and sisters and Hilik my husband. Instead of rejoicing and preparing for the holiday we were being marched towards the train-station. We did not yet know about the existence of extermination camps.

We marched on a well worn path. On our right raged the recently thawed Bistchitza (Bystrzyca). To us the children the familiar river was a world of tangles of plants and birds singing, whispers of rabbits and jumping fish, row boats and bathing. But who looked at the river that day? In front of us and alongside marched Ukrainian guards with rifles and terrifying dogs. Farmers driving their carriages with vegetables to the market whipped their horses and cursed, workers passing us on their way to work hardly glanced at us. I marched between my father and my husband. My handsome husband had become a wreck. Weak and pale from a recent bout of typhoid. I supported him. As we approached the

Judith Maier

THE COPYBOOK

My mother died last winter. Now it's spring and I still don't have the courage to enter the house. I stand on the threshold surveying the sand and dust piled on the balcony; the dry leaves and feathers in the corners, numb until a stray cat, which slept folded on the old armchair jumps with fright. "A sign of life" I grin and look again at some dry yellowed peppers on the pantry window, where my mother used to keep jars of cucumbers, cabbage or tomatoes which she pickled. A braid of garlic and a net with dry onions are still hanging on the window.

My head is spinning, ahead of me there is another hurdle to overcome: Passover is coming soon. I count the days with a sour heart. The first Passover without her.

Every year before Passover my mother collapsed. A fortnight before the holiday she could not carry on. She was sick; once it was a cold, another time a flu, or heavy headaches. She lay in the bedroom, pale, her limbs paralyzed from weakness. Beside the bed on the little chest covered with a crocheted doily, a glass of tea stood cooling and Polish newspapers, untouched from the previous week. Something, I knew, was hidden from me by daddy and the doctor whispering in the kitchen.

At school the children sang songs about the coming holiday, but I could not be happy. My mother was in bed, staring at the ceiling.

Once I asked her: "Mummy, what's happening to you?" She struggled to sit up, face pale and eyes full of tears. Her crying frightened me. "Mummy don't cry, you will tell me another time!" I begged her.

My mother was a champion survivor. She never complained when she felt sick or when something bothered her - maybe the reason she was so thin. That, her devotion and her silence

were facts with which I grew up. I never asked her what drove her to work so hard all her life, especially during the years of my father's illness, and after his death. She was always working, cooking, baking, cleaning and sewing. The smell of the house was the sweet scent of the cakes and jams she prepared, the appetizing aroma of dishes like 'tshulent' and 'kugles' she made for Shabbat. Even after I married and left home I liked to come, sniff and open the covers of the pots: "Mummy, what are you cooking today?"

I still am not able to enter her apartment. "What smell does the house have now?" I wonder.

"Is anything left of the past?" I am afraid of the smell of nothing, the smell of desolation and emptiness. I imagine seeing my mother's neat tiny figure walking about the rooms, her gray hair stilled in waves and curls, as if she had just came from a hairdresser, her lips sealed in a straight line as if retaining the last note of a song. In my childhood in Poland she would sing to me. I remember her deep alto voice when we sang duets. She had a song for everything; lullabies, songs about toys, flowers and animals, happy songs and sad ones. After we arrived to Israel I asked her once, "Mummy, why don't you sing anymore?" and she answered: "My child, you are my song. All the songs of the past have lost their taste."

Standing near the abandoned balcony, I nervously trample the dry leaves. I now understand my recent depression.

It will soon be Passover. I too become gloomy at this season and do my best not to spoil the holiday for the family. The Passover Seder during my childhood was not a happy event. It was like a cloud hovering over my little family. It was an event that had to be endured. I came

street: "Perhaps you know about a family of a mother, two children and a guy named Motek?" I've looked down and saw an armed Polish officer, standing and speaking Yiddish. I've cried: "Henia'le, isn't it Chaim-Isaac?!" "Yes, it's Chaim!" We were hugging and kissing. There was no limit to our joy.

It turned out that after leaving us he did joined a unit of partizans, distinguished himself at the battles and won an excellence medal.

In his youth he was a communist, and at the people's Polish army (in the communist regime) he was an officer at the Security Services (U.B.), a communist politruk. Chaim-Isaac told us he's engaged in revenge activities. It is the taste for his life and existence. Day by day, risking himself, he comes to the villages with two more Jewish warriors, locating the Polish people who helped the Germans and the informers who told on Jews, and he's executing them by shooting. For many months he was engaged in revenge operations.

Chaim-Isaac was the only survivor from all of his family.

He told us he fell in love with a young woman from Kaminer family, a woman who survived the war and stayed alive. Kaminer family was one of the richest families in Janow-Lubelski. If there was no war, Chaim-Isaac - a tinker and a son of a tinker - had no chance to marry the rich Kaminer family daughter.

At Saturdays he was eating at our house.

Henia asked him: "And what is next? For how long will you go on like that? You've remained alone in the world, it is time you build a home and a family."

But Chaim-Isaac Hirshman answered her: "I haven't drunk my fill of revenge yet. It's still on my agenda. There's a moral Jewish duty for me to carry on with the revenge work."

The people of the anti-Semite department A.K. (Armia Krajowa) looked for him in order to kill him.

At March 19th, 1946, people from a Polish fascist group came to his house in Lublin and knocked on his door. He opened the door. They asked for his name and he answered. They shot him dead at the spot.

His wife was pregnant when he was murdered. I know she immigrated to the United States, was married to another man who was well known in Los-Angeles, and there she bore the son of Chaim-Isaac Hirshman. At his adulthood, the son was counted among the senior medicine people.

Many years afterwards the people of Janow-Lubelski came to visit her, and she begged of them not to tell her son who was his father: "Do it after I die."

I remember him with love and admiration as a son of Janow-Lubelski and as a model figure of a proud Jew, a warrior and a revenger. Chaim-Isaac Hirshman is my hero. I would remember his words forever:

"Weapon.

Must have weapon.

Life has a price."

An interview with **Neta and Shmuel Avidar**
from "Voice of Lublin"
February 2005

stranger who wanders at the forest. We had no food and no water, so I had to come out from the hiding place. Suddenly I've seen a man in S.S. uniforms. I've wanted to run, but the man yelled towards me: "Don't be afraid, I'm a jew." He identified himself as **Chaim-Isaac Hirshman**, the son of the tinker of Janow-Lubelski. Henia'le knew his father.

Chaim-Isaac told us that he was deported from Janow-Lubelski to Belzec together with the Jews of Zaklikow. When the Germans took him from **Belzec** to **Sobibor** he jumped from the train, returned to his home-town, but had to run away because the Polish had informed on him and tried to give him away to the Germans.

Chaim-Isaac wanted to know how we manage to survive. Hearing that we risk our lives and steal, he had opened wide his coat and showed us that the lining was full of gold coins which were sewed to the lining. He had also gold hidden in his boots. He expressed a strong desire to get weapon.

For a week he stayed with us at the forest. He was an army man, a soldier in the Polish army, and he taught us how to live in the forest.

"Live on a hill," he instructed us, "in order to have a good observation point. Don't light a fire at night."

"Weapon!

How can you live without weapon?!

Life has a price!"

"Stop stealing! Go to the village, Mota'le, and buy weapon at any price! As much as they want! Give a lot of money to the farmer in order to bring here food."

Henia begged him: "If Motl goes to the village and offers money to the farmer – they would kill us all. Please, Chaim-Isaac, take all your money, bury it and stay with us. Together we will pass this hell."

That night there was a hunt. Apparently, the farmers talked in the village about the stranger who was wandering in the forest. A unit of the A.K. (Armia Krajowa) Polish partizans killed all of the jewish families. We managed to run away and to hide in another forest. Chaim-Isaac said: "Mota'le, we cannot live like that. I'm not a rat nor a wandering dog. I must join the partizans. The woman and children are lost, but you - come with me!" Henia and the children were crying: "Who would help us? How are we going to live?"

I couldn't leave them to their fate.

We kissed each other and cried and Chaim-Isaac left us.

Before his leaving he left me five gold-dollars and his will: "We are no rats. Must have weapon. It's a duty to fight! Our lives has a price!"

We continued our lives without him in the forests.

We knew he would join the partizans.

After every battle between the partizans and the Germans I went to see if he was among the dead people.

Lublin was released in July 1944.

At the end of the battles, Henia was afraid that at the moments of liberation the farmers would kill us - farmers whom we knew that had informed on Jews. Together with a frontal unit of the red army we've arrived to the town of **Krasnik**, a town which served as a center for the surviving Jews.

I was working as a shoemaker at the first floor of a dwelling house, near the water pump of the town.

Suddenly I've heard someone asking at the

An Encounter in the Forest

Mordekhai (Motek) Goldhekht

Chaim-Isaac Hirshman - My Hero

In 1941 Jews' corpses at Warsaw Ghetto were covered with papers. My father who was a Gur follower (=Hasid) gathered all of us and said: "God left us. We cannot hope he would help us anymore. You, Mota'le" - he applied to me - "You have to escape from this hell."

I was 15 years old. I have graduated the elementary school, I was a member at the Scouts movement and I knew Polish. I escaped southward towards Lublin area. I've crossed the Wisla and came down from the ferry at the town of **Annopol**. It was Saturday, and I was surprised to see that people there still could keep the holiness of the day: Jews in taliths (praying shawls) were praying at the synagogue and housewives were serving cholent to the table. Compared with the dying Warsaw Jews – life here still went on.

I've wandered at this area and arrived **Godziszow**, a village that was 8 kilometers from the town of **Janow-Lubelski**. At Godziszow I met Henia Zilberman, a good mother who took me to her home.

At the day of Simchath-Torah (Rejoicing of the Torah) in 1942 I've browsed cows at the meadow. Then I saw hundreds of jewish families, running around at the field with their chattels. They told me that all the Jews of the area are deported and led in trains to **Zaklikow**. They tried to run away without knowing where to.

The Germans have announced that they would

kill every Polish who hides a Jew, and so the farmer couldn't employ me anymore. I had thought I was the last jew, and I wanted to give myself away to the Germans. A gentile woman whom I knew begged, me not to do it. "There are Jews in the forest. Come with me, I will lead you to them" she told me. I followed her. She stopped and said: "From here I've heard voices in Yiddish." At night I saw bonfires in the forest. I've entered the forest and found a jewish family from the village of Godziszow. All the men who were in the forest were killed by a Polish firing squad. Just by chance I wasn't in the liquidation area at that time.

At the end of the winter at 1942 the Germans hunted for the remaining forest residents. All the families were put an end to. I've managed to escape from the firing squad.

On the following day I've found two orphan children and a bereaved mother. We've became a family that was patched from shreds of families: little brother and sister whose parents were liquidated, the 17 years old I and the good mother, Henia'le Zilberman, whose three sons were shot by Polish partizans.

How did we survive?

We stole potatoes at the villages.

One day I was warned by a farmer: "Motek, someone is wandering in the forest, dressed nicely in uniforms and saying he's a jew. Don't beleive him. Run away from here." We've escaped to another hiding place in the forest, and then again another gentile warned me from the

Everyone has a Name**לכל איש יש שם**

Everyone has a name
given to him by God
and given to him by his parents

לכל איש יש שם
שנתן לו אלוהים
ונתנו לו אביו ואמו

Everyone has a name
given to him by his stature
and the way he smiles
and given to him by his clothing

לכל איש יש שם
שנתנו לו קומתו ואופן חיוכו
ונתן לו האריג

Everyone has a name
given to him by the mountains
and given to him by his walls

לכל איש יש שם
שנתנו לו ההרים
ונתנו לו כתליו

Everyone has a name
given to him by the stars
and given to him by his neighbors

לכל איש יש שם
שנתנו לו המזלות
ונתנו לו שכניו

Everyone has a name
given to him by his sins
and given to him by his longing

לכל איש יש שם
שנתנו לו חטאיו
ונתנה לו כמיהתו

Everyone has a name
given to him by his enemies
and given to him by his love

לכל איש יש שם
שנתנו לו שונאיו
ונתנה לו אהבתו

Everyone has a name
given to him by his feasts
and given to him by his work

לכל איש יש שם
שנתנו לו חגיו
ונתנה לו מלאכתו

Everyone has a name
given to him by the seasons
and given to him by his blindness

לכל איש יש שם
שנתנו לו עונות השנה
ונתן לו עיוורונו

Everyone has a name
given to him by the sea and
given to him
by his death.

לכל איש יש שם
שנתנו לו עונות השנה
ונתן לו עיוורונו

*(Translated from Hebrew by Marcia Falk, quoted
from "Generations of the Holocaust" by Bergmann
and Jugovy)*

לכל איש יש שם
שנתן לו הים
ונתן לו
מותו.

that period some 500,000 Jews were mass murdered on this site, including 26,000 Jews from Lublin.

The murder was on mass a large body of murdered people without face without name stripped of any identity. I have recently read an interview with the late famous Israeli author Ephraim Kishon. It was his first and only interview where he was ready to speak about his experiences during World War Two. During 1944 he was a member of a group led by foot from Hungary to Poland. He knew he was going to die and was resigned to that fate. His only fear was being forgotten.

I would like to address my words to the victims themselves. I don't know whether your souls can hear us. We, the living ones like to assume that you can, since such a belief gives us some comfort. So I will assume that you can hear us, and since you cannot protest I will take the opportunity and speak directly to you.

You were brought here on a cold day of March, you were taken not like human beings but rather like cattle. Then you were brought to the camp and marched naked to the gas chambers. There was no end to your horror and desperation. Even if we think we can understand the gamut of your feelings, I don't believe we can really understand the full depth of your horror and your exasperation. Only thinking of your plight without actually experiencing it makes me feel desolate.

But worst of all the Nazi Germans who perpetrated this mass murder decided to rob you of any symbols of humanity. No name, no face, no emotion. Even not hatred.

You were led into the gas chambers with the same emotion as butchers have when leading

cattle into the slaughter house. I tried to imagine you being led naked, women trying to protect their children from the beatings of the cruel guards and my heart brakes. As to what happened inside the gas chambers themselves I try even not to think about.

Here your bodies lie under this ground emitting energy like a black hole. In cosmology a black hole is a mass with such power of gravitation that no light can escape out.

Your bodies form such a black hole, one powerful mass that does not allow for individual details of any of you to break out.

Here we stand trying to scratch this massive black hole in order to release some of the information concerning you and turn this mass into individual human beings.

Here you were exterminated in the most inhumane fashion, and here we are trying to form some humanity into your deaths. Here you were executed without any dignity, and here we are adding some dignity to your deaths. Here you were murdered faceless and here we are - your relatives - trying to remember your portraits.

Here you were killed nameless, and here we are trying to assemble your names. Part of that effort is being expressed by the museum director, Mr. Robert Kuwalek, who is being engaged in tracing as many names of victims as possible.

Here you died alone and desolate, and here we are participating in a ceremony dedicated to your memory.

I would like to end my words with a poem written by the Israeli poet, Zelda.

**This speech has been delivered by Joseph Dakar on the 17.3.05
during a ceremony at the Belzec extermination camp**

Joseph Dakar

BELZEC

I, Joseph Dakar, born in Walbzych as Jozef Zakrojczyk, am delivering these words in memory of the Jewish community of Lublin who has lost during World War Two 95 % of its members, in memory of many of my relatives who did not survive the war and some of them died in this very place. I also speak in memory of my parents Felicja and Mauricy both born in Lublin, survived the war and have died since.

Exactly 63 years ago 1500 men, women and children descended from a freight train that took them away from Lublin.

They were Jews who were assembled the evening before in the Jewish ghetto of Lublin. Within a short period of time after their arrival they had to strip off their clothes.

The women's hair was cut and they were led into gas chambers in which they were suffocated to death by the exhaust fumes of an operating engine.

After they were all dead their bodies were dragged out and buried in prearranged pits.

This process repeated itself until the closure of the camp at the end of December 1942. During

Joseph Dakar at Belzec. Behind him pupils from local schools

A meeting with the Archbishop of the Lublin region, Josef Zycinski

March 16th 2005
Young Poles read names of Jewish Lubliners who were exterminated

יונגע פאליאקן לייענען נעמען פון אומגעקומענע לובלינער

municipal records available to him that very day; perhaps he will learn something tangible about his family.

Teatr NN has extensive archives of Lublin's Jewish population and its staff has done exhaustive research on the community. It is possible to get information about families, professions, schooling, etc. Michael spent part of the day there seeking information about his own family. It was an extraordinary experience as well, to be among people who are working so hard, without financial support from the international Jewish community, to preserve memories and keep information accessible.

We got to know quite a few Lublin Poles who are spending time and resources on Jewish and Yiddish culture and bringing the legacy of Lublin's Jews into current life. We spent time with a professor at the university who teaches Yiddish, with young people at Teatr NN who work on the archives and create presentations on Jewish culture, and a local businessman who spends time supporting the alliances with sister cities. They are all actively engaged in creating a new society, as they acknowledge and confront the past, and work to build the future. These Poles are dedicating their lives to keeping memories alive. It was a profound experience to be with them. They are courageous and committed and perhaps their efforts will help save the world from future tragedies.

יִיִּדיש געזאָנג אין Teatr NN

Yiddish songs in Teatr NN

V. Dombrovski, T. Pietrasiewicz, Bonnie and Motl Rosenbush

stories and memorabilia. Though not large, it is very personal as it speaks of events about the people of Lublin and the surrounding areas. We heard of a visitor who recognized a member of his family while touring the museum.

The museum focuses on individual lives and families. This seems to be the new emphasis of Yad Vashem as well. During the commemoration ceremony participants sang in Hebrew the song "Everyone Has A Name", a poem written by the Israeli poet Zelda. Afterwards, Yossi Dakar read this poem in Polish. In many respects I found it difficult to conceptualize the individual people who were taken to Belzec, especially considering the massive number of 500,000 lives.

We were among the invited guests - along with the military attaché of the US ambassador, a representative from the Austrian government, and various local dignitaries. Among the many people in attendance there were children from the local school who had prepared and read some testimonials written by Lublin Jews who perished in Belzec. There were many speakers and Michael read in Yiddish a poignant poem by the Yiddish poet Reyzl Zhikhlinsky and I then read the translation in English.

This museum is the brainchild of Robert Kuwalek, a Lublin-born Pole, professor of history, who has made Jewish history his life's work. He is, as the Poles describe him, bigger than life. Michael's uncle, David Shtokfish describes him as "a dear friend to us all". Robert has compiled lists of Jews who were taken from the ghetto to Belzec, to other ghettos, to Majdanek. He has created this museum, and he has helped individuals to do their research about lost families. He is a humble, unassuming man who lives his life purpose. When asked which aspect he found most satisfying - helping people uncover individual information, or the broader pieces of history. His reply was - the individual experiences of people filling in their family

histories. One of the surprises for me is how much is still being discovered, how many stories there are of family members, only now, after 60 years, learning about the fate of their relatives.

The next day we had a lunch (an old time Jewish menu) with the Archbishop of Lublin who greeted us by introducing himself as "Joseph, your brother". He is a thoughtful and compassionate man, a deep intellectual who has studied the philosophy of science, and who works actively to heal relations with the world Jewish community. His parishioners (especially the children) clean Jewish cemeteries; he organizes programs of outreach, says Kaddish at the Jewish cemetery with his seminarians and is a force of morality in modern Poland. An energetic man with a strong passion for justice and truth, he speaks plainly - a true leader. I think he has a keen understanding of humanity and the dangers of nationalism, racism, and religious divide. We were honored to have this lunch with him and it was a unique experience in many ways. One of the members of our group asked his opinion regarding anti-Semitism in Poland-why it still exists given that there are virtually no Jews left in Poland. The archbishop, a realist, explained that people want to blame someone else for their troubles and given Poland's history, it is easy to continue a way of thinking that began many years earlier.

Following our meeting with the Archbishop (who also gave us beautiful books of pre-war Jewish life in Poland), we met with the Mayor and his team. Lublin is a sister city with Rishon-le-Zion in Israel, and the Mayor is particularly interested in forming good relations with the Jewish community of Lubliners worldwide. This too was an impressive event, without an agenda, an hour of coffee and general talk about maintaining on-going contact with Lubliners. One member of our group was searching for information on his grandparents, aunts and uncles; as yet he had not found what he needed. The mayor reached out and made

furnaces. They knew that something was happening, but could do nothing - a law was enacted that would put anyone to death for assisting the Jews. The man said he was 16 years old at the time and attended a vocational school, where he was learning to make shoes. His teacher was Jewish, lived in the ghetto, travelled back and forth each day to his school and then back to the ghetto. One day he told the students that he would not be coming any more, "they" were being taken away. And that was the end, the town became quiet, the ghetto was destroyed, the people disappeared. This man was telling the story in Polish, Michael was translating, the man was weeping as he told his tale, and we were weeping as we heard it. It was an unbelievable moment so stark that it brought us face to face with the question of what people really knew about what was happening to the Jews.

When the stories ended, we went to the "Szeroka 28" café next to the Brama, where Tomasz explained his vision for the museum and the task of educating people about the Jewish heritage of the city and what happened to the Jewish population. I asked him why he did this - what compelled him. He spoke from his heart, and it became evident that he is a being whose soul knows that we are all connected - and if something bad happens to one of us, it happens to all of us. When I asked him how he was supported in this work (thinking of the finances) he told me that if I remembered the evening and remembered Lublin, it was support enough. I had no words.

During the evening a young man came with his guitar and he and Michael sang Yiddish songs. Like some Poles we met, he is learning Yiddish. We were joined by the Deputy Mayor and his wife, who told their story of being Solidarity participants, of being jailed and having to go to Australia for 13 years before being allowed to return. Other colorful figures: an avant-garde artist who lives in New York but comes back to

Lublin as often as he can and his friend, the owner of the café, who showcases his art and keeps a postcard of NY on the wall of the restaurant. The evening was a scene out of a movie, only it was real. We sang, we laughed, we cried, we made connections as if these people had always been in our lives.

Our trip to Belzec, the extermination camp, began in the early morning, and we were transported by a member of the Lublin Mayor's staff in a private car. It is about two hours from Lublin. During a ten-month period in 1942 when it was in existence, approximately 500,000 people, almost exclusively Jews, were killed. People were brought from all over Poland, from Austria, Czechoslovakia, and Germany by train, kept in cattle-cars for days without food or water until unloaded and killed by gas or shooting. No crematoria were built; everyone was buried in mass graves that the prisoners dug. The Germans razed the camp and none of the structure remained for subsequent discovery.

Approximately 28,000 Jews were deported from the ghetto in Lublin to Belzec in the initial liquidation. Subsequently, several thousand others were sent to their deaths. Only 3 people survived Belzec out of the 500,000.

The memorial was begun in 1997 and completed in June 2004, a combined effort of the Polish government (as an extension of the museum at Majdanek), the US Holocaust Museum and the American Jewish Committee. It is an extraordinary place, unlike any other memorial to the Holocaust I have seen thus far. There is a vast field which is the area of the mass graves. Stones cover the ground. Care was taken during construction not to disturb the graves, even when heavy equipment was brought in. The stone is slag, and its color is darker where it lies over the buried skeletons. It is haunting, massive and silent. The museum building proper looks like a bunker and is full of pictures, shoes,

Bonnie Kramer

My First Visit to Lublin and Belzec

In March of this year, my husband Motl (Michael) Rosenbush and I visited Lublin and attended a ceremony to commemorate the liquidation of Lublin Jewry at the Belzec extermination camp. This was my first trip to Poland and I went with much trepidation, not sure what I would find or how I would feel. It was a trip of many surprises, constant tears, more smiles than I could have imagined, moments that warmed my heart and continue to bring much joy.

It was in Krakow that we began the deep experience of being in Poland. We arrived on the day commemorating the liquidation of the Krakow ghetto. In Warsaw we experienced the history of Jewish Warsaw before and during the war. But Lublin was our purpose in coming to Poland.

Our trip to Lublin began on March 16. Yossi Dakar had arranged with the Mayor's office for our transportation from Warsaw to Lublin. We arrived in time for a commemoration at “Brama Grodzka” (Grodzka Gate) which, before 1940, separated the Jewish from the Christian section of the city. A local man, Tomasz Pietrasiewicz, a Pole, felt that the city was not sufficiently remembering and acknowledging its Jewish

past, both its pre-war vibrancy (it was 1/3 Jewish) and the horrors of the Majdanek and Belzec death camps nearby. So he and others, with the support of the Lublin city government, decided to create an exhibition space-museum, called “Teatr NN”, at the Grodzka archway, dedicated to education about Jewish life.

“Teatr NN” set up an outside audio system, and the evening of our arrival young Poles read the names of Lubliners who were taken from the ghetto to the camps. (The evening-March 16-marks the beginning of the liquidation of the ghetto.) Many people gathered under the archway, and anyone who wanted to read names was invited to do so. We heard the names of several Rosenbushes, Shtokfishes and Krempels, members of Michael's family and family names of members in our group. After the readings there was a tape of the Kaddish, and then we walked towards the gate and the lights went out in the area for a few moments, signifying the end of life, the darkness and silence. It was very quiet. And then the conversations started.

The first was with an older couple, who began talking with Michael. They had lived near Majdanek and said that they could smell the